

Наръчникът, който държите в ръцете си, ще ви даде богата информация относно ромската култура и история и какви са съществуващите стереотипи сред младите хора спрямо ромите и други етнически групи в България. Ще ви научи как да бъдете толерантни един към друг и да приемате различията си като ценност, а не като недостатък. Той предлага изпитани и работещи методи за работа с младежи, тествани от екипа на Център “Амалипе”. Това издание показва как заедно можем да се борим за преодоляването на стереотипите, ксенофобията и расизма.

Този наръчник се издава от Център “Амалипе” и е изготвен от екип в рамките на проект “Младежта е толерантност – преодоляване на антиромските стереотипи сред младите хора”. Той ще подпомогне работата на младежките доброволчески клубове, създадени по проекта и ще бъде изключително полезен за надграждане културата на толерантност сред младите хора в училищата, университетите и местата, които младежите посещават в свободното си време. Наръчникът ще бъде полезен за учители, преподаватели, обучители на връстници и всички, които се занимават с проблемите на толерантността, културното многообразие и борбата с дискриминацията.

„Единственият фактор, който може да ви осигури спасение или защита от разрушителното въздействие на гнева и омразата, е практикуването на толерантност и търпение.“

Далай Лама

Настоящият документ е изготвен в рамките на проект
“Младежта е толерантност – преодоляване на антиромските стереотипи сред младите хора”,
финансиран от Европейската комисия по Програма “Основни човешки права и гражданско участие”
JUST/2011-2012-FRC/2867 – European Commission, DG Justice.
Център “Амалипе” носи цялата отговорност за съдържанието на настоящия документ и той под
никаква форма не може да бъде възприеман като официално становище на Европейската комисия.

Център за междуетнически диалог и толерантност “АМАЛИПЕ”

НАРЪЧНИК ПО ТОЛЕРАНТНОСТ

“Младежта е толерантност – преодоляване на антиромските стереотипи сред младите хора”

**Проект “Младежта е толерантност – преодоляване на антиромските стереотипи сред младите хора”, финансиран от Европейската комисия по Програма “Основни човешки права и гражданско участие”
JUST/2011-2012-FRC/2867 – European Commission, DG Justice**

НАРЪЧНИК по ТОЛЕРАНТНОСТ

„Младежта е толерантност – преодоляване на антиромските стереотипи сред младите хора”

Настоящият документ е изготвен в рамките на Проект “Младежта е толерантност – преодоляване на антиромските стереотипи сред младите хора”, финансиран от Европейската комисия по Програма “Основни човешки права и гражданско участие” JUST/2011-2012-FRC/2867 – European Commission, DG Justice. Център “Амалипе” носи цялата отговорност за съдържанието на настоящия документ и при никакви обстоятелства той не може да се приема като официална позиция на Европейската комисия.

© ЦМЕДТ “Амалипе” – 2013

гр. Велико Търново

www.amalipe.com

e-mail: office@amalipe.com

© АСТАРТА – графично оформление, 2013

ISBN 978-954-350-179-2

Съдържание

УВОД	5
За Проекта	5
За Наръчника	7
РАЗДЕЛ I. ИСТОРИЯ НА РОМИТЕ	8
“Циганин” ИЛИ “ром”: основното право на самоопределение	8
ИСТОРИЯ	9
Произход: Индия или Египет?	9
Разселвания на ромите	10
Заселване на Балканите	11
Ромите през Османската империя	11
Миграцията на ромите в Европа и антиромски политики в Централна и	
страните от Западна Европа	12
Преследвания на ромите в Европа	13
Българските роми по време на Втората световна война	14
РАЗСЕЛВАНЕ НА РОМИТЕ В ЕВРОПА	14
РОМСКИ ЕЗИК И МАЙЧИН ЕЗИК НА РОМИТЕ В	
ОТДЕЛНИТЕ СТРАНИ	17
РЕЛИГИЯ НА РОМИТЕ	18
РОМСКИТЕ СИМВОЛИ	20
РОМИТЕ В БЪЛГАРИЯ	20
Йерлии	21
Калдараши	23
Рудари/Лудари	23
ЦЕННОСТНА СИСТЕМА, ТРАДИЦИИ И ВЯРВАНИЯ	24
Ромското семейство	24
ФОЛКЛОРНА И ПРАЗНИЧНА СИСТЕМА	27
РАЗДЕЛ II. ТОЛЕРАНТНОСТ	43
АНТИРОМСКИ СТЕРЕОТИПИ	43
Няколко терминологични уточнения	43
Социалните дистанции в България	46
Митове и стереотипи спрямо ромите	46
Резултати от социологическо проучване, представително за младежите	
в 6 административни области в България	50
Култура на толерантност	62
И така... когато раздавали толерантността... ..	68
Декларацията за принципите на толерантността	71
Взаимодействие между ромски и неромски младежи	75
Държавни граници и човешки различия	76

РАЗДЕЛ III. КАК ДА РАЗВИВАМЕ ПРОЕКТА ЕФЕКТИВНО	81
Работа с институции	81
Организиране на застъпнически кампании и кампании за повишаване на общественото внимание	83
Как се организира обучение: чек лист	87
Умения за вербално общуване	90
Работа с медии	94
 РАЗДЕЛ IV. РАБОТА С ДОБРОВОЛЦИ	 104
Работа с доброволци	104
Вземане на решения	106
Решаване на казуси	108
ЗА ФОРУМ-ТЕАТЪР или „ТЕАТЪР НА ПОДТИСНАТИТЕ” или „СОЦИАЛЕН ТЕАТЪР”	110
 РАЗДЕЛ V. ПРИЛОЖЕНИЯ	 114
Казуси	114
Интерактивни игри	116

УВОД

За Проекта

Проект „**Младежта е толерантност** – преодоляване на антиромските стереотипи сред младите хора” е финансиран от **Европейската комисия** по Програма „Основни човешки права и гражданско участие”.

Целта на проекта е:

- Да създаде и тества цялостен модел за борба с расизма и антиромските стереотипи в България, Румъния, Гърция и Унгария сред младите хора на възраст 14-25 години. Той използва метода връстници обучават връстници, който обучава и ангажира активни млади хора с широк набор от дейности за преодоляване на анти-ромските стереотипи. Дейностите по проекта обхващат по един град в Румъния, Гърция и Унгария и шест в България, а това са: Велико Търново, Благоевград, Враца, Бургас, Шумен и Пловдив.
- Да се бори срещу расизма, ксенофобията и антиромските нагласи, базирани на стереотипите сред младите хора. Като дългосрочна цел, проектът цели да провокира и работи за постигане на взаимно разбиране и толерантност.

Защо?

Младите хора, също като своите преподаватели в учебните заведения (училища и университети) от държавите с преобладаващо ромско население, често споделят предразсъдъци спрямо ромите. Тези предразсъдъци дават един и същ резултат в различните държави: от една страна противопоставянето на ромите срещу мнозинството пречи на тяхната интеграция в учебните заведения и често води до нарушаване на човешките им права. От друга страна това затвърждава ксенофобията сред тях. Както ромските, така и неромските младежи страдат от антиромските стереотипи и се превръщат в техни жертви. По този начин, вместо да се възползват от привилегиите на мултикултурния обмен, учениците биват лишени от тази възможност.

Дейности

Основните дейности на проекта включват създаване на младежки доброволчески групи, които да работят за преодоляване на антиромските нагласи сред младите хора и да разрешават различни казуси, касаещи расизъм в обществото или в училищата им. Доброволческите групи провеждат обучения и кампании за привличане на общественото внимание в регионите, в които живеят. Ще бъдат организирани и обмени на опит между доброволците от България, Гърция, Румъния и Унгария.

Партньорство

Проектът ще бъде приложен от консорциум, формиран от Център Амалипе (България), Романи Крис (Румъния), Дартке (Унгария) и Антигона (Гърция).

Четири партньорски организации имат дълга история в организирането на подобни дейности. Установихме партньорство между нашите организации, следвайки междуобщностен подход, който разчита на сътрудничеството между роми и нероми за преодоляване на стереотипите и създаване на толерантно отношение.

Младежки доброволчески групи (YTFG)

Във всяка държава ще се създаде младежка доброволческа група, която ще бъде съставена от млади хора – ученици и студенти от ромски и неромски произход. Те ще подпомагат организирането на различни дейности, целящи промяна на негативните стереотипи сред своите връстници и за постигане на толерантност сред обществото.

Младежките доброволчески групи ще имат следните задачи:

- да организират обучения за своите връстници;
- да организират кампании за привличане на общественото внимание;
- да спомагат разрешаването на различни казуси, свързани с дискриминация в своите училища или в общностите, в които живеят;

Обучения

Проектът предвижда да бъдат провеждани три типа обучения на връстници:

1. Стартиращо международно обучение за младежките доброволчески групи: Включва шестте доброволчески групи от България и групите от Гърция, Румъния и Унгария. Обучението ще протече под формата на летен лагер в рамките на шест дни, а младежите ще се обучават по темите:
  - Кой са най-типичните антиромски стереотипи, които се срещат и как да ги преборим;
  - Техники за обучение на връстници – как да провеждаме обучения със своите връстници и да им помогнем да преборят стереотипите, които имат.
  - Как да организираме кампании за привличане на общественото внимание: сред младите хора и широката общественост.
2. Продължаващи обучения за младежките доброволчески групи: Това е още една важна част от работния процес. Тези обучения ще се провеждат веднъж на четири месеца за всеки един от доброволческите клубове. Чрез тях доброволците ще утвърждават уменията си и ще ги надграждат с цел подобряване работата им с техните връстници.
3. Обучения на връстници от пилотните региони: Доброволците от младежките доброволчески групи ще организират и провеждат обучения за преборване на анти-ромските стереотипи сред ученици и младите хора като цяло.

Кампании

Една от основните дейности ще бъде провеждането на кампании за привличане на общественото внимание към проблемите, свързани с расизма и ксенофобията. Ще бъдат взети под внимание и представени като публични кампании различните проблеми, срещани в образователната сфера. Те ще обхващат групата от млади хора на възраст между 14–25 години, както и широката общественост. Доброволците ще организират кампаниите със

собствени усилия и идеи. Кампаниите често ще протичат по различен начин – понякога под формата на форум-театър, концерти и други музикални събития, дейности свързани с изобразително изкуство и други, които ще представят цветността на разнообразието.

За Наръчника

Този наръчник е предназначен най-вече за употреба от младежките координатори по проекта и доброволците, обучители на връстници. Младежките координатори са тези, които ръководят дейностите по проекта за областта, в която са назначени, а доброволците, обучители на връстници, са тази част от младежката доброволческа група, чиято главна задача е организирането и провеждането на обучения за преборване с антиромските стереотипи сред своите връстници.

Тук може да намерите полезна информация, която да улесни работата ви по проекта. Съдържанието е богато на теми свързани с ромската култура, традиции и история, както и на методи за работа с ромски и неромски младежи. Той ни дава и информация за съществуващите стереотипи сред младите хора в България. Познаването на историята и културата на ромите е важна основа, за да се надгражда културата на толерантността. В процеса на изграждане на толерантност са важни и теми като: Култура на толерантност, Социални и етнически конфликти, Взаимодействие между ромски и неромски младежи. Теми, които ще са от изключителна полза при изграждането на умения и компетенции у доброволците пък са: Лидерство, Основни характеристики на групата, Работа с доброволци – как ефективно да привлечем нови доброволци, Вземане на решения, Решаване на казуси, Форум театър, Организиране на кампании, Работа с медиите, Основни институции, които ще имат отношение към работата на младежките доброволчески групи и младежките клубове като цяло. В съдържанието на наръчника ще намерите още раздел „Приложения“, който съдържа практически задачи и казуси за улесняване на работата на доброволците и оттрениране на вече научените теми. Приложенията упражнения и текстове също могат да се използват и при провеждането на обучения с целевата група.

Целта на този наръчник е да подпомогне работата на младежките доброволчески групи и младежките клубове като цяло. Информацията в него е внимателно подбрана, а посочените методи - изпитани и работещи. Като резултат очакваме наръчникът да се превърне във верен приятел на доброволеца от клуб „Младежта е толерантност“ и младежът да не се свени да се допита до него като сигурен източник на информация.

Подпомагайки работата на доброволците по Проекта, наръчникът ще спомогне за надграждане културата на толерантност сред младите хора в училищата, университетите и/или тяхната естествена среда – паркове, клубове и други места, които младежите посещават в свободното си време.

Темите, включени в наръчника, са изготвени от опитни обучители и съдържат ценна информация. Те вече са представени пред участниците в откриващото обучение за проекта – 8–14 юли 2013 г.; Международен летен лагер, Велико Търново, България. В обучението взеха участие младежи от всичките девет младежки клуба, разположени в градовете Бургас, Благоевград, Велико Търново, Враца, Пловдив, Шумен (България), Букурещ (Румъния), Сегед (Унгария), Солун (Гърция).

РАЗДЕЛ I

ИСТОРИЯ НА РОМИТЕ

Автори на раздела:

Теодора Крумова

Деян Колев

“Циганин” ИЛИ “ром”: основното право на самоопределение

Терминът ром е самостоятелно собствено име, дадено от групата, в контраст с името “циганин”, дадено на групата от външни лица. Терминът се използва за ромите в много от сегашните езици (Цигани, Цыганы, Zigeuner, Zingari, Sigöyner, Ġigonai) произлиза от гръцката дума “Atzinganoi”, използвана във Византийската империя за първите ромски премествания към Балканите. (Liegeois 1994:18, 36; Fraser 1992: 46-47) Самоидентифициращото име “ром” става популярно в Европа след първия конгрес на Международния ромски съюз (Лондон, 1971 г.) (Fraser 1992: 316-317), когато е било буквално “избрано”, тъй като в Европа, с изключение на ромите, живеят и три други големи цигански общности – така наречените “метагрупи” – Мануш, Синти и Кало. В официални международни текстове “Ром” се появява за първи път през 1977 г. в резолюция на ООН, която апелира “страните, където ромите / циганите живеят, да им предоставят всички човешки права, от които останалата част от населението се възползва “.

Ромската общност, която говори ромски език (Roma означава “човек”, “народ”), наричат себе си роми, докато “цигани” е наименование, дадено от други. По същия начин името унгарци е екзоним (името, дадено на определена общност или група от друга група), докато ендонимът, използван от самата общност, е “маджари”. По същия начин славянската дума за германския народ е “Nemtzi” (който също има пейоративен смисъл с произход от славянската дума “ням”, т.е. хора, чийто език не разбираме). В същото време някои от групите, които не говорят ромски език или които са загубили своя език, предпочитат да назовават себе си “цигани”.

Терминът “цигани” и всички производни думи (Gitans, Gitanos, Gitani, Yifti, Giftos, Sigöyner и т.н.) се отнасят за митологичния египетския произход на ромите – една митология, създадена от самите роми през Средновековието, за да се избегне преследването в Европа. В много езици терминът “цигани” все още има отрицателна или стереотипна конотация. Например определението, дадено в Oxford English Dictionary (втора EDN, 1989) е:

Gipsy, цигани ... Член на странстваща раса (наричащ сам себе си романи), по произход Hindu, които за първи път се появяват в Англия в началото на 16 век. и се смята, че са дошли от Египет.

Те имат тъмно жълтеникав цвят на кожата и черна коса. Те си изкарват прехраната от кошничарство, конярство, предсказания и т.н., и са обект на подозрение, обикновено поради номадския си живот и навици. Техният език, наречен ромски) е значително променен диалект на хинди, с голям примес на думи от различни европейски езици.

Или: **Циганин (цигани) и цигански. Циганин** е член на раса от хора, които пътуват от място на място, обикновено в каравани, а не живеят на едно място.

(Collins Cobuild Advanced учащия English Dictionary, четвърто издание, 2003 г.)

В същото време Съвета на Европа признава няколко условия и стига до консенсус за тяхното използване на базата на семинар проведен от Съвета на Европа през септември 2003 г. за “Културната идентичност на ромите, циганите, чергарите и свързаните с тях групи в Европа”. В семинара вземат участие представители на различните групи в Европа (роми и синти, Кейл, Romanichals, Boyash, ашкали, египтяни, Yenish, Travellers, и т.н.) и на различни международни организации (OSCE, ODIHR, ЕС, UNHCR и други). За повече информация за терминологията на /пътуващи, скитащи, синти, кало, Мануш, може да се посети (Съвет на Европа, 2013 г.)

<http://www.coe.int/t/dg3/romatravellers/Source/documents/GlossaryRoma.doc>

Европейският съюз и неговите структури са избрали да използват думата “роми” като събирателен термин, който “се отнася до различни групи от хора, които се самоопределят като роми, цигани, пътуващи, мануш, ашкалии, синти и други наименования.”

http://ec.europa.eu/justice/discrimination/roma/index_en.htm

В **БЪЛГАРИЯ** терминът “роми” е официално въведен веднага след края на Втората световна война със създаването на театър “Рома” и в-к „Ромски глас” през 1946 година. Промяната на държавната политика след 1956 г. и забраната малцинствата да използват майчиния си език на обществени места довежда до “забравяне” на термина до 1989 г. (Марушиакова, Попов 1993: 88-93) След края на тоталитарния режим, думата “Рома” започва да се използва от медиите, политическите среди и неправителствени организации, дължащо се на факта, че по-голямата част от хората с ромска идентичност са се самоопределили по този начин. Това също е политически коректния начин да се наричат тези хора, без, разбира се, да им се налага друга самоличност, тъй като има две големи групи, които предпочитат да бъдат идентифицирани като миллет или като рудари (виж по-долу).

ИСТОРИЯ

Произход: Индия или Египет?

Голяма част от фактите, свързани с историята на ромите, са спорни и неясни. За разлика от учения в природоматематическите науки, историкът не разполага непосредствено с това, което изучава, а се опитва да възстанови картината на миналото на базата на оцелелите документи и археологически данни и т.н. По обясними причини писмените извори, свързани с ромите, са малобройни и твърде неточни; те са оставени от “другите” – византийски, балкански, османски и западноевропейски хронисти – и естествено информацията, която дават, е оскъдна и често съмнителна.

Едно от малкото сигурни неща, свързани с появата и заселването на ромите в Европа, е техният индийски произход. Дълго време се е смятало, че ромите идват от Египет – територия доста по-близка и позната на европейците в сравнение с далечна и тайнствена Индия. Освен това самите роми са твърдели, че са потомци на изгонени от Египет християни. В резултат на това те получават статут на мъченици за вярата, защитни грамоти от папа Мартин V, император Сигизмунд и много западноевропейски владетели и биват приети благосклонно в Европа (Фрейзър: 1992:163-665). Остатък от това схващане са названията за цигани в много езици – напр. популярното *Gypsy* в английския език е производно от Египт. И до ден днешен някои групи цигани свързват себе си с Египет – напр. т.нар. *егюпци* в Македония и Косово (малка част от тях живее и в най-югозападните части на България) и др. Съвременното название за Роми в Гърция е *Gypsioi* и също е свързано с това значение на думата (Фрейзър, 1992, 48).

Индийският произход на ромите е установен на базата на лингвистиката чрез сравнението между ромския език *романес* и древноиндийският свещен език *санскрит*.

През 1776 вестника Виена “*Wiener Anzeigen*” публикува бележките на унгарския студент Ищван Валуй от Комарно (днешния Комаром, Унгария). Докато все още учи в Лайден, той се запознава с три хинду-брахмана – хора, които говорят санскрит. Струва му се, че думите на този език напомнят думите на ромите в родния му град, така че той записал около 1000 санскритски думи. Когато се върнал в Комарно, той чете тези думи на ромите, които живеят там и те предположили точния смисъл на почти половината от тях. Това е публикувано от лингвиста Heinrich Moritz Gotlieb Grellmann, който събира материали за санскритския и ромските езици и след като работи над това в продължение на две десетилетия, той публикува известната си работа “*Die Zigeuner*” през 1783. В резултат хипотезата за индийския произход на ромите се налага като основна (Марушиакова, Попов: 1993, 21 след Grellmann: 1787). Различни теории в научната литература, направени от различни учени “откриват” индийския произход на ромите (Hancock: 2007-2008) и това се превръща в крайъгълен камък в проучванията за ромския произход и история.

В същото време друга хипотеза, споделена в научната литература, е тази, която счита иранските планини като родина на ромите. Според Алексей Пампоров това е мястото, където ромите се обособяват като етническа цялост с общ език, подобна социална структура, и други приличащи си социални и религиозни практики. Постепенно, в резултат на историческите процеси, протичащи в това време, ромите са изтласкани на запад (Пампоров: 2006, 16).

Разселвания на ромите

Не е ясно кога и защо ромите напускат Индия: Повечето историци предполагат, че това става през V–VI в. от н.е. и е свързано с падането на Гуптската династия и сътресенията в индийското общество (Марушиакова, Попов: 1993, 23-24). Лингвистите са склонни да ситуират преселението на ромите от Индия между V и IX век на базата на лингвистични данни за образуването на ромския език (тези, които подкрепят традиционната *Shah Nameh* теза) (Hancock: 2007-2008b). Въпреки това, най-новите исторически доказателства го разполагат по-рано. Цялата дискусия и информация за различните хипотези е представена от Ian Hancock в статията му “ромски произход и идентичност” (Hancock: 2007-2008b). В статията той изследва различните теории за причините за миграцията на ромите от Индия.

По-малко подлаган на дискусии факт е, че между IX и XI век ромите вече се появяват на територията на Византийската империя (Марушиакова, Попов: 1993, 25-28). Една от хипотезите (защитавана най-вече от Kenrick (Kenrick: 1977) и Фрейзър (Fraser: 1992) и по-рано от Hancock (Hancock: 1995, 25-51)) приема, че при достигане на източните граници на Византийската империя, ромските групи се разделят на три потока и те се установяват съответно на север – Кавказ (на територията на днешна Грузия и Армения), на юг към Сирия, Палестина и Северна Африка, а трети поток – до Мала Азия, Балканите и Европа, наречени съответно Лом, Dom и Rom или Lomavren, Domari и Romani (Hancock: 2007-2008b). Освен това, проучвайки Domari групата, Yaron Matras цитира ранните работи на Hancock: “Оттогава широко прието (вж. Hancock 1988 г.), че и трите етноними – Dom, Rom, Лом – са произлезли от индийския Dom, име на определена каста, въпреки че произхождат от ниска каста на маргинализирани и стигматизирани общности, и го оспорва като хипотеза през последните години (Hancock 1998 г.)” (Matras: 1999, 2).

Въпреки това е много вероятно миграцията на ромите да не се е случила на един етап, а да се е състояла от няколко вълни на хора, пътуващи на запад (Hancock: 2007-2008b).

Заселване на Балканите

Поради различните наименования, които са давани на ромите (от византийски и други историци), не е ясно от кое време датират първите сведения за пристигане на роми на Балканите. Роми (под наименованието “*атицингани*”) със сигурност са описани в “Житие на Свети Георги от Атон” (XI в). Същото наименование – “*атицингани*”, се среща и в по-ранни извори, напр. Хронографията на Теофан Изповедник от началото на IX в., но не е ясно дали споменатите в нея *атицингани* са роми. Роми (под името “*атцигани*”) със сигурност са описани в “Живота на Св. Георги от Атон” (от XI век).

Ромите остават на Балканите няколко века преди да тръгнат към Западна Европа: донасят търсени занаяти, работят за манастирите, намират добро препитание, занимават се също така с гадателство и врачуване. Наречени са “*атцигани*” – “недокосваеми” поради практикуването на врачуване, което не е прието от църквата.

Ромите през Османската империя

Ромите остават на Балканите няколко века, преди да тръгнат на големи групи към Западна Европа. Поради тази причина мнозина изследователи наричат Балканите “втората родина на циганите”, а езика *романес* – “балканизиран индийски език”. Постепенно те преминават от чергарски към уседнал начин на живот (към това ги подтиква и политиката на османска власт). С помощта на данъчни облекчения, османската власт успява да накара и голяма част от ромите да приемат исляма и да станат мюсюлмани (Марушиакова, Попов: 2000). Така например ромите мюсюлмани плащат данъка *харац* в много по-малък размер от ромите християни.

Циганинът мюсюлманин не трябва да живее сред цигани неверници. Той трябва да живее с мюсюлмани. Но ако продължава да живее с неверници, тогава той трябва да плаща харац толкова, колкото и неверниците.

Мехмед II, книга на законите на Румелийския вилает (1475)

По правило ромите се препитават с дейности, обслужващи останалите групи население – ковачество, производство на кошници, сечива и т.н. и респективно получават съответните имена – *кошничари, бургуджиш, дръндари* и т.н.

Вековете съжителство с останалите балкански народи, безболезненото преминаване от християнство към ислям и обратно, както и необходимите контакти с другите групи население (поради посочения по-горе начин на препитание) оказват голямо влияние върху ромския фолклор. В него се вплитат българско-славянски и турско-арабски елементи, които заедно с “изконно-ромските” образуват една колоритна и неповторима цялост.

Миграцията на ромите в Европа и антиромски политики в Централна и страните от Западна Европа

Големите вълни на миграцията на ромите към Централна и Западна Европа датират от османското нашествие на Балканите. Ромско присъствие е документирано в Западна Европа още през XIV, но най-вече през XV. За да пресичат по-лесно границите, ромите, идващи от Балканите често се представят като мъченици преследвани от Египет от мюсюлманските войски за това, че са християни. В резултат на това те получавали благотворителност (храна, дрехи и т.н.), както и документи, които им позволявали свободно преминаване на границите (Kenrick, Puxon: 2006, 13 - 15).

Системата на митове и стереотипи обаче била бързо изградена спрямо ромите в Европа. Първият стълб на стереотипи е мистерията около ромския произход. Те са странни хора, които идват от нищото. Най-силният показател за тяхната различност обаче е цвета на кожата. Да бъдеш по-тъмен от останалата част на околното население създава цяла система от легенди, митове и фолклорни приказки. В църковната философия, тя е свързана с вечната борба между светлината и тъмнината, между Бога и дявола, между добро и зло. Езикът е друг маркер за различност. Говорейки на език, който е различен от повечето други езици, които се основават на латинския, задълбочава пропастта между ромите и мнозинството от населението. Допълнителен фактор е, че през XV и XVI век християнска Европа е уплашена и неспокойна поради заплахата от Османската империя. В резултат на това ромите често се възприемат като шпиони, изпратени от турците. Нещо повече, те не се вписват в нито една от утвърдени системи на религиозни и нерелигиозни сили. Поради факта, че ромите са имали свои собствени религиозни системи, базирани на (но не само) на двете традиционни религиозни системи (християнството и исляма), а понякога дори и като смес от двете, сбор от фолклорни приказки е развит в различни страни. Тези предразсъдъци намират по-нататъшната си проекция в религиозни и светски практики. Например, на свещениците в Magdeburg било забранено да кръщават циганските деца, а в Албания ромите винаги са били поставени в задната част на джамията. В допълнение, Църквата не е доволна от някои от традиционните ромски професии като гадателство, което често е интересно и привлекателно за смирените миряни, присъстващи на църковните проповеди. (Kenrick, Puxon: 2006, 16-23)

Усъвършенстваната система на стереотипи и предразсъдъци спрямо ромите много бързо се материализира в антиромски законодателни промени. Английски и шведски закони от XVI век, предвиждат смърт за лице за това, че е от цигански произход. Първите антицигански закони, приети в повечето европейски страни показват, бързо разрастване на тази тенденция:

1482 – Brandenburg	1536 – Дания / Норвегия
1484 – Испания	1539 – Франция
1498 – Германия (Фрайбург)	1541 – Шотландия
1524 – Холандия	1549 – Bohemia
1526 – Португалия	1557 – Полша и Литва
1530 – Англия	1637 – Швеция

Една от целите на широкия кръг от анти-цигански закони е да се лишат ромите от гражданство. Тази тенденция се споделя дори от скандинавските страни. През XVII век датското и норвежкото законодателства предвиждат конфискация на всички кораби, които превозват цигани от едната или от другата страна. Датските закони за депортиране били действащи до 1849 г. Освен това в резултат на законите за депортиране в Португалия хиляди цигани са били изпратени от Португалия в Бразилия през XVI век.

Една нова тенденция в антициганското законодателство са законите, приети от Мария-Тереза, целящи пълна асимилация. През 1758 г. тя издава поредица от постановления с цел превръщането на циганите в нови унгарци. Ромските деца са били извадени от техните семейства и “приети” от християнски семейства, за да бъдат “отгледани правилно” (Kenrick, Puxon: 2006, 43-54).

Преследвания на ромите в Европа

Преследванията на ромите в Европа започват още в началото на XVI в., но те достигат връхната си точка по време на Втората световна война (1939 – 1945) при управлението на Адолф Хитлер. Историята започва много по-рано и водеща роля в нея има идеята за чистата арийска раса. Постепенно се развива цяла идеология за защитата на германската раса от смесване с останалите нечисти народи. Германското правителство предприема първите стъпки за това през 1933 г. През 1936–1937 г. е създаден и специален Изследователски институт за расова хигиена. Неговият директор Робърт Ритер обявява ромите за “примитивни същества” без индивидуалност, история и култура. Това, което той препоръчва, е да им бъде забранено (чрез различни методи, включително и хирургически) да създават потомство и по този начин “чистата нация” да бъде постепенно изчистена от тях. Освен това смесените бракове са забранени.

Не трябва да се заблуждаваме обаче, че преследването на ромите е заемало основното място в политиката на Хитлер. Въпреки огромните мащаби, които предприема, то е само част от политиката за “чиста нация”, в която водеща роля играе преследването на еврейския народ.

Като начало са обособени три групи роми. Първата е на “етнически чистите скитащи цигани”. Отношението към тях е по-особено и им се позволява известна свобода. Членовете на Института все пак приемат историческия факт, че ромите идват от Индия и следователно могат да бъдат смятани за арийци, но твърдят, че по пътя от Индия през Европа те са встъпвали в брак с представители на други раси и следователно са “омърсена, смесена раса”. Втората група са ромите със смесен произход. Мерките срещу тях са особено жестоки. По никакъв начин не им е позволено да имат деца, за да не продължат “замърсяването” на германската нация. Третата група е от хора от нецигански произход, които обаче водят скитащ живот като ромите. Тези хора са обявени за “антисоциални” (които не могат да живеят нормално в обществото като останалите хора). Такива са и всички, които нямат постоянна работа или сами са си работодатели. Така са застрашени

дори художниците и музикантите, които си изкарват прехраната като се придвижват от едно място на друго.

“Лагерите на смъртта”

Всички, които попадат в тези категории, заедно с евреите, са изолирани и изпращани в специално създадени концентрационни лагери. През 1942 г. в лагера Аушвиц-Биркенау са транспортирани над 10 000 роми. Ромите от окупираните от Германия територии също са изпратени в концентрационните лагери, обвинени, че са шпиони на съответните държави. В периода февруари 1943 – лятото на 1944 г. в лагера Аушвиц-Биркенау са депортирани ромите от Германия, Австрия, Бохемия и Моравия, Холандия, Белгия, Северна Франция, Полша, Съветския съюз и др.

Условията в лагерите били нечовешки. Затворените там приличали повече на умрели, отколкото на живи. Те били подложени на глад, епидемия и болести. По-лошо от това били единствено газовите камери, където затворените евреи, роми и военнопленници били умъртвявани. Близко 19 300 роми са убити в лагера Аушвиц-Биркенау, като само на 2 срещу 3 август 1944 г. при заплахата от приближаването на съветските войски, германците убиват в газовите камери 2900 роми.

Според данните на различните изследвания жертви на нацисткия геноцид стават между 250 000 и 500 000 роми. Този геноцид се нарича *Холокост* (на ромски – *Пораймос*) и паметта на жертвите се почита на Международния ден на ромите 8 април.

Българските роми по време на Втората световна война

По време на Втората световна война България е единствената европейска страна, в която ромите не споделят жестоката съдба на своите събратя. След активизирането на политиката си срещу ромите германското нацистко правителство изисква и от България да предаде своите евреи и роми и да ги депортира в “лагерите на смъртта”. Въпреки опасността страната да бъде окупирана от нацистка Германия, цар Борис III отказва, с което спасява живота на около 300 000 роми и 50 000 евреи.

РАЗСЕЛВАНЕ НА РОМИТЕ В ЕВРОПА

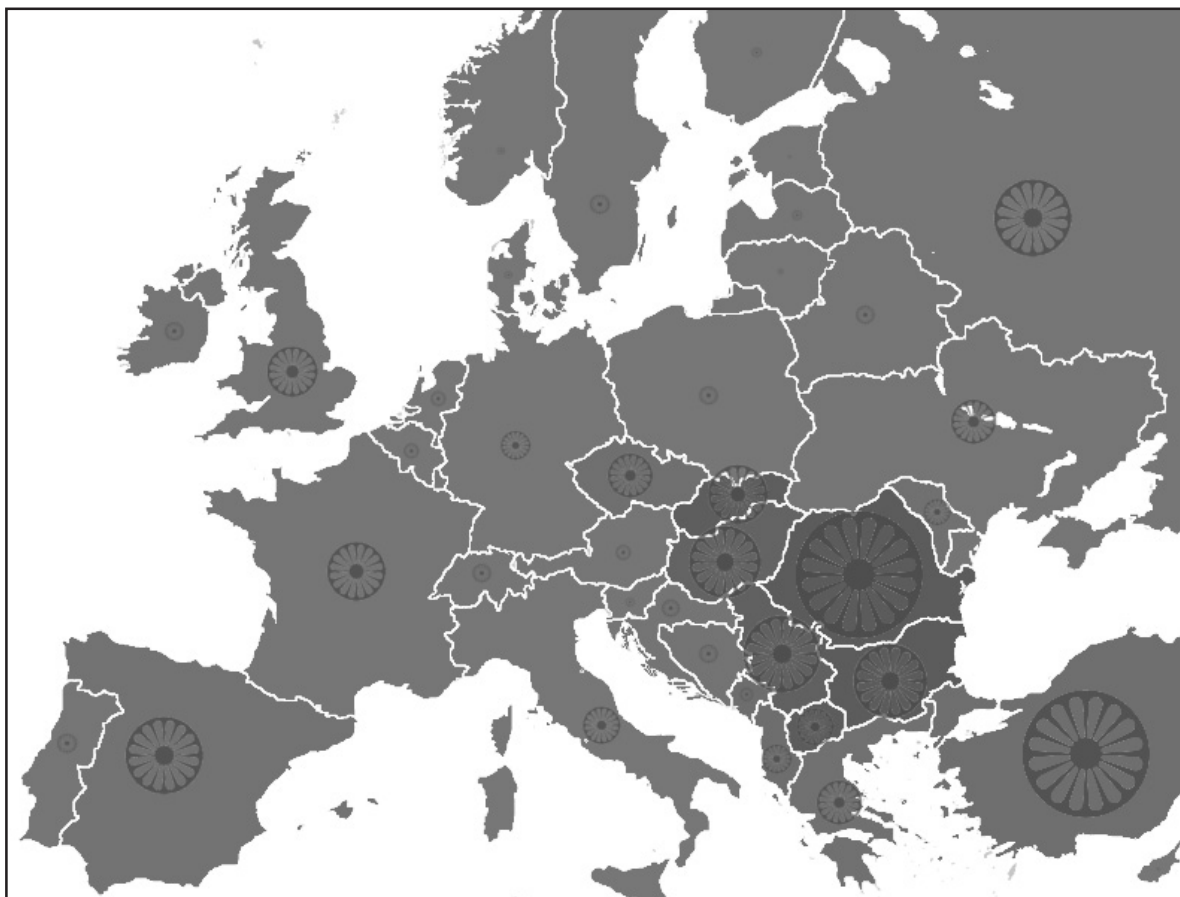
В почти всички държави-членки броят на ромите варира между официалните и експертните данни. Причините за това са комплексни и ние няма да се спираме на тях тук. За целите на това ръководство ще използваме статистиката на Съвета на Европа (http://www.coe.int/t/dg3/romatravellers/default_en.asp):

(последно обновяване: 14/09/2010)	Общо население на страната	Официален брой	Минимално изчислен	Максимално изчислен	Средно	% от общото население (from average figure)
Европейски държави	(Юли 2009)	(last census)	(source in footnotes)	(source in footnotes)		
<i>Turkey</i>	71 892 807	4 656 (1945)	500 000	5 000 000	2 750 000	3,83%
<i>Румъния</i>	22 246 862	535 140 (2002)	1 200 000	2 500 000	1 850 000	8,32%
<i>Руска федерация</i>	140 702 094	182 617 (2002)	450 000	1 200 000	825 000	0,59%
<i>България</i>	7 262 675	370 908 (2001)	700 000	800 000	750 000	10,33%
<i>Испания</i>	46 157 822	No data	650 000	800 000	725 000	1,57%
<i>Унгария</i>	9 930 915	190 046 (2001)	400 000	1 000 000	700 000	7,05%
<i>Сърбия, без Косово</i>	7 334 935	108 193 (2002)	400 000	800 000	600 000	8,18%
<i>Словакия</i>	5 455 407	89 920 (2001)	400 000	600 000	500 000	9,17%
<i>Франция</i>	64 057 790	no data	300 000	500 000	400 000	0,62%
<i>Гърция</i>	10 722 816	no data	180 000	350 000	265 000	2,47%
<i>Украйна</i>	45 994 287	47 917 (2001)	120 000	400 000	260 000	0,57%
<i>Обединено Кралство</i>	60 943 912	no data	150 000	300 000	225 000	0,37%
<i>Чехия</i>	10 220 911	11 718 (2001)	150 000	250 000	200 000	1,96%
<i>Македония</i>	2 061 315	53 879 (2002)	135 500	260 000	197 750	9,59%
<i>Италия</i>	59 619 290	no data	110 000	170 000	140 000	0,23%
<i>Албания</i>	3 619 778	1261 (2001)	80 000	150 000	115 000	3,18%
<i>Молдова</i>	4 324 450	12 280 (2004)	15 000	200 000	107 500	2,49%
<i>Германия</i>	82 400 996	no data	70 000	140 000	105 000	0,13%
<i>Португалия</i>	10 676 910	no data	40 000	70 000	55 000	0,52%
<i>Босна и Херцеговина</i>	4 590 310	8 864 (1991)	40 000	60 000	50 000	1,09%
<i>Швеция</i>	9 276 509	no data	35 000	50 000	42 500	0,46%
<i>Беларус</i>	9 685 768	no data	10 000	70 000	40 000	0,41%
<i>Холандия</i>	16 645 313	no data	32 000	48 000	40 000	0,24%
<i>Косово</i>	2 542 711	45 745 (1991)	25 000	50 000	37 500	1,47%
<i>Полша</i>	38 500 696	12 731(2002)	15 000	60 000	37 500	0,10%
<i>Ирландия</i>	4 156 119	22 435 (2006)	32 000	43 000	37 500	0,90%
<i>Хърватска</i>	4 491 543	9 463 (2001)	30 000	40 000	35 000	0,78%
<i>Швейцария</i>	7 581 520	no data	25 000	35 000	30 000	0,40%
<i>Белгия</i>	10 414 336	no data	20 000	40 000	30 000	0,29%
<i>Австрия</i>	8 205 533	no data	20 000	30 000	25 000	0,30%
<i>Черна гора</i>	678 177	2 826 (2003)	15 000	25 000	20 000	2,95%
<i>Латвия</i>	2 245 423	8 205 (2000)	13 000	16 000	14 500	0,65%
<i>Финландия</i>	5 244 749	no data	10 000	12 000	11 000	0,21%
<i>Норвегия</i>	4 644 457	no data	4 500	15 700	10 100	0,22%
<i>Словения</i>	2 007 711	3 246 (2002)	7 000	10 000	8 500	0,42%
<i>Дания</i>	5 484 723	no data	1 000	10 000	5 500	0,10%
<i>Литва</i>	3 565 205	2 571 (2001)	2 000	4 000	3 000	0,08%
<i>Грузия</i>	4 630 841	1 744 (1989)	2 000	2 500	2 250	0,05%
<i>Азербайджан</i>	8 177 717	no data	2 000	2 000	2 000	0,02%
<i>Армения</i>	2 968 586	no data	2 000	2 000	2 000	0,07%
<i>Кипър</i>	792 604	560 (1960)	1 000	1 500	1 250	0,16%

<i>Естония</i>	1 307 605	584 (2009)	1 000	1 500	1 250	0,10%
<i>Люксембург</i>	486 006	no data	100	500	300	0,06%
<i>Андора</i>	72 413	no data	0	0	0	0,00%
<i>Исландия</i>	304 367	no data	0	0	0	0,00%
<i>Лихтенщайн</i>	34 498	no data	0	0	0	0,00%
<i>Малта</i>	403 532	no data	0	0	0	0,00%
<i>Монако</i>	32 796	no data	0	0	0	0,00%
<i>Сан Марино</i>	29 973	no data	0	0	0	0,00%
Общо в Европа	824 827 713		6 395 100	16 118 700	11 256 900	1,36%
Европейски съюз			4 359 100	7 456 500	5 907 800	1,18%
Съвет на Европа			6 360 100	15 998 700	11 179 400	1,37%

Ромските групи в отделните страни

РОМСКИ ЕЗИК И МАЙЧИН ЕЗИК НА РОМИТЕ В ОТДЕЛНИТЕ СТРАНИ

Ромският език се нарича Романес. Той е обект на изследване от шестнадесети век. Водещата тенденция в лингвистичните проучвания е, че различните ромски диалекти в Европа, въпреки многообразието им могат да бъдат проследени обратно до общата езикова форма с произход от Северна Индия и отнасяща се за санскрит. Ние вече описахме по-горе връзката между лингвистиката и историята на ромите. Въпреки това през вековете на миграция ромският език е повлиян от езиците на заобикалящите ромите населения: арменски, персийски, гръцки, славянски езици и т.н. (Пампоров: 2006; Liegeois: 1994, 41-44). Един от най-важните приоритети в дневния ред на ромския език е въпроса за стандартизацията. Редица видни лингвисти работят по този въпрос: Bernard Gilliat Smith, Ian Hacock, Yaron Matras, Виктор Фридман, Marcel Courtiade и други. Според някои от изследователите основната причина за съпротива срещу стандартизацията на ромския език е концепцията, че този процес ще лиши ромския език от яркия му израз на Romanipe и ще бъде заплаха за ромската идентичност (Пампоров: 2006, 67-69).

Опитите за стандартизация на ромския език в България са свързани с името на Яшар Маликов, който опитва да използва като основа диалекта на групата йерлии от София и региона, който е широко разпространен в цяла България. Това противоречи на опитите на Савчо Савчов и др. да наложат като основа диалекта йерлии от Сливен и Източна България като цяло. Двете тенденции от своя страна се конфронтират с трета, свързана с името на Христо Кючуков който свързва стандартизация с диалекта на калдарашите (Пампоров: 2006, 67-69), които, въпреки че са малко на брой в България, са доста многобройни в Западна и Централна Европа и по тази причина могат да определят стандартизационната тенденция в Западна Европа.

В същото време в много страни не всички роми говорят ромски език. В България, например, има значителен дял на ромите, които ползват български, турски и румънски като майчин език. Таблицата по-долу показва дела на хората, които говорят един или друг език като майчин. (Ромите в България: 2008, 13).

	НСИ, 2011	ИОО, 2007*	ИОО, 2007**	СБ, 2007
	86.2%	60.7 %	38.7 %	65.7 %
Романи	7 %	25.3 %	28.8 %	20.9 %
Български	6.5 %	5.4 %	24 %	13.4 %
Турски	0.1 %	0 %	0.4 %	
Румънски	0 %	0 %	0 %	
Друг	0.1%	8.5 %	8.1 %	

* Според самоидентификация като роми; ** В зависимост от местоживее

Според българското законодателство (Постановление на МС 183/1994) майчиният език може да бъде изучаван като “свободно избираем предмет” или като “задължително избираем предмет” (от 1999 г.) в рамките на общата програма на основните училища. Тя гарантира правото на всеки да учи неговия / нейния майчин език в училище, но не и да

получава образованието си (или да изучава всички предмети) на майчиния език. (OSI: 2007, 56-58)

РЕЛИГИЯ НА РОМИТЕ

Един от най-разпространените митове за ромите е, че те не са религиозни, или, в най-добрия случай, че тяхната религиозност има само външен израз и комерсиална цел, за да се преодолеят пречки в комуникацията със съседните етноси. Тази идея се споделя и от някои учени, както и: “Ромите не принадлежат на нито една религия ... Те са християни в християнска среда, мюсюлмани в Турция, и ако имаше царство Юдея, те биха били евреи.” (Kogalnitchan 1840:27). “Те променят религията си с промяната на страната, в която живеят. Те са християни на християнска територия, те са мюсюлмани на мюсюлманска територия и те са протестанти сред протестантите.” (Поп-Serboianu 1930: 62). Тази концепция, която Елена Марушиакова и Веселин Попов посочват, принадлежи не само на учените, но тя е широко приета от обикновените представители на етносите, на територията на която ромите са се заселили (Марушиакова, Попов 1993: 159-160). Има три причини за това явление.

Първо, неправилното заключение, че ромите са нерелигиозни е съставено въз основа на правилната предпоставка, че ромите не разполагат със собствена (ромска) религия. Факт е, че по протежение на дългия път от Индия към Европа ромите бързо губят традиционната индийска религия и приемат религията на императори и народи, с които са в контакт. В този ред на мисли, наистина можем да кажем, че ромска религия не съществува. Но самоличността на един етнос и религия е губят своята актуалност през вековете, ако са навлезли в територия или са се слели с големи монотеистични религии (християнство и ислям).

Второто, неправилно заключение е, че ромската религиозност е показна, което се базира на правилната предпоставка, че ромите лесно променят изповядваната от тях религия и често съчетават православни, католически и мюсюлмански елементи в своята празнична и култова система. Два много важни фактора не са взети под внимание при това твърдение: от една страна, няма такива големи богословски различия между християнството и исляма (и особено между клонове на християнството – православие, католицизъм, протестантство), както и от друга, че ромите често са принадлежали към най-бедните слоеве на обществото. Строгата богословска линия в религията за т.нар. население е била непонятна и поради това се ограничавала само до основни догми (по-скоро въпрос на мироглед, отколкото въпрос на религия): дали да вярва в един или много богове, как светът и човекът са създадени и други като тях. Не са открити значителни разлики относно тези нюанси. Всичко останало е въпрос на традиция: едва ли можем да вярваме, че обикновения човек се интересува от въпроса дали Син произлиза само от Отца или от Отца и Светия Дух. Това обяснява защо някои хора безболезнено променят религията си под натиска на различни политически условия (особено тези, които нямат собствена институционализирана традиция). Достатъчно е само да спомена конвертиране на албанци и босненци към исляма например. Друг пример е колебанието на България между православие и католицизма в началото на Втората българска държава (Kolev: 2002).

Поради номадския начин на живот и честата промяна на културната и религиозната среда, ромите също са били склонни безболезнено да преминават от една монотеистична религия в друга и да комбинират елементи от различни религии в ритуалите и обичаите си. Но както се посочва по-горе, това по никакъв начин не означава атеизъм. За ромът е по-важно да се вярва, отколкото как ще направим това или как ще наричаме Бог. В същото време трябва да се подчертае, че лесно преминаване от една религия в друга и комбиниране на елементи от различни религии не е типична характеристика на всички ромски групи. Това е доста популярна сред някои български ромски групи, като т.нар. йерлии, но е по изключение сред другите две големи групи на ромите в България: рударите и особено калдарашите, които са посветени на православните християни. (Kolev: 2002)

Трето, често срещана грешка е да се идентифицират религиозност с религията. Двете условия, които не са идентични на всички. Религиозност включва няколко културни практики за разбиране на свръхестественото и религията е само една от тях. Редица други практики (като предсказания) съществуват успоредно с религията. Те са свързани с религиозността, но не са част от религията (често влизат в противоречие с някои от своите догми и нерядко се отричат от религията). Тези “паралелни практики” често играят важна роля сред ромите. Тяхната роля е още по-важна, отколкото във всеки друг етнос. Може да се каже, че до известна степен те лишават най-важната практика – религията, от част от нейната “територия”, особено когато става дума за абстрактни догми. По този начин те засилват лесно промяната на една монотеистична религия с друга. (Kolev: 2002)

Пренебрегването на ролята, която “паралелните практики” (особено предсказания и врачуване) играят сред ромите, както и на неправилното определяне на религиозност и вероизповедание, води до погрешното заключение за слаба (или дори липса на) религиозност сред ромите (Kolev: 2002).

Трите причини, посочени по-горе, могат да бъдат обединени в едно: непознаването на ромската култура от неромите води до погрешно заключение за липсата ѝ.

Въз основа на всичко казано по-горе можем да очертаем основните характеристики на ромската религиозност, доколкото това е пряко засегнато и отразено в празничната система на ромите.

1. Ромите вярват в Бог. Наличието на име за Бога, O'Devel или Devla на ромски, е в полза на това твърдение. Личното, почти интимно обръщане към Бога, без посредническата роля на свещениците, е много близко до ромската духовност. Символ за това е обръщението “*Шукар Девла*” (буквално “Сладък Бог, Хубав Господ”), което много често се срещат в песните на музикантите, например. Почитта към Бога се изразява и от обръщението “*Bareyra Devla*” (“Велик Господ”).

Друго доказателство за дълбоко вкоренена вяра в Бог е фактът, че той се появява в една голяма част от ромските приказки. Той е основният персонаж в някои от тях.

2. Земният характер на ромската религиозност е друга характерна черта. Налице е ограничен (или почти липсващ) интерес към небесното битие на Бога. Нито една от ромски приказки, легенди и песни не се занимава с небесното битие на Бога. Както е посочено по-горе, тези въпроси не представляват интерес за бедните простосмъртни хора. Друго нещо, което е по-важно за тях: Бог е формата, която е крайният съдия и гаранция за истината и справедливостта, той се намесва в човешките дела, само за да помогне на хората в беда.

Не е случайно, че когато се дава обет на мешерето, той се дава само пред Бога, човек може и да излъже друг човек, но той никога не може да излъже Бога.

Това е една от причините, поради които Бог е представен по “християнски” във фолклор на ромите мюсюлмани (хорохане-рома). Те празнуват не само ислямски празници (байрами), но също и християнски празници.

Фактът, че голяма част от ромите не вярват в живот след смъртта или не обръщат много внимание на това (виж: Марушиакова, Попов 1993), е друг израз на земния характер на ромската религиозност.

3. Друга особеност, тясно свързана със земната характеристика на ромската религиозност, е т.нар. “ромски религиозен синкретизъм”, термин, въведен от Елена Марушиакова и Веселин Попов (Марушиакова, Попов 1993: 162). Той обхваща тенденция, която споменахме неколнократно по-горе: комбинирането на елементи на християнската и ислямската религия, на православие и католицизма, както и преминаването от една религия в друга (за някои роми в България тези трансформации са толкова чести, че вече е трудно да се определи дали те са *хорохане-рома* или *дасикане-рома*).

Всъщност религиозният синкретизъм не е характерен само за ромите. Една значителна част от индианците в Латинска Америка все още почитат предколумбовите богове и въпреки това се самоопределят като ревностни католици.

РОМСКИТЕ СИМВОЛИ

На 8 април 1971 г. в Лондон започва Първият световен ромски конгрес на организацията Романи Юнион. Тогава се приема знаме, химн и световен ден на ромите. За такъв се определя денят на началото на Конгреса. Приема се на този ден да се почита паметта на всички загинали по времето на Холокоста роми. Ромският химн е популярната и в България песен “Джелем, джелем” (*Бродих, бродих*), написана от сърбина Жарко Йованович. Ромското знаме е червено колело с 16 спици върху синьо и зелено полета. Колелото с

16 спици в древна Индия се е наричало **чакра**. То присъства в ромското знаме, за да напомня за индийския произход на ромите и дългия път, който са извървели от Индия до Европа. Синьото и зеленото полета символизират небето и тревата, както и волния чергарски живот на ромите в миналото.

РОМИТЕ В БЪЛГАРИЯ

България е една от страните с най-многобройно ромско население. Точният брой на ромите трудно може да бъде установен, тъй като голяма част от тях предпочитат на преброяванията на населението да се декларират като турци, българи или власи. Според преброяване от 2001 г. като роми са се декларирали 370 908 д., а според преброяването от 2011 г. – 325 343 д., като 44.13% от тях живеят в селата. В същото време авторитетни международни и български изследователи определят броя на циганите в България на около 800 000 д.

Както посочихме, ромите идват в България по различно време и от различни места. Това е причината днес да съществуват множество ромски групи, различаващи се (повече или по-малко) една от друга.

Йерлии

Първа, в исторически план, е метагрупата на т.нар. *йерлии*, т.е. местни, уседнали роми. Те са потомци на дошлите през периода XIII–XVIII в. роми, които постепенно усядат и векове наред съжителстват както с българското, така и с турското население. В голяма степен терминът *Йерлия* е въведен в масова употреба по-скоро от научна гледна точка, като обобщаващ за голямата група роми, заселили се по различно време на Балканите от средновековието до началото на XIX век. Голяма част от самите роми (с изключение на няколко подгрупи в Софийско и Кюстендилско) не разпознават термина *йерлии*, а предпочитат подгруповите самоназвания или просто *роми/цигани*.

Йерлиите се делят на две големи групи: *хорахане-рома* (турски цигани, мюсюлмани) и *дасикане-рома* (български цигани, християни).

• Дасикане рома

Преведено буквално “**дасикане рома**” днес означава български/християнски роми. Като цяло думата “дас” в първоначалния си смисъл означава “слуга”, “роб”, но с течение на времето е свързана с турската дума “гяур” – “неверник”, “немюсюлманин”. С това обобщаващо понятие се идентифицират приблизително 26 субгрупи, говорещи различни наречия от балканския тип ромски диалекти, със значимо лексикално влияние от локалния български диалект. Дасикане рома са преобладаващото ромско население в Северозападна и някои райони на Централна Северна България и приблизително половината от ромското население в Югозападна България. Това са например *бургуджиите*, *джамбазите*, *тужарите* и т.н. Сред тях са налице слаби тенденции към българеене, но някои групи съхраняват с гордост ромското си самосъзнание и традиции (Напр. част от бургуджиите в Шуменско се наричат “*парпул-рома*” – “*истински цигани*”).

Специфични субгрупи с предпочитана друга идентичност

• Сиви гълъби

В Югоизточна и Централна Южна България съществува група от хора, която българите наричат “български цигани”, ромите наричат “дасикане рома”, а турците “гяур ченгенеси”. Самите те се назовават Аспарухови българи или Стари българи, а околното население често пъти ги обозначава като “Сиви гълъби” или “Демирджии”. Групата обитава относително концентриран ареал по долината на р. Марица с приблизителни граници на изток гр. Чирпан, на запад гр. Пазарджик, на север Средна Стара планина и на юг Родопите. Сивите гълъби предпочитат браковете в собствената си група и избягват браковете с другите етнически групи в страната, с изключение на българите, каквато е и предпочитаната им идентичност. По традиция представителите на групата са членове на Източно-православната църква, макар че под влияние на Евангелските петдесетни църкви в някои села протича процес на евангелизация. Особеното при тази група е, че в някои селища майчиният език е ромски, а в други напълно отсъстват следи от ромски език, но въпреки това те се разпознават като представители на една и съща група и се женят помежду си, като местоживеенето определя и езика, който бива говорен у дома.

• **Цуцумани**

В трите области на Северозападна България живее група от хора, която българите наричат “български цигани” или “покръстени цигани”, а ромите обозначават като “Цуцумани”. Цуцуманите са източноправославни християни, които българите не приемат за “истински” българи, а ромите не приемат за “истински” роми. Техният майчин език е български, но имат запазени в говора си няколко думи с ромски произход. В общия случай цуцуманите не живеят в етнически обособени махали, а разпръснато сред българското население. Значително по-интегрирани са от останалите роми в региона – размерът на домакинствата, образователното равнище и нивото на безработица се сходни с тези на българите в съответната област.

• **Хорахане рома**

Преведено буквално “**хорахане рома**” днес означава турски/мюсюлмански роми. Хорахане рома са преобладаващото ромско население в Североизточна, Югоизточна и Централна Южна България и приблизително половината от ромското население в Югозападна България. Хорахане рома са най-многобройната ромска група в България. Те изповядват ислям, премесен с многобройни християнски елементи, като празничната им система включва не само байрамите, но и всички големи християнски празници – Гергьовден (Ерделез), Васильовден (Банго Васили), Тодоровден, Ивановден, дори Коледа и Великден. Говорят *романес*, примесен с множество турски думи, а част от тях използват турски език, заедно с романес. Хорахане рома се делят на множество подгрупи. Напр. *кошничари*, *калайджи*, *дръндари* и др. С течение на времето тези вътрешногрупови различия са избледнели и днес голямото мнозинство от хорахане-рома са еднородна група, която пази само далечен спомен за някогашен занаят и деление на подгрупи.

• **Миллет**

В районите, където живеят хорахане рома, съществуват групи от хора, които наричат себе си “миллет”. Обикновено българите ги обозначават като “турски цигани” или “турчеещи се цигани”, турците ги наричат “миллет ченгенеси”. Ромите имат двузначно отношение и някои ги приемат за роми, но други ги считат за турци. Макар че на преброяванията на населението се декларират като турци, името, което използват за себе си, е *миллет*. “Миллет” е турска дума, която може да бъде най-точно преведена като “етнос” или “религиозна общност”. По време на Османската империя малцинственото християнско население е било разделено на *миллети* по религиозен признак – напр. православни, юдеи, арменци (не в етническия смисъл на думата, а в религиозния, доколкото арменската църква се отличава от източно-православната). Единственият *миллет*, който е бил обособен на етнически принцип, са били циганите – *ченгене миллет*. Самите турци не са използвали думата “миллет” по отношение на себе си¹. Част от циганите, самоназоваващи се “миллет” използват и името “турски цигани”, но категорично отказват да бъдат наричани “роми”. За тях роми са единствено християните, говорещи ромски език. Майчиният език на миллета е турски, но в някои населени места сред по-старите поколения се използва ромски като “таен език”, а в други групи като жаргон е запазена употребата на малък набор от ромски думи.

---

¹ Едва през 20 в. след Кемалистката революция думата “миллет” започва да се използва и по отношение на турците, но не в етнически или религиозен смисъл, а в социален – като синоним на “народен”.

• Агупти

В района на Родопите живее група от хора, която нарича себе си и бива наричана от другите Агупти. В средата на XX в. те са класифицирани като цигани въз основа на пасаж от една народна песен: *“Турци си Рада плениха,/ та я агупка сториха/ агупка чорна циганка...”*. Агуптите обаче са чудесен пример за смяна на първичната групов идентичност с предпочитаната турска идентичност в рамките на няколко поколения. Ако в средата на XX в. изследванията регистрират египетска идентичност, съчетана с “чист и старинен родопски говор”, то в края на XX в. агуптите се отличават със стремеж за сливане с околното турско население и употребата на турски език. Решаващ фактор в случая вероятно е ислямът. Подобно на миллета, употребата на ромски е като “таен” език, използван от по-възрастното поколение.

Калдараши

Втората голяма ромска метагрупа в България са т.нар. *калдараши*. Те идват с “голямата келдерарска инвазия”, като първо преминават през Австро-Унгария и Сърбия, поради което често им казват “унгарски цигани”, “австрийски цигани”, “сръбски цигани” или “нямцури” (т.е. “немски цигани”). Разделят се на две големи групи – *бакърджии* и *ловари* (от унгарското “ло” – “кон”, поради което са известни като “конекрадци”) и на множество подгрупи.

Калдарашите са едни от най-запазените ромски групи в България. При тях все още съществуват запазени потестарни форми, като циганския съд – *меиере*, те говорят основно романес, пазят ревностно своите обичаи и традиции. Пищният начин, по който отбелязват Великден (Патраги) и Гергьовден, както и калдарашките сватби често са сочени като едни от най-интересните ромски обичаи в Европа. Източноправославното християнство играе много важна роля в живота на калдарашите и те са ревностни християни.

До средата на XX в. са били чергари, като са обикаляли от село на село, за да продават своята продукция. Усядат след излизането на Постановление 258 на Министерския съвет от 1958 г., забраняващо “скитничеството и просията в Народна Република България”. В абсолютни цифри техният брой не е голям. Но в териториално отношение калдарашите живеят във всички региони на страната, като рядко формират големи махали и по-често се заселват по няколко семейства в село, наред с другото население, без да се смесват с останалите роми.

Калдарашите в България са около 30 000.

Рудари/Лудари

Предимно в селските райони на областите Пловдив, Стара Загора, Нова Загора, Бургас, Варна, Добрич, Велико Търново и Плевен живеят групи от хора, които околното население нарича “румънски цигани”. Представителите на тази общност наричат себе си “Рудари” или “Лудари” – в зависимост от локалния диалект. Поради характерните за тях занаяти, за околното население са познати по-скоро като копанари и мечкадари, за което техните самоназвания са съответно *лингурари* и *урсари*. По време на преброяванията и социологическите изследвания Рударите/Лударите се идентифицират обикновено като румънци, власи или българи, но винаги настояват на разграничаването си от ромите.

Обикновено по-старите поколения приемат за себе си названието “румънски цигани”, защото думите *цигѐн* и *цигѐнка* – означават съответно “съпруг” и “съпруга” в техния говор (каквото впрочем означават и думите *ром* и *ромни* в ромския език). Рударите/Лударите използват диалект на румънския език. В България се различават две наречия – северно, по-силно повлияно от стандартния румънски и южно, в което има по-осезаемо влияние от гръцкия език. Макар че живеят в относително обособени етнически махали, те са вероятно най-интегрираната в българското общество ромска група по отношение на нивото на образование, нивото на заетост, както и по размера на домакинствата, по който не се различават от българското население в дадените населени места.

Рударите в България са около 70 000.

ЦЕННОСТНА СИСТЕМА, ТРАДИЦИИ И ВЯРВАНИЯ

Romanipe

Това е термин, с който се обобщава единната ромска идентичност, термин, съчетаващ идеята за възприемане на света около нас, начинът, по който света около нас ни възприема, начинът, по който е организирано ежедневието ни, нашата система на култури, вярвания и практики – организирано с цел постигане на тези две неща. Romanipe не е научна концепция, а по-скоро определя идеята за разграничаване на “нас” от “другите”.

Идеята за *Romanipe* е допълнително подчертана от термина *amari Roma* (термин определящ по-скоро групиране по социален признак), за разлика от *aver / cudza Roma* (другите хора). (Rombase: 2004)

Ромското семейство

Семейството е най-важният фактор в живота на всеки. Ето защо старите хора от ромски произход биха казали, че човек може да живее без пари, но не и без семейство. В нашия живот ние променяме мястото, на което живеем; училището, в което ходим; работата, която работим. Но не можем да избираме нашите собствени родители или да променим семейство, в което сме родени. Така че, всеки се стреми и търси по-силна подкрепа в своето семейство и род.

За хората от ромски произход семейството представлява свещена среда, в която в продължение на векове е създавана, развивана и предавана от поколение на поколение ромската материална и духовна култура. По този начин, дори и без писане, се е запазил майчиният език, богатият фолклор, интересните празници, обичаи, ритуали и традиции, уникалните занаяти и тяхната технология, ценностната система и т.н. През вековете ромите са били ничий народ и точно техните семейства и родове са били безспорните пазители и защитници на ромската култура.

Взаимната подкрепа, уважението, обичта и разбирателството са най-ценните добродетели в ромското семейство. Членовете на семейството – родители, деца, братя и сестри, помагат един на друг в работата и по време на празници, в моменти на щастие и мъка. Ромите първо биха потърсили помощ и подкрепа от семействата си. Уважението между

членовете на семейството е едно от основните правила. Уважението по отношение на родителите се счита за задължение на всеки. Недопустимо е децата да говорят грубо с родителите си или дори да повишат глас. Децата трябва винаги да се вслушват в думите им, защото те имат богат житейски опит и винаги мислят най-доброто за тях. Когато децата пораснат, те трябва да се грижат за родителите си по същия начин, както те са се грижили за тях, когато те са били малки: недопустимо е да оставите старите си и безпомощни родители да се грижат сами за себе си. Така че би било изключение да срещнете ром, който да остави възрастните си близки в Дом за стари хора. Традиционен за ромското семейство е духът на взаимно уважение, лоялност един към друг, себеотрицание при екстремни обстоятелства, забележителен морал и етично отношение към по-възрастните, болните и слабите. Особено по отношение на възрастните хора, а най-възрастните от тях, най-опитните и мъдрите в семейството се издигат в култ.

Децата са най-голямото богатство на всяко ромско семейство и те дават смисъла на създаването и съществуването му. Децата са най-ценният капитал на всеки член на семейството, тъй като те са най-реални продължители на семейството и на линиите на традиции и ценности. В ромското семейство всяко дете има своето място в зависимост от неговия пол, възраст и здравословно състояние. В традиционното семейство от най-ранна възраст детето се отглежда, възпитавайки се в дух на уважение към възрастните, в готовност да защити честта на семейството и рода, в преданост и обич към всички представители на рода (особено възрастните хора), в запазването на традициите на семейството и рода, обичаите, правилата и нормите на живот, ранна интеграция и усвояване на семейния бизнес, който често съвпада със семейно-традиционните най-практикувани професии: калайджийство, железари, животновъдство, плетене на кошници и т.н. Влияние върху ромското дете имат не само майката и бащата, но и бабата, дядото, чичото, лелята, по-големи братя и сестри и братовчеди. В рамките на цялата тази съвкупност близки и роднини всеки има своето място, определено от неговата / нейната възраст, пол, лична харизма и влияние над другите, престиж, начина да изкарва средства за живеене, умения за преговори и т.н.

От най-ранна възраст децата биват отглеждани по различен начин, в зависимост от техния пол. Традициите, свързани с възпитанието на децата от женски пол, са насочени предимно за създаване на умения, необходими за бъдещата съпруга и майка. Всичко останало, включително доброто образование за ромските момичета, остава на заден план. Момчетата са обект на по-специфично възпитание от страна на семейството, което е насочено преди всичко към овладяване на семейния занаят като основен семеен доход, чрез който бъдещите съпрузи ще бъдат в състояние да изкарват прехраната на семейството си по-лесно. За разлика от момчетата на момчетата се залагат по-големи надежди. Днес в ромските семейства никак не е чужда идеята мъжкото потомство да получи по-добро и по-престижно образование, да придобие по-ценна професия на пазара на труда, стремеж към завършване на висше образование и амбиции за овладяване на престижни професии като учители, лекари, адвокати и т.н.

Една от особеностите на ромското семейство е, че детето, след достигане на определена възраст, се счита за еднакво важен член на семейството и неговото / нейното мнение по определени въпроси се приема като мнение на един зрял човек. Поради тази причина, ако едно дете декларира пред неговите / нейните родители, че той / тя не иска да ходи на училище, то е много вероятно те да не реагират, а просто да се съгласят с това мнение. Днес, както и в миналото, много от ромските деца растат в семейства с един родител или с "приемна" майка: мащеха (новата съпруга на бащата на детето, която не е родила детето,

но се грижи за него / нея) или втори баща. Това е така, защото родителите могат да се разделят или да се случи инцидент на един от тях. Въпреки че не е “кръвен” родител, приемната майка трябва да се грижи за детето и поради тази причина той / тя се уважава като кръвна майка.

Един от факторите, които също трябва да бъдат взети предвид, е степента на модернизация на съответната група роми. Това до голяма степен определя отношенията в рамките на общността, която е пряко свързана с нашата работа. Предварителното йерархично структуриране на общността се развива по скалата “индивид” – “семейство” – “общност”, като се има предвид, че индивидът има най-малка тежест, а общността най-голяма. Между индивида и общността изборът би бил в полза на общността. След това следва семейството и на последно място индивида. Това състояние на въпросите обяснява до голяма степен спецификата на ромското семейство, описана по-горе. Тази взаимозависимост в традиционните ромски групи е причина за произхода на стереотипа за “другарството” сред ромите. Това до голяма степен пречи на развитието на отделния индивид, който в крайна сметка отразява развитието на цялата общност. Това обаче не е характерно само за ромската общност – характерно е за всяко традиционно общество. Когато Общността вече е започнала да се модернизира, стремежът към лично развитие постепенно ще започне да надхвърля стремежа към развитието на семейството и общността.

Джелем, Джелем/ Бродих, Бродих

Джелем, джелем е химн на ромите, написан от сръбския автор Жарко Йованович по народни цигански мотиви. Обявена е за химн на ромите на конгрес на световната ромска организация Романи Юнион през 1978 г., която също така обявява и 8 април за национален ден на ромите. Песента е популяризирана и чрез филма “Срещал съм и щастливи цигани”. Тя разказва за времето на Втората световна война, когато ромите са били гонени и често избивани.

Джелем, джелем, лунгоне дроменса,
маладилем бахтале роменса.
Ах, ромале, катар тумен авен,
е царенса бахтале дроменса?

А-а Ромале, А-а чавале!

Ви ман сас ек бари фамилия,
мурдадас ла е кали легиа.
Авен манса са лумняке Рома,
Кай путайле е романе драма!

*Бродих, бродих по широки друми,
срещнах и щастливи цигани.
О, роми, от къде идвате,
с палатки по щастливи пътища?*

О, роми, о, деца!

*Имах някога голямо семейство,
черните легиони го избиха.
Съберете се роми от целия свят,
отвориха се вече циганските друми!*

ФОЛКЛОРНА И ПРАЗНИЧНА СИСТЕМА

България

Календарните и семейните празници на ромите показват в най-висша степен колко близки са традициите и обичаите на различните етноси, живеещи в България.

Като цяло ромските календарни празници съвпадат с българските календарни народни празници (дори при ромите-мюсюлмани), в празничния ритуал присъстват множество елементи от българския празничен ритуал. Но всеки един от празниците получава специфично ромско осмисляне: свързва се с някоя ромска легенда, части от ритуала се видоизменят, като се пречупват през душевността на ромите и т.н. Нещо повече: елементи от ритуала, отдавна изчезнали сред българите, днес продължават да се срещат при много от ромските групи. В резултат от всичко това празниците и обичаите на ромите в България не могат да бъдат редуцирани нито до празниците и обичаите на българския етнос (въпреки българския им субстрат), нито пък да бъдат отъждествени с празниците и обичаите на ромите от другите европейски страни (въпреки ромското им осмисляне).

Най-големите календарни празници на българските роми са Гергьовден (Ерделез), Великден (Патраги) и Васильовден (Банго Васили). Те се празнуват от всички ромски общности, включително и от хорахане-рома. Отбелязват се също така и множество други християнски празници – Коледа, Ивановден, Заговезни, Тодоровден, Голяма Богородица, Петльовден и др., а хорахане-рома отбелязват също така двата мюсюлмански байрама – Рамазан Байрам и Курбан Байрам.

Васильовден (Банго Васили)

Васильовден, или Банго Васили (буквално “Куцият Васил”) се празнува от всички ромски групи в България. Повсеместно е известен като “Ромската Нова Година”. При калдарашите и рударите празникът се празнува по-скромно, докато при йерлиите и особено при бургуджиите и ромите-музиканти той се явява основен празник, съизмерим единствено с Гергьовден.

Именно при бургуджиите и ромите-музиканти Банго Васили се празнува три дни, като дори се прави леко разграничение между Васильовден и Банго Васили – на 13.01. е Васильовден, а на 15.01. – Банго Васили. Това разграничение не се прави от калдарашите, рударите, както и от останалите йерлии (напр. хорахане-рома) в Централна България, които наричат и трите дни “Банго Васили”. Също така трябва да отбележим, че вечерта на 13.01. срещу 14.01. много често изпълнява ролята на Бъдни вечер.

Празнуването на Банго Васили (Васильовден) е свързано с няколко ромски легенди, които можем да разделим на два типа. В първия тип Банго Васил е Свети Васил – застъпник и защитник на ромите. Той възстановява моста, по който преминават ромите, след като този мост е бил разрушен от Дявола или от Господ и спасява давещите се роми. Във втория тип легенди Банго Васил е “историческа” личност, куц овчар, който спасява давещо се ромско дете или пък приютява бягащ от неприятелите си ром. По опосредствен начин връзка с празнуването на Васильовден има и легендата за ятото гъски, които спасяват ромите от египетската войска, като ги пренасят през Червено море.²

² Йосиф Нунев, *Ромски приказки*, (София: Стигмати, 2000), 107.

В празнуването на Васильовден (за удобство ще използваме Васильовден и Банго Васили като синоними, каквито в крайна сметка са те) могат да бъдат отграничени следните моменти:

Подготовка за празника: Тя може да започне и седмица преди 13 януари. Васильовден се празнува с птиче месо – гъска (патка) при хорохане-рома и някои калдараши или петел (кокошка) при бургуджиите, ромите-музиканти и някои калдараши. Много рядко (при бургуджиите) за Банго Васили се коли агне или дори прасе, но това се прави само от тези семейства, които през годината са се сдобили със снаха или първо внуче.

Подготовката започва с купуването на гъска или петел в случай, че семейството не си отглежда. Животното трябва да бъде купено най-късно на 12.01. и обезателно да преспи в къщата, “за да не избяга късметът”. Сутринта на 13.01. гъската или петелът се коли и към 14 ч. започват реалните приготовления. Основна грижа е подготовката на трапезата и изработването на сурвакница. При различните групи роми сурвакниците изглеждат по различен начин. Общото е, че се правят от дрян, различна е украсата – от пуканки, чушки, бонбони при хорохане-рома до “семплата” украса от пендари и червен конец при бургуджиите. При ромите-музиканти сурвакницата не се украсява.

Вечеря: Банго Васили е подчертано семеен празник. При всички ромски групи вечерята на 13.01. играе изключително важна роля и е изпълнена с богата символика. Също при всички ромски групи е задължително от момента, в който започва вечерята до полунощ вратите на къщата да бъдат здраво затворени – никой от семейството не излиза навън (дори в двора!) и никой външен човек не се допуска да влезе в къщата. Това е един от малкото случаи, в които ромите категорично отказват традиционното си гостоприемство.

Вечерята започва по различно време при различните групи и села, най-често между 20 и 22 ч. В миналото (а при някои групи и днес) е било задължително вечерята на 13.01. да бъде на специална кръгла трапеза – *синия*. Върху синията се поставят приготвените гозби – сварен петел или гъска, сърми (често с късмети – дрянови пъпки), баница с късмети, богато украсена питка (също много често с късмети) или обреден хляб – *кулак*, вино, ракия и др. При бургуджиите се поставя също така шепа сурово жито (от житото, което варят за Никулден и Коледа) и шепа суров ориз (от ориза, с който се сварява петела). При ромите-музиканти задължително се слага т.нар. “циганска манджа” (със суха бамя и сухо домати). При бургуджиите и при ромите-музиканти е традиция (или по-скоро е било традиция) на масата да се поставят и богатствата, които семейството има – злато, пендари, накити... При други бургуджии е било традиция тези богатства да се изнасят навън и да се благославят, като се оставят на показ. И до ден днешен сред ромите от различни групи се разказват анекдотични истории за кражби на злато, оставено на показ от бургуджиите на Василица.

Обичайно вечерята започва с прикаждане и благославяне на трапезата. Прикаждащият (обикновено това е жената) отправя молитви за късмет, плодородие и щастие. След това членовете на семейството се опрощават, като си целуват взаимно ръка. След опрощаването най-старите (бабата и дядото) вземат богато украсената питка (или *кулака*) и я счупват на две, “за да се види на кого късметът ще е по-голям през тази година и ще храни къщата”. След това майка начупва парчета от питката за всички деца или пък всяко дете си отчупва колкото може по-голямо парче. Първата хапка от питата не се изяжда, а се увива и се поставя под възглавницата. Смята се, че това, което спящият сънува през тази нощ, показва какво ще се случи през настъпващата година.

С вечерята са свързани и някои обичаи, които са различни за различните ромски групи. Напр. шеговитата “кражба на патката” при някои роми е обичай, при който всеки един се опитва да открадне незабелязано от другите сварената патка, за да е “най-късметлия и най-здрав”. При други роми е прието да се нареждат *кулаци* един върху друг и някой от семейството да се скрива зад тях – пожелава се следващата година Банго Васил да донесе повече *кулаци* и т.н. При почти всички групи трапезата не се вдига през цялата нощ. Смята се, че това носи берекет.

Посрещане на Банго Васил и Новата година: Посрещането на Банго Васил, а чрез него и на Новата година, заема важно място в празника. То се реализира по два начина – чрез сурвакане и чрез превъплъщаване на главата на семейството в ролята на Банго Васил или на негов пратеник. Докато първият вариант се среща при всички роми (което е отражение на българската традиция “сурвакарство”), то вторият – само при бургуджиите и при някои хорохане-рома (т.е. при тези групи, които празнуват Банго Васили по-тържествено), като винаги е в комбинация с първия.

В полунощ настъпва Васильовден и Новата година. От този момент започва сурвакането. При калдарашите през нощта се сурвакат основно членовете на семейството, а при другите роми децата могат да обикалят и съседните къщи (след полунощ вратите им вече са отворени за посетители). Сурвакарите пожелават здраве, плодородие и късмет. Техните думи обикновено са кратки и семпли, например “Сурва-сурва година, догодина – пак живо и здраво”. Често се сурвака на български език, но съществуват и различни сурвакарски наричания на романес: при турскоезичните роми – на турски език, а при румъноезичните – на румънски³. Както и в българската традиция, на сурвакарите се даряват сушени плодове, бонбони, пари.

По-голям интерес представлява обичаят с превъплъщаването в ролята на пратеник на Банго Васил. При бургуджиите точно в полунощ главата на семейството (или пък този, който е най-късметлия) събира житото и ориза от синията, слага ги в кърпа, взема кърпата, сурвакницата и някакъв съд за вода и отива на чешмата. Там той първо сурвака водата, после си измива ръцете и лицето, напълва вода и се прибира. От този момент той играе ролята на Банго Васил (или на негов пратеник).

С влизането си в къщата се провиква: “*Васили авела*” (“Васил дойде”) и хвърля житото и ориза. Децата събират колкото се може повече от него, защото това е късметът, който Свети Васил им носи. После започва сурвакането, като първо главата на семейството (пратеника на Свети Васил) сурвака всички за здраве и късмет.

При някои хорохане-рома пратеникът на Банго Васил не е главата на семейството, а някой близък роднина (свако, чичо, шурей, баджанак), който идва като пръв гост на 14.01. сутринта. Гостът застава на външната врата, но отказва да влезе, въпреки увещанията на домакина. Поставя като условие да му се построи “*къопри*” – мост. Тогава домакинът “строи” мост – поставя по земята пред госта пари (банкноти) от външната порта до вътрешната врата. Гостът (Банго Васил) накуцвайки, стъпва по построения мост (банкнотите) и така влиза в къщата.

С влизането си той поздравява събралите се: “*Банго Васуй авъла!* (Банго Васили дойде.) *Бут селямен бючала туке!* (Много здраве ти праща!)”. В отговор домакинът разлива ракия на всички и казва: “Моля Господа ти, както си ме почел, така и Господ тебе да почете!”

³ Тези наричания можете да прочетете в двете учебни помагала: Кръстева, Колев, Крумова. *Истории край огнището*, 162-163; Колев, Кръстева, Крумова. *Разказани пътища*, 168.

Всичко това се прави с особена тържественост, защото се вярва, че носи плодородие, щастие и късмет.

Както посочихме, при йерлиите Банго Васили се празнува три дни, като софрата не се вдига. На третия ден се прави т.нар. “крива баница”, за да не окуцят конете и магаретата през годината.

Петльовден (Башнуден, Ихтимя)

Ихтимя, или Башнуден (Петльовден), се празнува от ромите-музиканти (наричани още дръндари), които са особена, добре запазена група хорохане-рома. Техният корен е в Котелския край, но големи групи музиканти в миналото са се преселили на север от Стара планина – в Златарица и Лясковец, Омуртагските села, както и в някои шуменски села (Ивански, Салманово и др.).

Поне две неща си струва да отбележим за ромите-музиканти. Първо: диалектът, който те говорят, се различава от диалекта на другите йерлии. Затова много циганолози говорят за “дръндарски диалект”. Второ: историческата личност Мустафа Шибил оглу, обезсмъртен от Йовков в разказа “Шибил”, е бил градешки музикант. Днешните музиканти са митологизирали Шибил и го представят за свой цар⁴.

Макар да са “турски цигани”, голяма част от ромите-музиканти вече не са мюсюлмани и напълно са загубили спомена за празнуването на ислямските празници, например живеещите в Златарица и Лясковец. Други групи музиканти също са изоставили мюсюлманската религия и са преминали към християнството, но все още празнуват и байрамите, заедно с християнските празници. През последните години голяма част от ромите-музиканти се приобщават към Петдесетната църква и като цяло изоставят отбелязването на традиционните празници, но пазят добре спомена за тях.

Ихтимя се празнува на 2 февруари. Свързва се с няколко сходни легенди, според които по време на османското робство турците започнали да избиват всички момчета (на ромите или на нетурците) и да поставят кървав знак на портите, откъдето са минали. Една ромка (Евтимия или Ихтимя) заклала петел и с него изпръскала вратата. Когато турците минали, те помислили, че вече са взели момчето от тази къща и така то било спасено. Както се вижда, легендата е точен аналог на българското предание за Петльовден. Единствената разлика е, че тук главното действащо лице е ромка. (Впрочем и това не е задължително. Част от днешните музиканти смятат, че жената, заклала петел, е била българка и не отричат, че празнуването на Ихтимя при ромите е отглас и отражение на празнуването на Петльовден от българите.)

Ихтимя се празнува като ден на момчето. Той е лишен от каквато и да е религиозна украса, или тя е съвсем скрита и завоалирана. Същността на празника е клането на петел за здравето на момчетата вкъщи.

За всяко момче в къщата се коли отделен петел. Важно е петелът да бъде заклан от външен за къщата човек – роднина или приятел. От кръвта на петела се поставя петънце върху челото на момчето – смята се, че това носи здраве. При някои музиканти главата на петела се окача на портата, “за да се помни, че петелът е спасил ромския род”, а вътрешностите се изхвърлят в реката, или се заравят, “за да не ги разнасят котките и кучетата”.

Месото на петела се яде само на 2 февруари. Затова в къщи, където има повече момчета (т.е. където се колят повече петли) се устройват големи празненства или пък месото се раздава като дар на съседи и близки.

⁴ Колев, Крумова, Йорданов. *Приказки, предания...*, 179-181.

Особено тържествено се празнува Ихтимия при раждане на първо внуче през годината. Тогава целият петел се раздава в сурово състояние в махалата.

Въпреки че Башнуден е празник на момчето, момичетата също са включени, макар и по-скромно – за тях се правят тиганички или мекици, които също се раздават.

Както посочихме по-горе, днес Ихтимия се празнува единствено от ромите-музиканти. Но при някои ромски групи съществува подобен обичай – клане на петел като курбан за момчето в къщата и поставянето на капка кръв върху челото на детето за здраве, който се свързва с празника Банго Васили. Това са например някои калдараши и дасикане-рома. Те също свързват клането на петел с легенда за преследването на ромите от турците и за спасяването на ромско момче, след като майка му заклала петел. “Някога турците вземали кръвен данък от всяко семейство и отбелязвали с червен знак вратите на къщите, от които вече са взели дете. В една ромска къща имало само една рожба, едно момче и за да го спасят, заклали петел и намазали с кръвта му вратата, а турците видели знака и отминали. Оттогава се чества Васильовден с петел, а на децата се слага точка от кръвта на челото.”⁵

Празникът **Ихтимия** е интересен и защото много ясно демонстрира един аспект на връзката между ромските и българските традиции – това, че понякога ромите съхраняват обичаи, които околните етноси вече са загубили. Очевидна е връзката в празнуването на българския Петльовден и на ромския Ихтимия – отбелязват се на един и същ ден (2.02.), легендите са почти едни и същи (има разлика само в етническата принадлежност на жената, заклала петела – съответна българка или ромка), почти един и същ е и празничният ритуал. Но в българска етническа среда Петльовден отдавна не се празнува, докато при ромите-музиканти той се отбелязва и днес.

Великден (Патраги)

Великден (Патраги) се празнува от почти всички роми в България, включително и от хорахана-рома. Изключение правят само тези роми-мюсюлмани, сред които процесите на турчение са напреднали и поради желанието да се идентифицират напълно с околното турско население те са изоставили празнуването на почти всички ромски празници. Най-пищно Великден се отбелязва от калдарашите, но дори при тях той не е най-големият празник – отстъпва това място на Гергьовден.

Празнуването на Великден при калдарашите, рударите и дасикане-рома е свързано с християнската им религия и при тях Патраги е наистина Възкресение Христово. При ромите-мюсюлмани религиозното осмисляне на празника липсва – той се празнува преди всичко като “ден на червените яйца”. В нашата полева работа не се натъкнахме на специфично ромски легенди, свързани с Великден (като легендата за възстановяването на моста от Свети Васил и др., легендата за това как Свети Георги спасява ромите и др.).

В празнуването на Великден могат да бъдат отграничени няколко елемента. За разлика от Васильовден, където те са общи за почти всички ромски групи, тук разликите са чувствителни.

Подготовка за празника – боядисване на яйцата: Както е и българската традиция, яйцата се боядисват в четвъртък или в събота. Предпочитаният цвят е червен. При бургуджиите броят на боядисаните яйца задължително трябва да завършва на 1 – може да е 21, 31, 41 и т.н. Пак при тях е запазен обичаят с първото яйце (което обезателно е

⁵ Елена Марушиакова и Веселин Попов. *Циганите в България*, (София: Клуб‘ 90, 1993), 168.

червено) членовете на семейството да си мажат лицата – смята се, че това носи здраве. Това яйце се поставя настрани и не се изяжда – то остава за Гергьовден. Подобен обичай е запазен и при някои калдараши.

Донасяне на вода: Много преди изгрев, още на развиделяване, най-младата снаха или дъщерята отива за вода на селската чешма. Носи със себе си котле със здравец и червено яйце. Преди да вземе вода, тя честити празника, а след това се моли за здраве и берекет. Когато се прибере вкъщи, събужда родителите и ги ръси с вода за здраве.

Този обичай е запазен основно при калдарашите.

Вземане на “бразда”: С посрещането на изгрева на Великден е свързан изключително интересният обичай “вземане на бразда”. Той е запазен под една или друга форма при всички калдараши. Същността на обичая е в донасянето на житен чим от някоя близка нива в къщата.

Житният чим се нарича “бразда”. Представлява квадрат с дължина на страните около 50 см (без тази дължина да е задължителна) и включва житните стръкове, корените и почвата. Взема се от близка житна нива, или при отсъствието на такава – от ливада или поляна.

Този чим се взема рано сутринта на Великден, на развиделяване. При гребенарите бразда се взема от най-младата снаха, при бакърджиите – от мъжа, глава на семейството. Чимът се донася вкъщи и се поставя от дясната страна на прага.

Върху браздата се поставя червено яйце, пари, бутилка вино и желязна лъжица, която с единия си край опира на прага на къщата, а с другия – на чима. Точно при изгрев слънце най-старият дава комка: всеки един от семейството стъпва върху лъжицата (“за да е здрав като желязо през годината”), отпива глътка вино, взема комка от най-стария, прекръства се и казва: “Христос възкресе!”

Ритуалът с браздата се изпълнява за здраве и плодородие. Той символизира пролетното възраждане на природата чрез съчетанието на свежи зелени стръкове жито и на червено яйце и червено вино – кръвта на възкръсващия Христос.

Същински празник: Великден е може би единственият празник, при който отиването на църква е задължително (поне при калдарашите) и представлява същност на празника. За другите ромски групи в България празникът протича в семейна среда. Друга важна част от Великден е ходенето на гости при роднини и приятели и размяната на червени яйца.

Трапезата на Великден задължително е богата, съдържа птиче месо (обикновено пуешко) и обредни хлябове “кулаци”.

Както посочихме по-горе, при калдарашите Великден е подчертано религиозен празник. Това важи в по-слаба степен за другите християнски ромски групи в България (рударите и дасикане-рома) и не може да се каже за ромите-мюсюлмани, където по обяснима причина религиозният пласт в празнуването на Великден липсва. Но празникът се свързва с радостта от настъпващата пролет и с надеждата за плодородие и берекет, той е още един повод да се измолят тези неща.

Гергьовден (Ерделез)

Гергьовден е най-големият празник на ромите в България. Празнува се от всички ромски групи (с изключение само на силно турчеещите се части от хорахане-рома, сред които се е празнувал до скоро) и за всички тях Гергьовден е основният празник, включително и за ромите-мюсюлмани.

Обичайно калдарашите и рударите наричат празника с името “Свети Георги” или “Гергьовден”, а йерлиите – “Хедерлез”, “Хъдърлез” или “Ерделез”. Празнува се три дена, като при някои това са 4,5 и 6 май, при други – 5,6 и 7 май, а при трети – 6,7 и 8 май.

Празнуването на Гергьовден е свързано с вярването, че Свети Георги е спасител на ромите (както Свети Васил) и с легендата, че змеят на зъл цар започнал да изязжда ромите, но Св. Георги го убил.⁶ Освен това Ерделез се е празнувал и като начало на пролетта, на истински топлото време. Поради тази причина целият ритуал изобилства с пролетна символика.

Празнуването на Гергьовден е различно не само при различните ромски групи, но също така варира при представителите на една и съща група, живеещи на различни места. Въпреки това не е трудно да се открият и някои общи елементи:

Подготовка за празника: Най-важният елемент в подготовката е купуването на агне. Всеобщо поверие е, че агнето, предназначено за курбан, трябва да пренощува в къщата, затова то се купува най-късно на 4 или 5 май. При някои групи празненствата започват от момента, в който агнето влезе в къщата. Тогава портите се окичват с разцъфнали клони – обикновено бук и върба, а на главата на агнето се поставя венец и свещичка, след което се прикажда “за здраве”. При други групи роми също е прието празничното украсяване на къщите с разцъфнали клони на 5 май, но поставянето на венец със свещичка и прикаждането се извършва сутринта на 6.05.

При бургуджиите подготовката започва още от Великден с боядисването на първото яйце и с изработването на специална гергьовденска свещичка. Както посочихме, първото червено яйце на Великден се запазва и то се поставя в устата на печеното гергьовденско агне. Също така на Велика събота (преди Възкресение) се изработва специална свещичка с червен конец. Тя се припалва за малко през нощта срещу Великден и се отделя. Следващото и припалване е на 5 май вечерта, а цялостното ѝ изгаряне – на 6.05. преди агнето да бъде заклано.

Сред много роми е прието на 5.06. вечерта за всеки член на семейството да се откъсва коприва и тя да се окача на керемидите. По това чия коприва ще повехне и чия не, се съди каква ще бъде годината за всеки – весела или тъжна.

Някога е съществувал обичай (в голяма степен вече загубен) на 5 май вечерта всеки да се изкъпе във вода, пълна с билки и растения – гергьовденче, коприва, лепка и др. Не е трудно в това действие да се види ритуално очистване преди празника, пролетна символика и надежда за прогонване на болестите и за здраве през годината.

Ходене “за зелено”: При ромите-музиканти, кошничарите от Шуменско, както и при повечето роми-мюсюлмани (независимо дали се наричат хорохане-рома или миллет) е разпространен обичаят да се ходи “за зелено” на 5-ти срещу 6-и вечерта. Всички роми отиват в гората, наклаждат огньове и се веселят през цялата нощ. На сутринта се прибират, като носят разцъфнали клони (“зелено”), за да украсят портите на къщите.

Ритуално клане на агнето: При повечето роми клането на агнето-курбан е изключително тържествено. Обичайно то се извършва рано сутринта на 6 май. При калдарашите е било прието да се коли агне за всяко момче в къщата. Днес поради икономически трудности този обичай започва да се изоставя, макар че все още се спазва при някои семейства. При останалите ромски групи традицията е всяка къща да коли по едно агне.

Преди да бъде пренесено в жертва, агнето бива украсено. На главата му се поставя венец от гергьовче, жито, здравец и пролетни цветя (напр. при калдарашите) или от раз-

⁶ Нунев. *Ромски приказки...*, 111-112.

цъфнали клонки и върба. На места украсяват допълнително агнето с червена боя, гердани и огърлици. Целта е чрез украсата да се покаже богатството на настъпващата пролет и да се измоли плодородие и берекет.

На венеца се слагат една или две свещички, които се запалват преди агнето да бъде заклано. При бургуджиите от Г. Оряховица това е специално изработената на Велика събота гергьовденска свещичка, украсена с червен конец, коприва и трева, за която пи-сахме по-горе. Докато свещичката (свещичките) гори, агнето се прикажда и благославя. Този обичай е все още добре запазен при калдарашите, а при останалите ромски групи на практика не се изпълнява, макар че има спомени от него.

При бургуджиите съществува обичай на агнето да се дава сол. По този начин се проверява каква ще бъде годината – ако изяде много сол, това предвещава добра година и обратно.

След това се пристъпва към самото клане. При калдарашите то се извършва от най-стария мъж – главата на семейството. Дори да е вече немощен, той коли агнето и го предава на синовете си, за да го одерат и опекаат.

Кръвта от агнето не се оставя да изтече на земята. Тя се събира и заедно с дреболиите и костите се изхвърля (на 7 май) в реката. Това се прави, “за да му върви на човек през цялата година” и “за да не отиде кръвта на мръсно място”. От кръвта на агнето се поставя точка на челото на децата. Това се прави “за здраве”.

Агнето не се разрязва на парчета. Пече се цяло на чеверме или на тава, като вътрешностите се зашиват и така също се изпичат. При калдарашите за здраве и плодородие шишът на чевермето се измива от главата на семейството със специално калайдисано менче, пълно с вода, здравец и житни класове.

Гергьовденска трапеза: При някои роми (напр. отделни семейства от дряновските гребенари) се изработва специална софра за Гергьовден – задължително кръгла, направена така, че “да няма гвоздей в нея”. Причината за отсъствието на гвоздей е, че желязото ръждясва: “На тази софра се слага агнето, курбана – не е хубаво в нея да има желязо или каквото и да е, щом то ръждясва.”

На средата на софрата се слага агнето, като се украсява богато. В устата му се поставя червено яйце (първото яйце от Великден), филия хляб, книжна пара (на възможно най-висока стойност) и златна пара. До агнето се поставя пресен чесън – той е против уроки и носи здраве. Задължително на масата се слага червено вино.

Преди да започне обядът, трапезата се прикажда. След това най-старите – главата на семейството и жена му (при някои – брат му), вземат обредния хляб (т.нар. кулак), леко го разрязват под формата на кръст и в четирите дупки по краищата сипват червено вино, като наричат: “Отца, Сина, Светаго Духа, Амин!”. И чупят кулака на две, всеки целува двете парчета, после го чупят още на две и пак целуват парчетата на хляба. После главата на семейството взема една свещичка, казва молитва и гаси свещта в бутилката с вино, като три пъти я поставя в отвора на шишето и едва на четвъртия път я гаси. Така трапезата се смята за осветена и обядът може да започне.

Този обичай е добре запазен при калдарашите. При другите ромски групи присъстват само елементи от него.

Пак при калдарашите, а също и при бургуджиите е запазен обичаят да се продава главата на агнето. Както посочихме по-горе, тя е украсена богато. Стоящият вляво по часовниковата стрелка от домакина взема главата и я продава на стоящия до себе си вляво. И двамата държат пресен чесън в ръцете си. По време на пазарлъка купувачът се

опитва да открадне главата, но продавачът го удря през ръцете с чесъна, “за да бягат лошите помисли и злите духове”. Така главата се продава от човек на човек – наляво по часовниковата стрелка, докато стигне до домакина. Всичко това е особена форма на игра – реални пари не се дават.

Къпане и връзване на люлки: Обичайно Гергьовден е свързан с много веселие и добро настроение, изразявано по най-различни начини. При почти всички ромски групи е прието на този ден младежите да се изкъпват в реката, за да покажат, че топлото време наистина е дошло и водата не е студена. Също така е прието младежите да връзват люлки за момичетата и докато ги люлеят, да ги разпитват за бъдещия им брак и т.н.

“Пее на пръстените”: Сред всички ромски групи е разпространен обичаят “пее на пръстените” по Гергьовден. Същността му се изразява в предсказване (полусериозно, полушеговито) на бъдещия брак на младите момичета. Обичаят по принцип се изпълнява на 5.05. вечерта и 6.05. сутринта.

Вечерта преди Гергьовден неомъжените момичета се събират и в кофа вода пускат по един пръстен или друг знак (гривна, колие). След това във водата се слага здравец и се оставя да пренощува под роза. При музикантите събирането на пръстените става особено тържествено – с музика. Призори на Гергьовден, преди изгрев, момичетата се събират отново при кофата. Тази, която пее най-добре, покрива лицето си с було, за да не може да вижда и запява различни песни, редувайки весели и тъжни. Докато пее, тя вади пръстен от кофата. Смята се, че ако извади пръстена, пеейки весела песен, бракът на момичето ще е щастлив и обратно.

Рамазан байрам и Курбан байрам

Тези два основни мюсюлмански празника се отбелязват от ромите-мюсюлмани. Особено пищно се празнуват при турскоезичните цигани – миллет.

Преди първия байрам – Рамазан байрам (или Шекер байрам), ислямската традиция повелява да се пости 30 дни. Ромите изпълняват този дълъг пост рядко. Ислямският пост се изразява в ритуално гладуване през деня – от изгрев до залез не се поемат храни и напитки, забранени са сексуалните удоволствия и т.н. Денят на рома-мюсюлманин през Рамазана протича по следния начин: сутрин става рано, в 6 ч., закусва и при изгрев започва поста. През деня се казва 5 пъти молитва – сутринта след закуската, към 10 ч., към 15 ч., към 17 ч. и преди сън. Постът се разваля след залез, като постещият отпива три пъти вода.

Ислямските пости имат за цел да пречистят душата на вярващия, да го подготвят да посрещне обновен Рамазан байрама. Поради продължителността на поста – цял месец, често се случва вярващият да пропусне един-два дена. Те се наваксват, като се пости преди втория байрам.

При някои групи роми е прието вечерта преди Рамазан байрама, т.нар. Ариффе, жените да си къносват ръцете. Вярва се, че на тази вечер душите на умрелите се завръщат по родните си къщи.

Самият байрам се празнува, като мъжете отиват на джамия, а след това се слага празнична трапеза, която изобилства със сладки ястия – локум, халва и др. На този ден е прието да се иска прошка от близки, приятели и съседи. При някои роми съществува обичай подобен на сурвакането на Васильовден. Сутринта на Рамазан байрам децата се събират на малки групи и тръгват от къща на къща. Те поздравяват стопанина с празника и му пожелават здраве и късмет. Той ги дарява с бонбони и лакомства.

Подобно е и празнуването на Курбан байрама, когато задължително се коли коч (другото наименование на празника е Коч байрам) или агне. Това се прави, защото според ислямската легенда (която частично повтаря еврейската и християнската) Ибрахим (Авраам) трябвало да пренесе в жертва единствения си син Исмаил. Това поискал от него Аллах, за да провери вярата му. Ибрахим, въпреки че много страдал за своя единствен син, се съгласил, понеже вярвал силно и тъкмо щял да извърши жертвоприношението, когато ангел се спуснал от небето и му донесъл един коч. Аллах забранил пренасянето на хора в жертва и наредил на този ден да се прави курбан (жертва) от някакво животно.

Ромите-мюсюлмани се подготвят за Курбан байрама още седмица по-рано. Ако не отглеждат коч, те си купуват. Подбира се животно, което няма никакъв телесен дефект – не е куцо, сляпо или сакато. Ромите не се пазарят за цената на жертвеното животно, а приемат предложената от собственика му. После отвеждат коча в дома си. Това трябва да стане най-късно един ден преди празника, защото жертвеното животно трябва да преспи в къщата – да не избяга късмета.

Преди да бъде заклан, кочът се къносва и украсява. Завързват се трите му крака, а при някои роми се поставя и кърпа на очите му – за да не се уплаши от смъртта. След това се чете молитва. Повечето роми не разбират какво се казва в нея, защото е на арабски език, но смятат, че тя е за здраве и берекет.

Някога месото на закланото животно се е разпределяло на три равни части – едната се е използвала за трапезата, така че да бъдат нагостени всички роднини, приятели и гости. Другата се е оставяла за семейството, а третата се е раздавала на бедните. Този обичай и сега се спазва от някои роми, турци и българомохамедани.

На този ден най-престижно за мюсюлманина е да раздаде милостиня на бедните. Освен месо от жертвеното животно, по-богатите роми раздават дрехи и обувки на победните, за да са весели на празника.

Докато отбелязването на Банго Васили, Ихтимя, Патраги и Ерделез демонстрираше близостта между ромската и българската празнични традиции, отбелязването на двата байрама идва да ни покаже, че подобна близост съществува и с празничните традиции на мюсюлманските етноси, живеещи по българските земи – турци, българомохамедани и др. Повечето елементи в празничния ритуал са ислямски, разбира се осмислени през призмата на ромската душевност.

Сватбени обичаи на ромите в България

Сватбените обичаи на ромите в България разкриват богатството и изключителното многообразие на света на българските роми. Много често тези обичаи са различни при различните групи. Понякога дори ромите от една и съща група, но живеещи в различни села имат различия в някои от елементите на сватбения ритуал. Различия съществуват също така между сватбените обичаи на ромите в миналото и днес. Но всички те си приличат, защото са пропити от живия и изпълнен с енергия ромски дух.

Решението за сватба

В миналото (до 60-те години на XX в.) при всички ромски групи е бил разпространен обичаят родителите да решават кога и за кого ще се ожени (омъжи) детето им. Понякога се е случвало дори младоженците да не се познават помежду си, но е била достатъчна думата на родителите, за да се създаде новото семейство. Днес обичаят родителите да създават семейството на своите деца и обичаят децата да бъдат женени (омъжвани) на

14-15 години се среща само при малко роми – калдарашите, бургуджиите, тракийските калайджии и някои роми-мюсюлмани (хорохане-рома и миллет). При останалите роми тези обичаи вече са изчезнали. А при българите и българските турци посочените обичаи са изчезнали отдавна.

Инициативата да се създаде ново семейство е идвала от родителите на момчето. Те са харесвали невеста за своя син и са отивали при нейните родители, за да искат ръката ѝ. Ромите са ценели няколко неща в младото момиче. Първо, тя трябвало да притежава добри домакински умения: да е работна, да може да готви и шета, да умее да се грижи за малки деца. Затова още от най-ранна възраст родителите възпитавали тези качества в дъщерите си. На 11-12 години ромските момчета умеели да замесят и опекат хляб, да гледат сами по-малките си братя и сестри, да готвят и чистят в отсъствието на родителите си. При някои роми към тези качества се добавяли и професионални умения в традиционния занаят. Например копанарите държали много на това младото момиче да умее да изработва дървени лъжици и вретена, както и да знае да ги продава изгодно.

Друго качество, което се ценяло високо в ромското момиче, било то да се отнася с уважение към своите родители и изобщо към по-възрастните. Това било гаранция, че с не по-малко уважение момчето ще се отнася към свекъра и свекървата си. Ромите държали и на красотата на бъдещата си невеста. Често те били готови да заплатят много висока зестра (бабаак) за красива снаха.

Особено много ромите държали на честта на момата. Тя трябвало да бъде запазена за своя съпруг и за първата брачна нощ. В противен случай можело никога да не я поискат или да бъде върната обратно на родителите ѝ. А името ѝ бивало опозорено завинаги.

Качествата, които се ценели в момчето, били то да е работно и да владее добре традиционния занаят. Още от най-ранна възраст ромските момчета помагали на бащите си и затова на 13-14 г. младият ром можел да работи напълно самостоятелно.

Родителите на момчето държали и на още нещо – името на момчето и семейството му да се ползва с уважение. Никой баща не искал да изпрати дъщеря си в семейство на пряхосници и пияници.

Сватосването

В миналото един от задължителните и най-тачени сватбени обичаи на ромите е бил сватосването. При някои групи той е запазен и днес. След като родителите на момчето харесат някое момиче за снаха, те отиват в дома на родителите ѝ, за да искат тяхното съгласие. Разбира се, първо изпращат тайно пратеник. Той трябва да разбере едно единствено нещо – смятат ли родителите на момата, че тя вече е за женене и готови ли са да приемат гости за сватосване.

Ако бащата на момчето откаже, той прави това с учтиви думи и не казва на никой съсед или роднина. Това се прави, за да се запази честта на бащата на момчето. Ако пък се съгласи, той се подготвя в уречения ден да му дойдат гости – сватове.

Родителите на момчето пристигат с много подаръци за цялото семейство на бъдещата булка. Често носят и богато украсено шише с ракия. На него се връзва красива червена или шарена забрадка – символ на това, че се идва за булка. До забрадката се завързва и златна монета – знак за това, че свекърът е готов да заплати зестра за булката. А на гърлото на шишето се слага шарена китка или цвете – с него свекърът и свекървата искат да покажат, че тяхната бъдеща снаха е красива като най-красивото цвете. Думите, с които при калдарашите, например, гостите се обръщат към домакина, показват уважение

към него, семейството му и дъщеря му: **“Авилям кътка анде тумаро виласту! Ашундям къ кате намерилпе о чирикло, кайро даслес де кадаки бърш! Кате ли съли или най? – Дойдохме тук във вашия район! Чухме, че тук се намира гугутката, която търсим от толкова години. Тука ли е или не?”**

Момичето приготвя кафе, баклава и други сладкиши за гостите. В миналото често тя е трябвало да омеси и опече хляб, за да видят свекърът и свекървата какво може бъдещата им снаха. При рударите девойката е трябвало да изработи и дървени предмети – вретена, лъжици, копанки, както и да покаже как ще ги продава.

След като се убедят в уменията на момичето, родителите се уговарят кога, къде и при какви условия ще се направят годежа и сватбата. Първото нещо, което уговарят родителите, е зестрата, която трябва да се даде за булката. В миналото при ромите е съществувал (а на много места и сега съществува) обичаят родителите на момчето да заплащат зестра за момичето. Тази зестра се нарича **“бабаак”**, “баба-акъ” или “баба-хакъ”. Бабаакът се заплаща на бащата на момичето, защото той е отгледал и възпитал дъщеря си, а сега тя ще отиде в друга къща.

При различните ромски групи бабаакът е бил на различна стойност и под различна форма. При рударите и ромите-мюсюлмани той е бил основно в дрехи и стоки, а като допълнение към тях се е прибавяла и някаква сума пари. Днес повечето рудари и роми-мюсюлмани не плащат бабаак или той е единствено в стоки (вино, ракия, одеала и др.). При калдарашите, тракийските калайджии и бургуджиите зестрата е била (и до ден днешен е) основно в златни монети и пари, като се е смятало за престижно да се плати колкото е възможно по-голяма сума. Тези ромски групи продължават традицията да се заплаща зестра за булката и в наши дни.

При повечето роми бабаакът е бил свързан с моминството, т.е. сумата се е плащала, само ако булката е била мома и младоженецът е нейния пръв мъж в живота. Ако това условие не е изпълнено, бащата на момичето връщал половината или дори цялата сума. Това също се уточнявало на сватосването. Другото нещо, което се уточнявало, били датите за годеж и за сватба. Сватовете се договаряли за най-малките подробности, като това каква музика ще свири, кои ще са готвачите и т.н.

Годежът (нишанът)

Много скоро след сватосването се провеждал годеж (нишан), за да разберат всички, че се създава ново семейство. При много роми (напр. при повечето йерлии, независимо дали са мюсюлмани или християни, както и при някои рудари) годежът е по-важен дори от сватбата, защото след него младоженците заживяват заедно.

“Нишанът” продължава от 1 до 3 дни. С музика младоженецът и неговите роднини отиват да вземат булката от бащиния ѝ дом. Там нейните приятелки я гласят – обличат, гримират, а при ромите-мюсюлмани скубят веждите ѝ (за пръв път в живота), правят ѝ “сакъз”. Целта е булката от момиче да заприлича на зряла девойка. Дрехите, които булката облича на нишана, обикновено са изработени от скъп плат. При ромите-мюсюлмани те са традиционни – шалвари и блуза.

При повечето йерлии и рудари брачната вечер е задължителна. Тя е доказателство за честта на девойката. Задължително е и да се изнесе доказателство за това – чаршафът от първата брачна нощ. След неговото показване настъпва всеобщо веселие – музиката свири, годежарите пеят и танцуват и се пие червена, подсладена ракия. При рударите

също така се откъсва главата на петел и с неговата кръв се изпръскват стените на къщата, а всички присъстващи, независимо дали са мъже или жени, си слагат червило.

При калдарашите, както и при други роми тези обичаи се спазват в последния ден от сватбата. Годещът при тези роми не е задължителен. На него родителите на момчето подаряват златна монета и обеци на своята бъдеща снаха, за да знаят всички, че тя вече е обречена на друг.

Вечерта преди сватбата

Преди години ромската сватба е продължавала цяла седмица – от понеделник до петък или дори до неделя. Днес ромите правят по-кратки сватби – обикновено до три дни: петък, събота и неделя.

В ромската традиция, както и в българската и турската, вечерта преди сватбата е много важна и на нея се изпълняват ред ритуали. Тя е посветена на момичето. През тази вечер момичето се разделя с моминския си живот и с бащината си къща. На следващия ден тя ще създаде свое семейство, ще замине в нов дом и животът ѝ ще се промени завинаги.

При ромите-мюсюлмани (хорохане-рома и миллет) вечерта преди сватбата се нарича **къна-геджеси** – вечер на къната. Както показва името, централен ритуал през тази вечер (обикновено това е петъчната вечер) е къносването на бъдещата булка.

Обичаят къносване се среща при много мюсюлмански народи. Той е свързан с вярването, че светицата Мариам (Дева Мария) се е родила с червен нишан по ръцете и косата. Затова всяко момиче преди сватбата си трябва да се къноса в знак на почитеност и непорочност.

Обикновено къносването се извършва от кръстницата, но само при условие, че тя никога не се е развеждала. В противен случай, според ромските вярвания, е възможно и булката след време да се разведе.

Първо се къносоват дланите на бъдещата булка. За късмет и берекет кръстницата поставя монета на къносаните длани и ги завързва, така че след това следите от монетата да си личат. Също така поставя нечетно число горящи свещи между завързаните длани – една, три, пет или седем. Това се прави, за да се покаже, че досега момата е осветявала бащиния си дом. Ромите вярват, че горящите свещи ще осветяват пътя на булката напред до най-дълбоки старини, така че тя винаги да има светлина и щастие в живота.

Горящите свещи не се изгасят. Щом пламъкът наближи дланите, те се потапят в паница с брашно. След това кръстницата къносова и косата на девойката. През цялото време бъдещата булка трябва да мълчи. Нейните приятелки на шега се опитват да я заговорят, подхвърлят ѝ закачки, но тя трябва да запази тишина.

След като къносването приключи, кръстницата забулва момичето с червен воал и заедно с младоженеца ги извежда на двора. Там музиката свири традиционна песен, която при много роми-мюсюлмани е на турски език. На двора сватбарите поздравяват младоженците. Това става по следния начин: техни приятели разпъват над тях червен (а някъде син) воал, който е символ на честността и непорочността. Под воала застават младоженците. Всички сватбари минават край тях, пожелават им нещо и ги накичват с пари. Ако сватбарите са по-възрастни, младоженците им целуват ръка в знак на уважение.

При ромите-християни вместо къносване се прави **сплитане** на момата. В петъчната вечер в бащиния ѝ дом се събират нейните приятелки. Идва кръстницата, която сплита дългата моминска коса на плитка. Дотогава момичето е носело косите си свободно спуснати, но от този ден ще трябва да се сплита. През това време приятелките на момата

замесват празничните хлябове, като им пеят песни. След това се устройва тържество с много музика и веселие.

При ромите-рудари вечерта преди сватбата се нарича **фидилес**. Родителите на момчето идват в бащината къща на булката, за да покажат своето уважение към нея и родителите ѝ. Гостите се посрещат задължително с кафе. Устройва се тържество, като през цялата вечер родителите на момчето са длъжни да изпълняват всички желания на роднините на момичето. Често ги карат да танцуват на масата, да танцуват, стъпили в тава и т.н. Това се прави, за да се провери наистина ли искат снаха си.

Сватбата

В събота сутринта започва същинската сватба. До обяд сватбарите са разделени на две – роднините на момчето се приготвят в неговата къща, а целият род на момичето се е събрал в бащиния ѝ дом, за да подпомогне достойното изпращане на булката. В двете къщи паралелно се извършват ред ритуали.

В дома на момчето идва бръснар, който тържествено избръсва младоженеца. Това се прави, за да видят всички, че той вече е голям, че не е дете, а мъж за женене. По време на избръсването кларнетистът свири стара тъжна мелодия. Младоженецът не бива да плаче, за да остане всичката тъга назад в живота му.

След това младоженецът, кръстникът и роднини тръгват към дома на булката. Най-отпред върви по-малък брат на младоженеца или негов братовчед (задължително трябва да е неженен), който носи сватбено знаме. То е от две ивици плат – бял и червен, като на върха му има забодена ябълка и китка цвете. Червеният плат символизира непорочността на момичето, а белият – на момчето. Завързването на двете ивици показва на всички, че се създава ново семейство. Ябълката върху знамето символизира плодородието и е пожелание за много деца и богатство.

През това време в къщата на девойката се прави забулване. Рано сутринта неин братовчед отива до близък кладенец, за да донесе вода, с която тя ще си измие лицето. Докато пълни водата, момъкът нарича: “Колкото е дълго въжето на кладенеца, толкова дълъг и щастлив да е живота на булката и младоженеца! Да имат много деца, много пари, много щастие...”

След доносянето на водата кръстницата измива лицето на булката и я забулва. Това се прави по следния начин: завързва се престилка през кръста на булката (престилката трябва да е хлабаво, свободно завързана, така че булото да може да се прекарва през нея). Кръстницата прекарва булото три пъти през престилката и над главата на младоженката, като през това време нарежда и благославя младото семейство за щастие и благоденствие.

Когато пристигне процесията с младоженеца, роднините на булката завардват вратите. Те искат пари, за да ги отворят. След това младоженецът трябва да откупи обувката на булката, чантичката и още ред други неща. Всичко това става с много шеги, музика, хора и ключеци.

В сватбения ден облеклото на булката е бяла булчинска рокля – както облеклото на булката в българската сватба. При някои роми-мюсюлмани и до ден днешен е запазена традиционната сватбена носия “**дон антери**” – шалвари и бяла риза (по-скоро блуза). Но тя се носи на годежа или вечерта преди сватбата. Калдарашите обръщат голямо внимание на дрехите, които носи булката – те трябва да са нови, красиви, скъпи и за всеки ден тя да е с различна премяна. Но и при тях на сватбения ден задължителното облекло е бялата булчинска рокля.

След това процесията отвежда булката към бащиния дом на младоженеца. В момента, в който младото семейство излиза от булчината къща, се свири традиционната българска песен “Ела се вие, превива!”.

На тръгване булката взема на ръце малко дете и една пита, след което ритва менче с вода и здравец. Това се прави, за да бъде животът на младото семейство пълен с деца, винаги на трапезата да има хляб и да им върви по вода.

В миналото по пътя между дома на булката и дома на младоженеца са се поставяли символични препятствия, роднините на булката са устройвали “засади” и са искали откуп, за да пропуснат процесията. Това се е правело, защото този път е символизирал израстването на децата, тяхното превръщане в зрели хора, а всяко израстване винаги е свързано с препятствия и трудности.

На входа на момковата къща излизат свекъра и свекървата. Те захранват младоженците с хляб и мед. При много роми-мюсюлмани е запазен обичаят булката да намазва вратата на новия си дом с мед или със сладка вода – за да им е сладък животът в новия дом.

Сватбеното тържество

След посрещането на булката в новия и дом идва ред на сватбеното тържество. В миналото (а понякога и днес) то се е правело на открито – на поляната край ромската махала или на улицата. За целта са се издигали големи шатри, които са побирали по 200-300 човека. Днес все по-често сватбеното тържество се прави в ресторант.

Важна част от сватбеното тържество при ромите е оркестърът. При по-големи сватби се вземат дори два оркестъра, но е задължително музиката да свири непрекъснато. Тъй като на сватба идват десетки и дори стотици роднини, приятели или просто жители на махалата, а всеки човек има различен вкус, то е важно оркестърът да свири разнообразна музика за да удовлетвори желанието на всеки. Добре известно правило е, че ромската сватба се прави от музиката – щом музиката е добра, сватбата се помни години наред. Ромите, независимо дали са бедни или богати, обичат да се веселят от сърце, да изливат душата си в песен и музика, затова сватбарските оркестри са на особено уважение.

По време на сватбеното тържество особено внимание се обръща на масата, зад която сядат родителите на момичето. На нея трябва да има всичко, което те поискат – това е знак за голямо уважение към тях. При някои роми (напр. **калдарашите**) през първия ден от сватбата младоженците също застават зад масата на родителите на момичето. По време на тържеството булката и женихът са завързани един за друг с червена лента.

Важен момент в сватбата при много роми е даряването. Всички гости трябва да подарят нещо на младоженците. От една страна това е знак на уважение към тях. От друга, младото семейство се нуждае от много неща, за да започне своя нормален живот. Обикновено ромите даряват пари. Смята се, че дори един ром да е беден, на сватбата на свой роднина или приятел трябва да дари колкото се може повече пари.

Особено тържествено протича даряването при ромите-калдараша. Там то е превърнато в начин за взаимопомощ и гаранция за запазване на родовите връзки. Оркестърът застава до човека, който дарява, изпълнява песента, която той поиска и му дава думата. Човекът отправя пожеланията си към младоженците и обявява какво дарява. Калдарашите даряват наистина възможно най-много пари и така младото семейство събира голяма сума. Но според традицията на тази ромска група, след време младоженците задължително трябва да отидат на сватбата на човека, който ги е дарил (или на неговия син). И в знак на благодарност и уважение да дарят повече от неговото дарение.

На ромската сватба, подобно на българската, най-често срещаното пожелание, което сватбарите отправят към младоженците, е да имат много деца. За ромите най-важното нещо в живота са децата. Те са по-важни от парите, положението в обществото и всичко друго. За най-голямо нещастие ромите смятат липсата на деца.

Сватбеното тържество продължава през целия ден. При калдарашите, както и при някои други роми, в събота през нощта е първата брачна нощ на младоженците. Тогава се прави ритуалът “ракийница”, който другите роми правят на годежа (“нишана”).

РАЗДЕЛ II

ТОЛЕРАНТНОСТ

Автори и съставители:

Теодора Крумова
Д-р Алексей Пампоров
Ромелия Михтиева
Спаска Петрова-Михайлова

АНТИРОМСКИ СТЕРЕОТИПИ

Няколко терминологични уточнения

Стереотип

Понятието е въведено през 1922 година от американския журналист и социолог Уолтър Липман. В книгата си „Общественото мнение“ той определя стереотипа като опростена, предварително възприета представа, непроизтичаща от личния опит на човека. Липман разграничава четири аспекта на стереотипа:

1. Стереотипът винаги е опростена представа за реалността.
2. Хората “получават” стереотипите от други хора, от средствата за масова информация и т.н., а не ги формулират въз основа на личния си опит.
3. Всички стереотипи са лъжливи в една или друга степен. Това произтича от факта, че стереотипът приписва на човека едни или други черти само на основата на принадлежността му към определена група.
4. Стереотипите са много устойчиви. Дори когато хората сами се убеждават, че стереотипът не съответства на действителността, те не са готови да се откажат от него, а предпочитат да твърдят, че изключенията потвърждават правилото.

Следователно стереотипът е едностранчиво (преднамерено) необективно описание на определена група, на която се приписват дадени генерализирани черти и, подобно на предубеждението, може да стане основание за различно третиране или дискриминация.

Стереотипите могат да бъдат позитивни и негативни; но неизменно въздействат на нашите представи и очаквания от другите хора, което в крайна сметка се отразява на нашите действия и на начина, по който възприемаме действията на другите. Но дори когато изразяват по-благоприятна оценка, както например разпространеното виждане, че всички роми са добри танцьори, те почиват на стереотипна категоризация на определена група хора.

Стереотипи например са твърденията, че:

Жените обичат да пазаруват

Пътните полицаи са корумпирани.

Американците ядат хамбургери.

Социалните стереотипи от своя страна представляват обобщени представи на дадена социална група по отношение на друга социална група, които може да имат както позитивен, така и негативен аспект. Те се основават на презумпцията, че съществуват общи характеристики, които всички членове на дадена социална група притежават. Обикновено индивидите заимстват социалните стереотипи „наготово” в хода на своята социализация в дадена общност. Всъщност една от основните причини за възникването и съществуването на стереотипите е липсата на преки отношения и лична осведоменост, която представителите на една социална група имат по отношение на друга. В социалните науки често се говори за погрешност на стереотипите. Причината за това е, че те могат да станат причина за дискриминационно отношение или да бъдат използвани като основание за дискриминационно поведение.

Предразсъдъците представляват най-често антипатия, основана на погрешна, но устойчива обобщена представа за дадена група, на която са приписвани нежелани качества. В общия случай се явява дадена негативна нагласа към отделен индивид или група от хора, просто защото принадлежат към тази група. Предразсъдъкът е прибързано създадено и често неаргументирано мнение. Предразсъдъците могат да се дължат на различни биологични или културни характеристики: пол, раса, език, религия, сексуална ориентация и т.н. Те са пряко свързани със съществуващите социални стереотипи за тези групи.

Понятието **социална дистанция** е въведено в социологията с цел да се намери термин, който най-добре описва и съпоставя расовите стереотипи и предразсъдъци. То касае степените на разбиране и близост както между отделни индивиди, така и между дадени социални групи. Самото понятие „социална дистанция” се оказва изключително ползотворно в сферата на социалните науки, широко използвано в изследванията на пола, на етническата, религиозната и сексуалната принадлежност, както и на класата и социалния статус.

Интеграция и асимилация

Асимилация е процес на претопяване на един етнос (в повечето случаи по-малък и по-слаб) от друг – по-голям и по-силен етнос. Това може да се прояви в езика, религията или културата. Асимилацията може да има както доброволен характер, така и принудителен (насилствен) характер – вследствие на завоевание, изстребление, външно преселение, законодателна дейност и политика и др. (<http://bg.wikipedia.org>)

Пример за асимилационни нагласи е изявлението на германския канцлер Ангела Меркел (*Изявление на Ангела Меркел на събрание на младежи от ХДС на 16 октомври 2010 г.*) В изявлението си германският канцлер заявява, че „те“ [имигрантите/ малцинствата] трябва не просто да спазват правилата на „нашето“ общество, не просто да говорят „нашия“ език, но и да приемат „нашия“ начин на живот. Несъмнено научаването на официалния език на съответната държава е задължителна предпоставка за успешната интеграция, както е задължително и спазването на правилата на съответното общество, доколкото това кореспондира с безусловния принцип – върховенството на закона, но възприемането на „нашия“ начин на живот предполага отказа от „техния“ начин на живот, което вече е пример за асимилация и акултурация, т.е. загуба на културната специфика (приемане на културата и ценностите на приемното общество).

В началото на XX век и много десетилетия след това асимилацията се приема напълно позитивно, като пълно включване, сливане на имигрантите с приемното общество, което те са избрали и пожелали. Най-емблематичният и оптимистичен израз на тази концепция е *melting pot* – гърнето, в което се смесват раси, езици, религии, култури, традиции, за да се изкове американската идентичност. 1968 година със социалните движения в САЩ, Франция, Италия и други европейски страни, с исканията за признаване на всички различия – сексуални, джендър, етнически, ярко бележи навлизането в друг период. Негова парадигма става мултикултурализмът – разцвета на различията. Асимилацията бива отхвърлена като модел. Мултикултуралистките политики са свързани със стимулиране развитието на общностите, включително чрез държавни средства за образование на малцинствени езици, издаване на вестници и други медии на имигрантските групи, създаване на театри и други културни институции на етническите общности, въвеждането на квотно представителство на малцинствата.

Последното десетилетие очертава нова рязка промяна на политиката. Най-характерен пример е Холандия. Ако десетилетия тя беше сочена за успешен модел на мултикултуралистка интеграция на имигрантите, в средата на 90-те години тя започва да прилага една от най-стриктните политики на акултурация, като въвежда гражданските траектории (*citizenship trajectories*) – високи изисквания за владеење на холандски език, за познаване на основните черти на местното общество и култура и за признаване неговите ценности. Интеграцията започва вече да се разглежда не толкова като резултат от усядането на имигрантите в приемното общество.

Форми на интеграция

Най-цитирана в литературата е типологията на Н. Entzinger и R. Biezeveld (2003), които разглеждат четири вида или измерения на интеграцията:

- Социално-икономическа (свързана с достъпа до пазара на труда). Два подхода се конкурират по отношение политиките на стимулиране на социално-икономическата интеграция. Позитивната дискриминация са правителствени мерки, които да облекчат и

стимулират наемането на имигранти и представители на други непривилегировани малцинства. В някои страни те са толкова развити, че възникват анекдоти, че най-трудно е да си намериш работа, ако си мъж, бял, образован и хетеросексуален. Те изразяват фрустрациите на „класическото мнозинство.” Другият подход е включване в „общия дневен ред” (mainstreaming). Той е насочен към включване на специфичните проблеми на малцинствата в общата политика/политики.

- Културна. Тя е относително лесна за дефиниране и трудна за реализиране.
- Правно-политическа: правото да избираш и да бъдеш избран.
- Приемане от обществото: интеграцията се разглежда най-вече в термините на дискриминацията и расизма и политиките за тяхното минимизиране. Милтън Гордън разграничава три етапа на нарастваща интеграция : първият е на равнището на нагласите и се изразява в отношението на приемане и липса на предразсъдък; вторият е на равнището на индивидуалното общуване с малцинства, имигрантите и т.н. и се изразява в поведение на приемане и липса на дискриминация; третата, най-разгърната форма е взаимодействието между мнозинство и малцинствата

Социалните дистанции в България

Първите академични опити за определяне на социалните дистанции в България се сблъскват с проблема за културните специфики в страната ни и необходимостта скалата на Богардус (основен инструмент за измерване на тези дистанции) да бъде допълнително адаптирана. Трайно се утвърждава следният порядък от категории социални дистанции.

В изследването освен българи са включени три типа етнически малцинствени групи, живеещи в България: 1) традиционни малцинства със значителни международни диаспори – арменци, евреи, помаци и роми; 2) нови малцинства, формиращи се в резултат на интензивните имиграционни процеси след 1989 г. – араби, вьетнамци, китайци, както и руснаци и украинци, обединени в една позиция, 3) етнически малцинства от съседните балкански страни – албанци, гърци, македонци, румънци, сърби и турци, които също традиционно живеят в страната. При изследването всички етнически групи, в т.ч. и българите, са включени в общ списък, подредени по азбучен ред, за да се избегне всякакво внушение за значимостта на дадена група.

Получените резултати показват, че не ромите, а новите малцинства – араби, вьетнамци и китайци, се оказват по-отхвърлени както от българите, така и от населението на страната като цяло, т.е. те са най-уязвимата група от гледна точка на етническите предразсъдъци към тях.

Митове и стереотипи спрямо ромите

Огромна част от нещата, които се мислят за ромите, са стереотипи и предразсъдъци – били те негативни или позитивни. По-долу прилагаме анализ на основните асоциации, с които различни групи теренни работници свързват наименованието „ром”.

Музика, танци: това е един от малкото положителни стереотипи спрямо ромите. Вярното в него е това, че много от ромите на Балканите са изключително музикални, а голяма част от виртуозните музикални изпълнители (включително на българска народна музика) са от ромски произход. Причините за това се коренят още във времето на Осман-

ската империя. Още тогава част от ромите превръщат музиката в свой занаят, който развиват до съвършенство: военните музиканти в османската армия са били роми, ромски музиканти са свирели на турските и българските сватби и т.н. И до ден днешен в много от селищата, населявани от подгрупите на ромите *йерлиш* и *миллет*, има ненадминати по уменията си музиканти, състави и оркестри.

В същото време далеч не всички роми в България са музикални. Пример в това отношение е групата на *калдараишите*, които никога не са се занимавали професионално с музика и сред които липсват музикални групи и изявени музиканти. Мнозина учители споделят, че учениците от *калдараишката* група нямат развит музикален слух.

Ако сте учител на ромски деца, не очаквайте те непременно да са музикални. И което е по-важно: недейте да смятате, че те могат да бъдат добри само в часовете по музика!

Чергари, катун, каруца: романтичната представа за волните цигани-катунари е особено неадекватна за България. На Балканите (за разлика от Западна Европа) огромната част от ромите усядат още по времето на Османската империя. Последната е имала стриктна политика по събиране на данъци, поради което заставя всички чергарски народи да уседнат. Това се случва и с ромите – неслучайно етнолозите определят ромските групи, които живеят в България от столетия, като *йерлиш*, т.е. местни, уседнали.

Последните роми-катунари в България са от групите, които идват през 19 и 20 в. от Румъния: *калдараши*, *калайджии*. Те водят катунарски живот до началото на 60-те година на 20 в. На 17.12.1958 г. Министерски съвет издава Постановление 256 за усядане на циганите-чергари и през следващите 3-4 години и тези сравнително малобройни групи са заставени да уседнат.

Джебчийи, крадци: традиционната ромска култура на нито една група не разглежда кражбата като ценност – обратно, кражбата се определя като деяние, което не е допустимо в общността. Впрочем, традиционната ромска култура в ценностно отношение не се различава съществено от културата на останалите етноси на Балканите – българи, турци и др. Джебчийството се практикува като занаят само от една сравнително малобройна подгрупа на *калдараишите* (т. нар. *ницулеи*), като дори при тях джебчийството в общността е наказуемо. Това не означава, че няма престъпления, извършени от роми... така, както има престъпления, извършени от българи, турци, арменци и др. Престъпници има сред всеки етнос. Но е погрешно да говорим за „ромска престъпност“ и да смятаме, че това е същностна черта на ромската общност!

Много деца: Понастоящем средният брой деца в ромско семейство е 2,77 – противно на битуващата в медиите представа за ромките, които раждат всяка година. Много деца се раждат най-вече в маргинализираните семейства, които са се откъснали от своята общност и над които общността няма контрол.

Раждането на много деца е характеристика на всяка патриархална общност – много деца са раждали и етническите българи до средата на 20 в. С напредването на процеса на модернизация броят на децата в семейството намалява. Този процес може да бъде наблюдаван сред повечето роми в България днес.

Необразовани: Истина е, че образователният статус на ромите е в пъти по-нисък от този на българите и българските турци. Но в същото време е истина, че през последните десетилетия той се подобрява с бързи темпове. Преброяването на населението от 1946 г. сочи, че тогава 89% от ромите/циганите са били напълно неграмотни, ромите със средно образование са били 20 души, а ромите висшисти – само един. Днес картината е по-различ-

на: броят на висшисти, които са се декларирали като роми, се е увеличил 2,5 пъти. Показателно е, че за десет години – от 2001 до 2011 г., броят на ромите с висше образование се е увеличил десетократно! Проблемите, пред които се изправяме днес обаче, са, че голяма част от ромите с висше образование предпочитат да скрият своята етническа идентичност, за да не станат обект на стереотипи и предразсъдъци. Образованието все по-устойчиво се превръща в ценност за много ромски семейства, дори сред най-консервативните групи. Този процес ще отнеме време и от всички нас зависи той да се случи по-бързо!

Задръжници: Задръжността и солидарността сред ромите е силна на ниво разширено семейство, род, клан и дори група. В същото време между отделните ромски групи често съществува недоверие, неприязън, както и множество стереотипи. (Така например групата на *калдарашиите* определя останалите роми като *цуцумани*, *мангали* и ги разглежда като „втора категория”. Ромите *йерлии* също имат стереотипи спрямо *калдарашиите* – че са крадци и джебчии и т.н.) Тези противоречия все повече изчезват сред по-младите и образовани роми.

Мързеливи: от заселването си в Европа до днес ромите са заемали тази икономическа ниша, която останалото население (мнозинството в дадена държава) не е искало да заеме. Т.е. ромите винаги са се препитавали с най-непривлекателния и тежък труд или със занаят, който изисква продължителен труд. Така че няма как стереотипът „мързеливи” да описва адекватно ромите.

Единственото основание за този стереотип може да бъде видно в традиционния, предииндустриален режим на работа сред много от ромите. За мнозина роми идеята за регламентиран 8-часов работен ден и 5-дневна работна седмица с ясно разпределение на отговорностите е изглеждала непонятна. Традиционното производство е давало възможност за нерегламентирано работно време, почивки около календарните празници и т.н. В резултат от това първоначално много от ромите, които започват работа в индустриалните предприятия през социалистическия режим, отсъстват често от работа, не спазват стриктно работното време и така формират стереотипа за „мързеливите цигани”. Практиката показва, че преходът от предииндустриален към индустриален режим на работа изисква време, но може да бъде завършен дори в рамките на едно поколение. Пример за това са ромите от квартал „Никола Кочев” в Сливен. Те стават първите текстилни работници и в рамките на едно поколение се превръщат в ценена работна сила.

Мръсни: Причините за този стереотип навярно са в големите ромски гета, в които хигиената в междублоковите пространства и по улиците е силно занижена. В исторически план друга причина е индийският генотип на ромите – мургавата кожа е карала народи от цяла Европа да смятат ромите за „мръсни”.

В ромската култура изискването за чистота е едно от най-важните изисквания! В някои ромски диалекти (т.нар. влашки диалекти) дори се използват две думи, за да се отграничат различните форми за мръсотия: *мелало* – мръсно, изцапано и *махрима* – нечистотата, духовно измърсеното. Изискванията за хигиена и спазването на чистота са конституирали едни от базисните елементи на традиционната ромска култура.

Една от най-консервативните ромски групи – *калдарашите*, са пример за значението, което изискването за чистота има в ромската култура. *Калдарашите* разделят човешкото тяло на две части, едната от които (от кръста нагоре) е чиста, а другата (от кръста надолу) е *махрима* – нечиста. Освен това за тях външната среда е нечиста, а средата в човешкото тяло е чиста. В резултат на това в миналото *калдарашките жени* са перяли в пет легена – един за бельото от кръста нагоре, втори за бельото от кръста надолу, трети за външните

дрехи от кръста нагоре, четвърти за външните дрехи от кръста надолу и пети за измиване на храна (плодове, зеленчуци). Било е недопустимо да се смесват в един леген различните видове дрехи поради това, че те по природа са в различна степен измърсени.

Една от причините калдарашите да се отнасят с недоверие към останалите роми е, че последните не са спазвали толкова стриктно разделението на чисто – нечисто (т.е. забравили са концепцията за *махриме*).

Не е случайно, че дори в кварталите с мръсни междублокови пространства в апартаментите и къщите се поддържа безупречна чистота. Изключение са само постройките, обитавани от най-маргинализираните семейства, т.нар. „гето в гетото”

Бедни: Бедността сред ромите е значително по-висока, отколкото сред останалото население – по данни на Световна банка ромите в България са 4 пъти по-бедни от мнозинството от населението.

В същото време не бива да възприемаме бедността като неизбежна съдба за ромите. В исторически план има много сведения за роми, които са преживявали добре от занаятите си и са имали завидно положение. И днес има ромски групи, в които социално-икономическите проблеми са значително по-малки (напр. *калдарашите*, *бургуджиите*, добили популярност с големите си къщи и луксозен начин на живот, който разбира се не се отнася до всички представители на тези групи). Напълно е възможно и от всички нас зависи да превърнем този стереотип в спомен.

Ранни бракове: на този стереотип е отделена специална глава в наръчника. Ранните бракове съществуват и сега сред много ромски семейства, но е ясна и категорична тенденцията за преодоляването им. Национално представително проучване, реализирано през 2010 г. от Център „Амалипе”, сочи, че понастоящем средната възраст за първа женитба в ромска общност е 18 години и 4 месеца – 18 години и 8 месеца, като при някои групи (*рударите*) е дори над 21 години.

Освен това, нека имаме предвид това, че ранният брак не е специфично ромска традиция, а практика сред много народи, когато са били в предмодерен етап от развитието си, вкл. широко разпространена практика в българската селска задруга преди Първата световна война. С модернизацията тази практика се изоставя – процес, който протича понастоящем сред ромите.

Социални помощи: Широко разпространено е мнението, че ромите живеят от социални помощи. Това не отговаря на истината: по данни на Агенцията за социално подпомагане, лицата които са на месечно социално подпомагане в България, са около 40 000 души. (Сред тях, разбира се, има не само роми!). Ромите в България наброяват между 700 000 и 800 000 души (според Съобщение на Европейската комисия от 5 април 2011 г.). Т.е. ясно се вижда, че процентът на ромите, които разчитат на социални помощи, е значително по-нисък от това, което се смята.

Врачи: Още с идването си в Европа част от ромските жени се занимават с врачуване, леене на куршум и други подобни практики, отречени от православната църква. Поради това ромите са били наречени „атцинганой” („недокосваеми”), т.е. хора, с които християните не бива да общуват.

Понастоящем врачуването е „занаят” за жените от една от калдарашките подгрупи в България. Т.е. далеч не всички роми врачуват. Този тип „врачуване” е по-скоро психологическо умение да създадеш впечатление, че „познаваш”, което използва добре проверени психологически средства и няма нищо общо със свръхестествени умения.

Врачките, за които може да се твърди, че имат екстрасенски способности са малко, те са добре известни и не „врачуват“ по улиците.

Злато: специфичен „култ“ към златото можем да видим сред групите на бившите чергари – *калдарашиите*, *бургуджиите* и др. При тях богатите жени демонстрират положението си като носят наниз от златни монети, честа практика е да се слага златен зъб и т.н. Причината за това е, че през годините на катунарския живот всичко спечелено се е обръщало в злато – металът, който не губи от стойността си, може лесно да бъде пренасян и може да бъде използван във всяка държава.

В същото време, нека имаме предвид, че посоченото далеч не се отнася до всички ромски групи в България!

Резултати от социологическо проучване, представително за младежите в 6 административни области в България

Увод

Една от основните дейности по проекта е провеждането на проучване за стереотипите и нагласите на младите хора. В България това проучване се проведе от ГД „Експертни анализи“ с ръководител д-р Алексей Пампоров в 6 от административните области, а именно Благоевград, Бургас, Велико Търново, Враца, Пловдив и Шумен. Основните изводи от проучването са представени по-долу.

Докладът представя изследване на стереотипите за седем етнически групи, живеещи в страната, както и социалните дистанции към шест етнически малцинствени групи. Данните показват поддържане на значими социални дистанции и съществуване на силно изразени негативни стереотипи към ромите и към новите емигрантски общности (араби и китайци). Където е възможно, в доклада е предложена съпоставка с актуални данни от национално представителни изследвания, така че да се открият разликите в нагласите на целевата група и целевите области в рамките на контекста на общественото мнение на национално ниво.

Докладът изследва привидно вторични по отношение на предмета теми като свободното време на младежите, медийното потребление, гражданската активност и нагласите за участие в обществени дейности. Целта на този тип данни е екипът на проекта да може добре да таргетира своята работа спрямо специфичните характеристики на целевите групи по проекта.

Основният извод от изследването е, че съществуват три порочни кръга от взаимовръзки между социални дистанции и негативни стереотипи за ромите. Тези връзки могат да бъдат разкъсани или поне отслабени с подходящи дейности, които осигуряват възможност за лични контакти между младежите от различните етнически групи в страната.

Целият доклад може да откриете на сайта на Център „Амалипе“ www.amalipe.com, както и на страницата на проекта <http://youthtolerance.eu/>

Социологическите изследвания на стереотипите за ромите в България, провеждани с национално представителни извадки, обикновено открояват огромна поредица от предимно негативни стереотипи, сред които водещите са: крадливи, мързеливи и мръсни. Тенденцията е регистрирана за пръв път в началото на преходния период⁷, но се наблюдава изключително силна устойчивост в следващите двадесет години⁸. По тази причина не е изненада фактът, че изследването сред младежите в шестте целеви области откроява множество негативни стереотипи. Единствената разлика между настоящето изследване и предходните национално представителни данни е, че сред водещите стереотипи се появява този за „щастливите цигани“, т.е. **весели** е вторият по сила стереотип.

Таблица. Дялове на най-силно откритите асоциации за ромите

крадливи	16.6%
весели	14.3%
бедни	11.3%
мързеливи	11.2%
мръсни	10.1%
необразовани	8.0%
музикални	6.9%
лъжци	5.9%
невъзпитани	4.6%
задружни	4.1%
многодетни	3.8%

Социални дистанции

Съществуващите социални стереотипи са основната причина за съществуването на етнически основаните предразсъдъци и поддържането на социална дистанция спрямо различните етнически групи в страната.

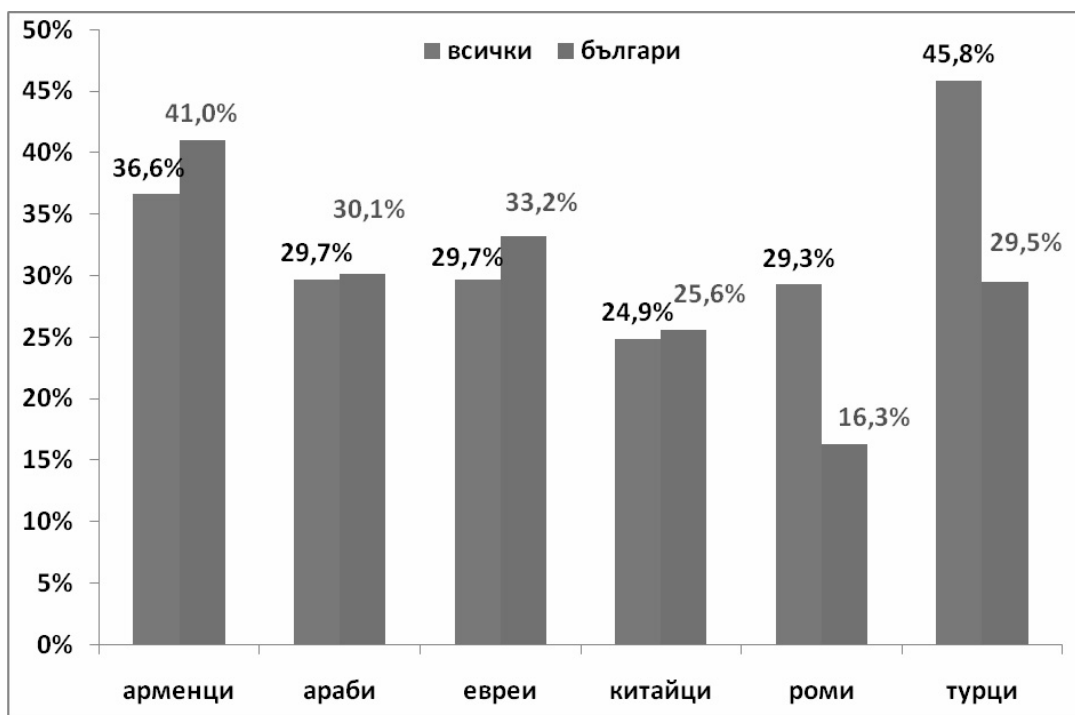
Интимна връзка

В социологията и социалната психология се приема, че съгласието да се сключи брак или в случая да се поддържа интимна връзка е белег за липсата на предразсъдъци по отношение на дадена етническа група или раса⁹. Най-големи са социалните дистанции по отношение на ромите, като само 16,3% от младежите в шестте целеви области, които са се самоопределили като българи, биха имали интимна връзка с роми. Трябва да се подчертае обаче, че ксенофобията не е характерна само за българската етническа група. Данните, представени на графика 1, показват, че както българите не искат да имат интимна връзка с турци и роми, по същия начин представителите на малцинствата, попаднали в извадката (основно турци и роми), не искат да имат интимна връзка с другите две традиционни за страната етнически малцинства – арменци и евреи.

⁷ Томова, И. 1992, „Етнически стереотипи и предразсъдъци у българите“, в: *Аспекти на етнокултурната ситуация в България*. София: ЦИД, стр. 77-96

⁸ Томова, И. 2000. „Отношение към ромите в България“. В: *Аспекти на етнокултурната ситуация*. Осем години по-късно. София: АКЕС/Отворено общество, стр. 281-318; Пампоров 2009, op. cit., с. 110-111.

⁹ Пампоров 2009, op.cit., с. 10-13; Ethington, Ph. 1997. The Intellectual Construction of “Social Distance”: Toward a Recovery of Georg Simmel’s Social Geometry, *Cybergeog, Epistemology, History, Teaching*, Article 30.

Графика 1. Относителни дялове на съгласието на всички анкетирувани и на самоопределилите са като българи за интимна връзка с лица от избрани етнически малцинствени групи в България (Източник: Младостта е толерантност)

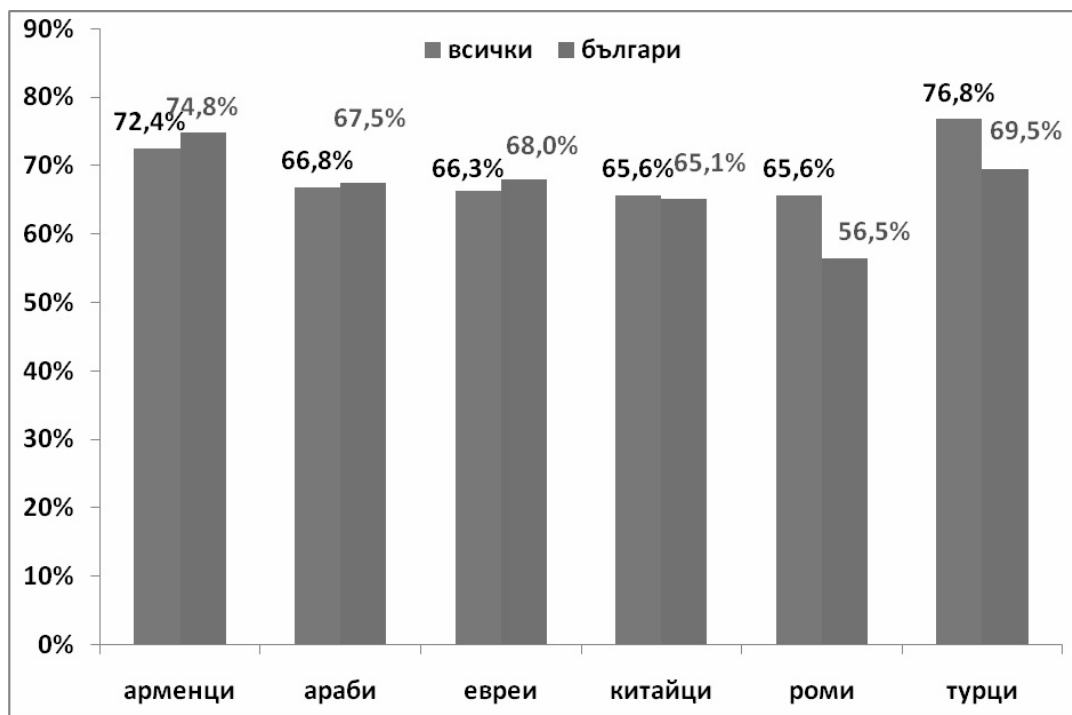
Не би било редно обаче да заклеймяваме младежите в тези шест области за тяхната ксенофобия, доколкото тя е резултат от силните негативни предразсъдъци, които традиционно са наблюдавани в България. Макар че национално представителните изследвания на Институт „Отворено общество“ – София, провеждани през последните шест години, показват тенденция на леко намаляване на социалните дистанции в интимната сфера (т.е. увеличаване на дела на съгласните да сключат брак), то нивата на приемане на малцинствата като брачни партньори в страната са все още много ниски. Когато се съпоставят отговорите на младежите, определи се като българи в рамките на това изследване, с отговорите на лицата в национално представителните извадки за пълнолетното население, които се самоопределят като българи¹⁰, ясно се откроява, че младежите с българска идентичност в тези шест области са по-толерантни от лицата над 18 г. Разбира се, важна е уговорката, че младежите отговарят за съгласие „интимна връзка“, което е по-неангажиращо от „брак“ и е възможно от това също да са произтекли разлики.

Съжителство в квартал

По отношение на съгласието за съжителство в рамките на един и същи квартал се наблюдават значително по-малки социални дистанции. Делът на съгласните да живеят в един и същ квартал с дадените етнически малцинства е няколко пъти по-висок в сравнение

¹⁰ Делът на ромите и турците в национално представителните изследвания за лицата над 18 г. е приблизително два пъти по-малък, отколкото делът на ромите и турците във възрастовата група 15-29 г. По тази причина съпоставка на данните на ниво общ процент от всички отговорили между настоящето изследване и стандартните национално представителни изследвания от пълнолетното население не би била коректна.

с дела на съгласните да имат интимна връзка с представители на тези малцинства. Нещо повече, на практика няма статистически значима разлика между отговорите на младежите, които са се самоопределили като българи и останалата част от извадката по отношение на съжителството с арменци, араби, евреи и китайци. Съжителството в един и същи квартал с турци не е желано за приблизително една трета от младежите с българска етническа идентичност, а приблизително половината не биха се съгласили да живеят в един квартал с роми.

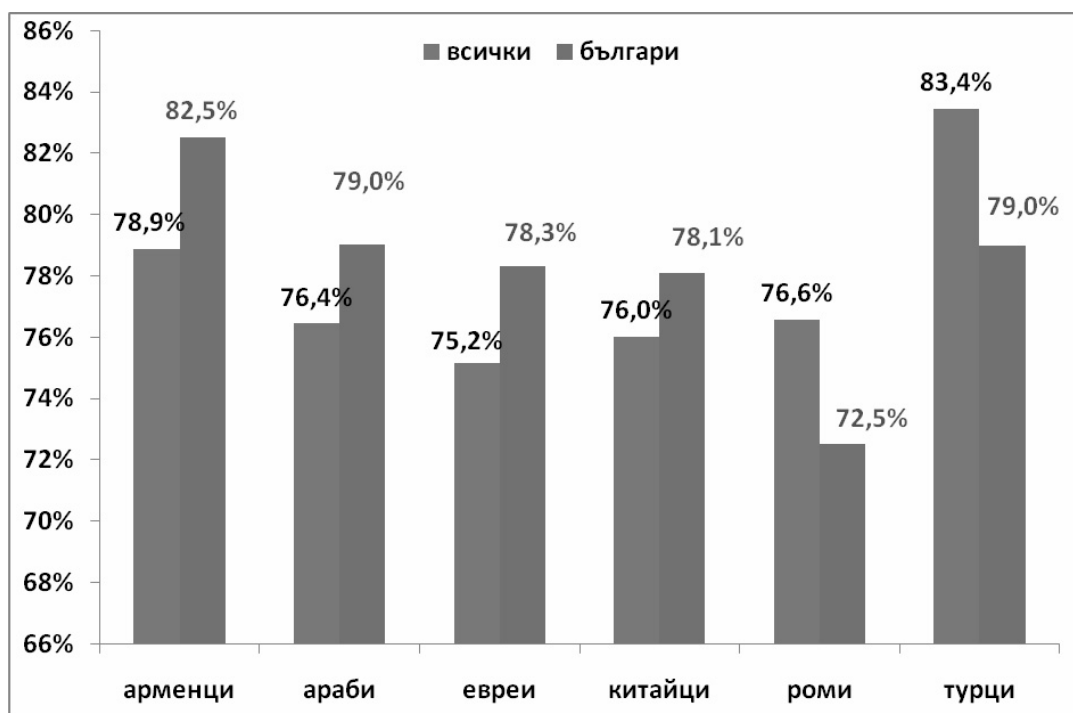
Графика 2. Относителни дялове на съгласието на всички анкетирани и на самоопределилите са като българи за съжителство в рамките на един и същ квартал с лица от избрани етнически малцинствени групи в България
(Източник: Младостта е толерантност)

В това отношение трябва да се отбележи още един значим социален феномен, който оказва влияние върху формирането на предразсъдъците и задава контекста на настоящето изследване. В период на социални кризи и социално напрежение в страната броят на негативните статии и емисии по отношение на ромите в българската преса рязко се увеличава и засилва предразсъдъците и негативната стереотипизация¹¹.

От тази гледна точка, по-малките социални дистанции, които младежите в тези шест области имат спрямо основните етнически малцинства в страната, позволяват да се направи прогнозата, че при разрешаване на политическата криза и намаляване на социалното напрежение в страната, това по-толерантно поколение може да окаже ключова роля за намаляването на ксенофобията и отслабването на предразсъдъците спрямо ромите, турците и другите етнически малцинствени групи в България. В случая със съжителството в рамките на един и същ квартал това може да се окаже от ключово значение за преодоляване на фактическата пространствена сегрегация в жилищните райони.

¹¹ Pamporov, A. (2012) The Drunken Swarthy Offenders: The Image of the Roma in the Bulgarian Press in a Pre-election Context. Население, кн. 3-4/2012, с. 141-158.

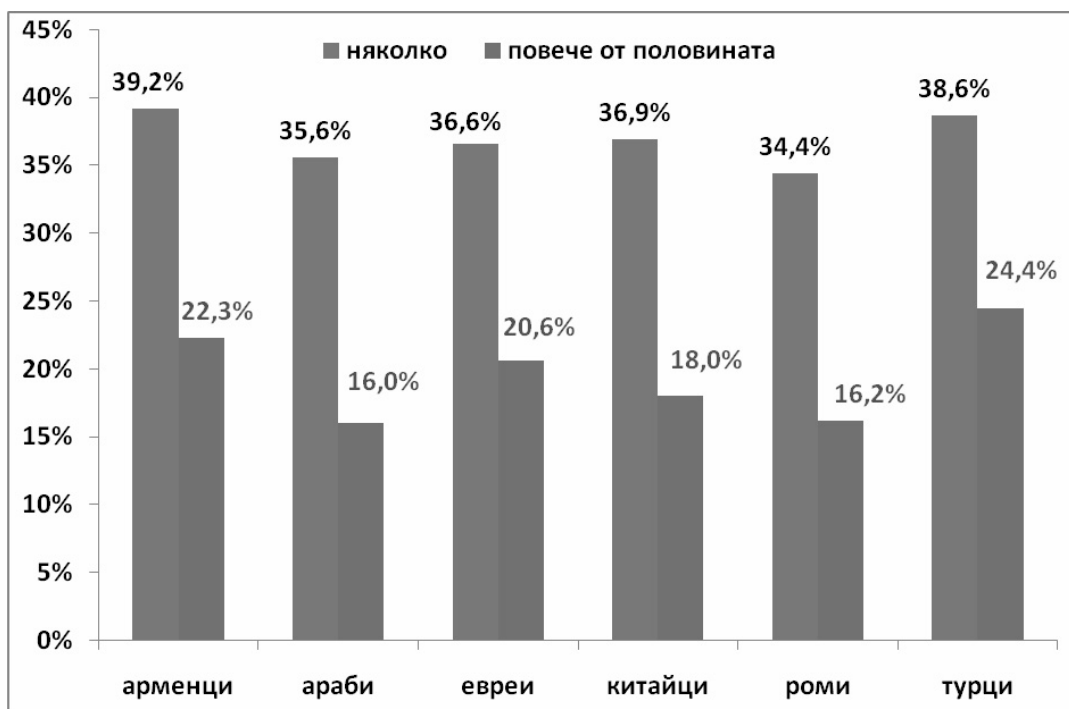

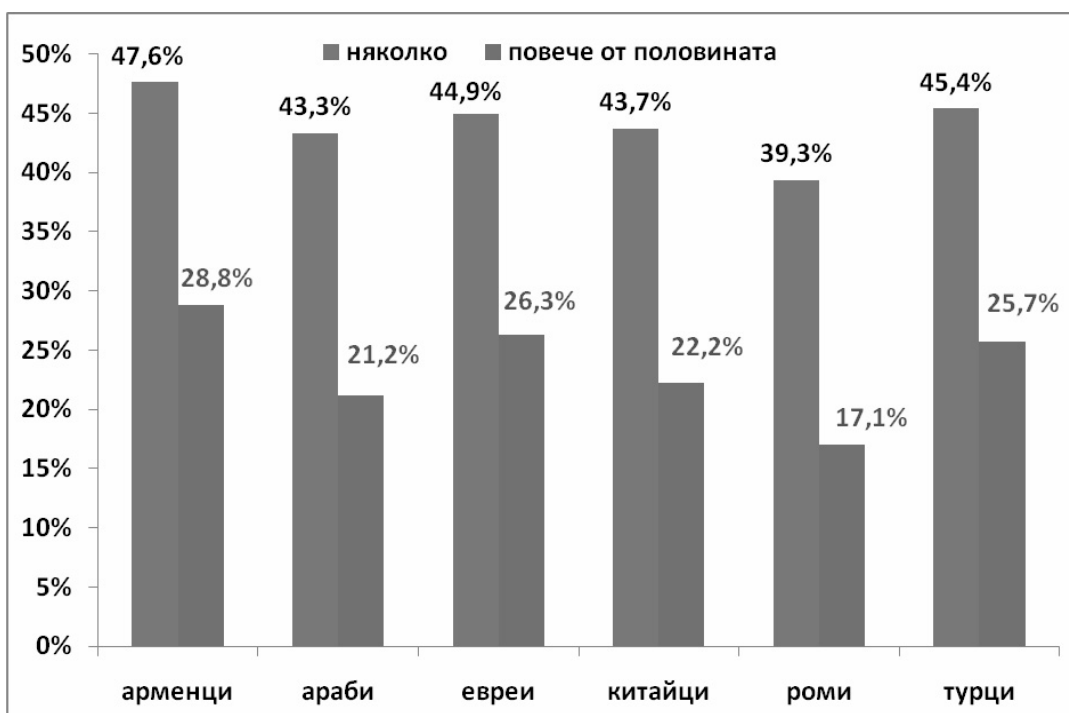
Графика 3. Относителни дялове на съгласието на vsички анкетирани и на самоопределилите са като българи за съжителство в рамките на едно и също населено място с лица от избрани етнически малцинствени групи в България
(Източник: Младостта е толерантност)

Заедно в клас

Въпреки че младежите демонстрират по-малки социални дистанции от гледна точка на интимните контакти и съжителството, те са значително по-сегрегационно настроени от национално представителните изследвания по отношение на присъствието на „няколко“ съученици от дадените етнически групи. В национално представително изследване на Институт „Отворено общество“ – София, проведено през 2008 г., съгласието на лицата с българска идентичност децата им да учат с „няколко“ деца от дадени етнически групи е както следва: арменци – 74,2%, араби – 61,4%, евреи – 69,1%, китайци – 62%, роми – 64,9% и турци – 67%. Отговорите на младежите в шестте целеви области, както в общата извадка, така и само сред определилите се като българи, показват значително по-ниски стойности на съгласие да учат с няколко деца от дадените етнически малцинства. Трябва изрично да се подчертае, че желанието за учене в етнически хомогенни класове изглежда по-силно сред турците и ромите, отколкото сред българите. Сами по себе си тези данни показват, че е необходима изключително сериозна теренна работа и работа в клас от специализирани педагози не само сред младежите от мнозинството, но и сред младежите от етническите малцинства. Нагласата да се учи в етнически хомогенни класове води до фактическата самоизолация на младежите от различните етнически групи. А както бе казано по-горе в текста, именно непознаването на „другия“, липсата на всекидневен социален интеркултурен опит води до негативна стереотипизация и усилва етническите предразсъдъци.

Графика 4. Относителни дялове на съгласието на всички анкетирувани да учат в един и същ клас с няколко деца от избрани етнически малцинствени групи и да учат в клас, където представителите на дадени избрани етнически малцинствени групи са повече от половината (Източник: Младостта е толерантност)

Графика 5. Относителни дялове на съгласието на младежите, които се самоопределят като българи, да учат в един и същ клас с няколко деца от избрани етнически малцинствени групи и да учат в клас, където представителите на дадени избрани етнически малцинствени групи са повече от половината (Източник: Младостта е толерантност)

Специфични профили на социалните дистанции към ромите

Когато става дума за съгласието за интимна връзка с роми, мъжете се очертават като значително по-толерантни от жените. В това отношение трябва да се подчертае, че подобен феномен обичайно се наблюдава във всички представителни извадки и е пряко свързан с факта, че мъжете възприемат брака и интимните връзки с друг етнос като „екзотика“, докато жените удържат в съзнанието си контекста на ксенофобията и възможните негативни последици за репутацията си или за евентуалните деца от подобна връзка. Когато става дума за съжителство в рамките на един и същ квартал или едно и също селище обаче младите жени са много по-толерантни. Подобна зависимост съществува в данните от предходни представителни изследвания, но обикновено е по-слабо изразена, като в някои случаи дори не съществуват статистически значими разлики¹². Казано иначе, жените на възраст 15-29 години, живеещи в шестте целеви области, имат подчертано по-малки социални дистанции спрямо ромите по отношение на съжителството, което не винаги се наблюдава в национално представителните изследвания сред пълнолетното население в България.

	Мъже	Жени
Интимна връзка	34.2%	24.6%
Съжителство в квартал	60.8%	70.3%
Съжителство в селище	73.8%	79.2%

Таблица. Относителни дялове на съгласието за интимна връзка, за съжителство в квартал и за съжителство в селище с роми, по пол

Анализът през призмата на възрастовите групи също откроява разликата между социалната дистанция, дефинирана като „интимна връзка“ и социалните дистанции на съжителството в рамките на квартал и селище. Съгласието за интимна връзка се намира в ясно изразена обратнопропорционална зависимост с възрастта. Колкото по-млади са изследваните лица, толкова по-голям е делът на съгласните сред тях. Вероятното причина за това е, че при най-младите интимните връзки са по-скоро с временен характер и връзката с друг етнос също има мимолетен екзотичен привкус. Най-горната младежка група съдържа в себе си средната възраст за сключване на брак и има основание за по-сериозно отношение към интимните взаимоотношения с мисъл за евентуалните по-трайни последици. Любопитно е да се отбележи, че не се наблюдава ясна зависимост между възрастта и съгласието за съжителство с роми в рамките на квартал и населено място. Като най-толерантна се откроява подгрупата на 20–24-годишните, а като най-малко толерантна – групата на най-младите.

Местоживеенето по области е значим фактор за толерантността и в случая с образователните дистанции. В този случай обаче няма област, която да е изявена като типичен остров на толерантността спрямо останалите области. Нещо повече, при младежите от Велико Търново, които изглеждаха най-толерантни от гледна точка на интимните връзки и съжителството, се наблюдава най-висок риск от сегрегационно отношение в училищата. Статистически значима разлика се наблюдава между Благоевград от една страна и Шумен, Бургас и Враца, когато става дума за учене в клас с няколко ромски деца. А когато въпросът касае ученето в клас, където ромските деца са повече от половината, статистически

¹² Пампоров 2009, op. cit., с. 43-44.

значима разлика се наблюдава между Пловдив и Благоевград от една страна и Велико Търново от друга.

Таблица. *Относителни дялове на съгласието на младежите да учат в един и същ клас с няколко ромски деца и да учат в клас, където ромите са повече от половината,*

	Благоевград	Бургас	Велико Търново	Враца	Пловдив	Шумен
Няколко деца	41.3%	31.1%	36.3%	31.9%	34.1%	28.8%
Повече от половината деца	20.0%	13.3%	5.0%	14.5%	21.2%	15.0%

Национални медии

Националните медии са третия по значимост източник на информация за живота на турците и ромите в България. Същевременно те са първият по значение източник на информация за живота на останалите етническите малцинства, живеещи в страната. Сам по себе си този факт показва необходимостта националните медии да подхождат отговорно в своите информационни емисии и да спазват съответните предписания от българското законодателство, насочени срещу езика на омразата.

Таблица. *Относителни дялове на посочилите национални медии като източник на мнението за членовете на избрани етнически групи, живеещи в България – общо от всички отговорили и отговорите на самоопределилите се като българи*

	араби	арменци	евреи	китайци	роми	турци
общо	46.5%	32.4%	39.6%	46.3%	36.9%	42.3%
българи	52.6%	34.0%	42.5%	51.0%	40.5%	44.7%

Свободното време

Както бе представено в методологията към настоящето изследване, основната цел на въпроса за свободното време е да открие честотата на употребата информационните канали от една страна, и да мери честотата на социалните активности от друга. Съвсем очаквано и с оглед на съществуващите медийни изследвания¹³ се потвърждава високото потребление на интернет и относително високото потребление на телевизия. Печатните издания не привличат интереса на младежите в тези шест области.

Основни дейности

Приблизително една четвърт от младежите всекидневно са ангажирани с грижи за малко дете. Разбира се, това в по-голяма степен засяга жените (32,4%) отколкото мъжете (14,4%) и в много по-голяма степен 25–29-годишните (44,7%), отколкото тези на 20–24 г. (22,4%) и на 15–19 г. (8,7%). Разликата между градовете (23%) и селата (26%) е в рамките на статистическата грешка и не оказва влияние. Това означава, че тези лица е по-вероятно да не се включат активно в кампанията на проекта, както и че ще бъдат обхванати по-трудно и съответно ще има нужда от специално таргетиране дейности.

¹³ Пампоров, А. 2013. Краят на печатните издания? Политики 4/13, достъпно през: http://politiki.bg/?cy=273&lang=1&a0i=224050&a0m=readInternal&a0p_id=1056

Работата на терен може да може да заложи на активните всекидневни срещи на младите хора с приятели, създавайки специфична отворена социална мрежа, паралелно с активна кампания в интернет. Кампания в клубовете по интереси биха оставили повече от половината лица от целевата група извън активните дейности и от тази гледна точка може да не се окаже добра стратегия. На практика трябва да се има предвид, че над 80% от младежите никога не се занимават с обществени дейности и следователно трябва да се изработят механизми за тяхното активиране. Един от възможните подходи в това отношение е да се разчита на „заразителния пример“ на младежите, които всеки ден участват в подобни дейности.

Таблица. *Относителни дялове на дейностите в свободното време, извършвани всеки ден и никога*

	всеки ден	никога
телевизия	74.1%	3.3%
радио	35.0%	29.4%
вестници	8.4%	45.7%
интернет	75.3%	10.6%
срещи с приятели	76.8%	1.3%
клуб по интереси	11.0%	56.9%
грижи за малко дете	23.8%	68.8%
обществена дейност	3.5%	81.8%

Социален профил на лицата, заети с обществена дейност

Дяловете на заетите с обществена дейност младежи са много ниски като цяло, но все пак приблизително 20% поне няколко пъти годишно се включват в различни инициативи. Данните показват, че има една особено активна малка група от младежи (3,5%), които всеки ден отделят от времето си за обществена дейност. За целите на по-доброто планиране на дейностите и теренната работа по проекта по-долу ще бъде представен социалният профил на лицата, заети с обществена дейност, в зависимост от честотата на участието им и основните социално-демографски характеристики.

Жените са значително по-активни от мъжете в общественополезни дейности, извършвани всеки ден, но мъжете проявяват по-голяма активност в дейности, които изискват участието им няколко дни седмично. По отношение на дейностите, извършвани почти всяка седмица или почти всеки месец, не се наблюдава съществена разлика по пол. Жените са два пъти по-активни от мъжете по отношение на дейности, извършвани няколко пъти годишно.

Таблица. *Относителни дялове на заетите с обществена дейност по честота на извършване на дейността и по пол*

	мъже	жени
Всеки ден	1.6%	5.3%
Няколко дни седмично	2.7%	.9%
Почти всяка седмица	1.7%	2.0%
Почти всеки месец	2.0%	1.8%
Няколко пъти годишно	6.1%	11.5%
Изобщо не	83.3%	77.4%

За честотата на участие много голямо значение има възрастовата група. Оказва се, че най-голям дял от най-горната младежка възрастова група (25–29 г.) по принцип е най-склонна всеки ден да отделя от времето си за обществена дейност. От тази гледна точка, тази група изглежда най-полезна за бъдещите дейности по проекта. Възрастовата група от 15 до 19 г. може да бъде ангажирана с обществени дейности няколко пъти седмично, докато групата от 20–24 г. изглежда най-склонна да се ангажира с дейности почти всеки месец¹⁴.

Местоживеенето се оказва другият голям фактор за активността по отношение на обществените дейности. От една страна значение има типа на населеното място, като във всички разглеждани честоти на активност младежите, живеещи в градовете, са по-активни от младежите, живеещи в селата. От друга страна изключително значение има административната област, в която живеят изследваните лица. В областите Бургас и Враца младежите са по активни от своите връстници в останалите целеви области. Младежите в област Велико Търново са най-пасивни от всички, като приблизително 94% от тях никога не се занимават с обществени дейности.

Таблица. *Относителни дялове на заетите с обществена дейност по честота на извършване на дейността и по област на местоживеене*

	Благоевград	Бургас	Велико Търново	Враца	Пловдив	Шумен
всеки ден	1.3%	7.8%	.0%	4.3%	3.5%	2.5%
няколко дни седмично	.0%	3.3%	.0%	1.4%	2.4%	2.5%
почти всяка седмица	2.5%	1.1%	1.3%	5.8%	1.2%	2.5%
почти всеки месец	2.5%	.0%	.0%	4.3%	3.5%	.0%
няколко пъти годишно	13.8%	7.8%	5.0%	11.6%	9.4%	3.8%
изобщо не	80.0%	73.3%	93.8%	66.7%	80.0%	88.8%
неотговорили	0.0%	6.7%	0.0%	5.8%	0.0%	0.0%

Толерантност към ромите

Изследването откроява много негативна картина, когато бъде зададен въпроса: „В какви обществени дейности или граждански действия бихте участвали, за да подкрепите насърчаването на толерантност към ромите в България?“. 40,7% от изследваните младежи директно заявяват, че не биха се включили в никакви дейности в подкрепа на ромите. В този случай се наблюдава изключително силна разлика в отговорите, в зависимост от пола на изследваните лица. Около една трета от жените (33,7%) и приблизително половината от мъжете (48,3%) отказват да участват в дейности в подкрепа на ромите. Разликите между различните възрастови субгрупи не са статистически значими. Местоживеенето

¹⁴ Активностите „няколко пъти годишно“ съзнателно са оставени извън коментара на статистическите данни. В общия случай те вероятно са свързани със спонтанна активност като „да почистим България за един ден“ и не биха гарантирали устойчивост на модела на проекта.

обаче има значение. Жителите на градовете (45,2%) в по-голяма степен не биха подкрепили дейности, които да подкрепят толерантността към ромите в сравнение с жителите на селата (30,7%). Изключително значими разлики се наблюдават по отношение на областта, в която живеят изследваните лица. Над половината младежи в Бургас и Пловдив не биха се включили в дейности, подкрепящи ромите, докато този дял е едва 12,5% във Велико Търново. Освен местожителството силно изразен фактор за неподкрепа е етническата принадлежност на младежите. От онези, които са се самоопределили като българи, 52,3% не биха подкрепили ромите, от самоопределилите се като турци 29,6% не биха подкрепили ромите, а от другите 31,5% не биха участвали. Важно е да се подчертае, че дори сред младежите с ромска идентичност има 10,2%, които казват, че не биха се включили в никакви дейности, за да насърчат толерантност към ромите.

Таблица. *Относителни дялове на младежите, които не биха се включили в никакви дейности за насърчаване на толерантност в подкрепа на ромите по област на местоживееене*

	Благоевград	Бургас	Велико Търново	Враца	Пловдив	Шумен
не бих се включил...	41.3%	52.2%	12.5%	21.7%	50.6%	37.5%

Следвайки логиката на личния опит с участие в граждански дейности, не е изненада, че събирането на дарения в пари или вещи (58%), както и спортното предизвикателство съвместно с ромски деца и младежи (47%) са водещите дейности, в които биха се включили младежите от целевите области. Добрата новина е, че 38% от младежите, които биха се включили в дейности в подкрепа на ромите (22,2% от всички младежи), са готови да участват в срещи с групи ромски деца в училище, в читалище, в дома им. В това отношение сред жените делът на съгласните (27,1%) е значително по-висок, отколкото сред мъжете (19,4%). При отделните възрастови подгрупи не се наблюдава ясно изразена зависимост. Най-висока е готовността сред най-младите (27,7%), най-ниска във възрастовата група 20–24 г. (19,3%). В групата на 25–29-годишните относителният дял на тези, които биха се включили в дейности в подкрепа на ромите, е 22,4%. Типът на населеното място в този случай няма значение, но административната област е ключова. В Шумен и Благоевград се наблюдават много високи нива на готовност за срещи с групи ромски деца в училище, читалище или дома им. Във Велико Търново това е по-скоро нежелана дейност.

Таблица. *Относителни дялове на дейностите, в които биха се включили младежите, които биха подкрепили действия в подкрепа на ромите*

	валиден дял
Събиране на дарения в пари или вещи	58.1%
Подписване на петиция	38.4%
Улично шествие в подкрепа на ромската култура и език	22.5%
Улично шествие против дискриминацията на ромите	34.0%
Протест с незаконна блокада	9.3%
Срещи с групи ромски деца в училище, читалище, дома им	38.0%
Арт-фестивал съвместно с ромски деца и младежи	40.1%
Спортно предизвикателство съвместно с ромски деца и младежи	46.7%

Таблица. Относителни дялове на младежите, които биха участвали в срещи с ромски деца

	Благоевград	Бургас	Велико Търново	Враца	Пловдив	Шумен
Общ дял	68.1%	30.8%	14.3%	31.5%	38.1%	74.0%

Срещу отпадането

Когато въпросът за готовността за участие в дейности бъде отнесен към намаляване на отпадането от училище и постигането на по-висок успех от ромските деца, то делът на негативните оценки спада. По този начин делът на онези, които казват, че не биха се включили в никакви дейности в подкрепа на ромите, спада до 33,8%. Важно е да се подчертае, че сред младежката възрастова подгрупата, която все още ходи на училище (15–19 г.) е регистриран дял от 37,2%, които не биха се включили в дейности против отпадането, докато в групите от 20 г. до 24 г. и от 25 г. до 29 г. тези дялове са съответно 31,9% и 31,4%. От гледна точка на местоживеенето сравнително по-малък дял от младежите в селата (28,9%) в сравнение с младежите, живеещи в градовете (36,5%), не биха се включили в дейности по превенция на отпадането и насърчаване на постигането на по-висок успех. Най-негативно са настроени младежите в областите Бургас и Пловдив, а най-малко негативно – в областите Велико Търново и Враца. И по отношение на този въпрос етническата принадлежност играе ключова роля. В дейности, които биха довели до намаляване на отпадането на ромските ученици и повишаване на успеха им, не биха се включили 43.1% от самоопределилите се като българи, 24.3% от самоопределилите се като турци и 31.5% от младежите с друга идентичност. Участие в подобни дейности не биха взели и 8,4% от ромите, живеещи в шестте целеви области.

Таблица. Относителни дялове на младежите, които не биха се включили в никакви дейности, имащи за цел да се намали отпадането на ромските деца от училище и постигането на по-висок успех, по област на местоживеене

Отпадане	Благоевград	Бургас	Велико Търново	Враца	Пловдив	Шумен
не бих се включил...	26.3%	53.3%	3.8%	15.9%	45.9%	21.3%

Въпросът за превенцията на отпадането от училище и повишаването на успеха на ромските ученици рязко повишава относителния дял на младежите, които са готови да се срещнат с групи от ромски деца. Като значим дял се откроява и съвкупността на онези, които биха приели да се срещнат с групи ромски родители. На практика всички хипотетично предложени дейности срещат подкрепата на приблизително една трета от всички изследвани лица и около половината от онези, които биха се включили в дейности по превенция на ранното отпадане.

Таблица. Относителни дялове на дейностите, в които биха се включили младежите, готови да участват в действия по превенция на ранното отпадане на ромски деца от училище

	валиден дял
Събиране на дарения в пари или вещи	57.4%
Срещи с групи ромски деца в училище, читалище, дома им	52.7%
Срещи с групи ромски родители	44.2%
Арт-фестивал съвместно с ромски деца и младежи	43.9%
Спортивно предизвикателство съвместно с ромски деца и младежи	51.5%

Данните от изследването открояват любопитни полово-специфични нагласи. В сравнение с жените, мъжете в значително по-голяма степен предпочитат да събират дарения и да участват в спортни събития. Жените в по-голяма степен в сравнение с мъжете предпочитат срещите с деца, с родители, както и участията в арт-фестивали.

Възрастовата подгрупа на младежите се откроява като фактор за готовността по отношение на някои от дейностите и не оказва влияние по отношение на други дейности. Когато става дума за дарения, с напредването на възрастта се наблюдава увеличаване на дела на готовите да се включат в подобна дейност. С оглед на стохастичната грешка на изследването обаче тези разлики са статистически незначими. Незначима е и разликата по отношение на срещите с ромски деца. Младежите на възраст 15–19 г., които на практика са „децата“ в извадката, в по-малка степен са склонни да се срещат с родители на ромски деца в сравнение с младежите от горните две възрастови групи. За сметка на това делът на готовите да се включат в спортно предизвикателство в тази възрастова група е значително по-висок, отколкото при 20–24 и 25–29-годишните. Младежите от възрастовата група от 20 до 24 г. в по-малка степен са склонни да участват в арт-фестивали и спортни предизвикателства в сравнение с другите две групи.

Местожителството на младежите също играе съществена роля по отношение на предпочитаната форма на евентуално участие в дейности по превенция на отпадането от училище. Младежите от област Шумен се открояват като потенциално най-активни във всички типове дейности, за разлика от младежите от област Велико Търново, които изглеждат най-пасивни през призмата на декларираните нагласи. Когато се съпоставят областите сами със себе си се, открояват следните предпочитания:

- В Благоевград биха предпочели спортните състезания и срещите с ромски деца.
- В Бургас и Пловдив биха предпочели да събират дарения.
- Във Велико Търново предпочитат събирането на дарения и срещите с ромски деца.
- Във Враца са предпочитани спортните предизвикателства.
- В Шумен водещи са събирането на дарения, срещите с ромски деца и участието в спортни предизвикателства.

Култура на толерантност

Източник: Наръчник „Как да инициираме образованието на производство пред комисията по защита от дискриминацията“, с. 5, „Въведение“

Живеем в свят, който е палитра от човешки индивидуалности, общности от хора и култури. Съвременният свят е свят на многообразието. Хармонията в многообразието се постига чрез толерантност, сътрудничество и взаимна помощ, а не чрез абстрактно съчувствие и констатации. Толерантността предполага взаимно уважение, приемане и разбиране на богатото разнообразие, съществуващо между народите, нациите, обществени групи, отделните хора, култури, религии и традиции. Толерантността не е отстъпка, снизхождение или примиряване, тя е необходимост за постигане на мир и разбирателство между хората.

Толерантността е преди всичко активно отношение, формиращо се на базата на признаването на универсални права и основни свободи на всеки един човек, както и сътрудничество в постигане на взаимно приемливи и взаимноизгодни решения на възник-

налите проблеми и недопускането на налагане на едностранни виждания в полза само на една или друга група хора.

Проявата на толерантност е съзвучна с уважението към отделния човек като висша ценност на човешката цивилизация, на неговата самобитност и общопризнати права и свободи. Толерантността е базата за постигане на равенство между отделните хора, на равенство в предоставяните им възможности за реализация, на предотвратяване и премахване на всички форми на дискриминация по отношение на нации, народи, държави и други човешки общности, обособили се на базата на обща раса, религия, култура, традиции, език, етнически произход, пол или други признаци. Дискриминация означава неравно третиране в различни форми, което води до обособяване или разделяне, или поставяне в привилегировано положение на един човек, група от хора или цели общности. Съвременното демократично общество с този термин определя несправедливо, неравноправно третиране на хора според техните пол, раса, народност, етническа принадлежност, човешки геном, гражданство, произход, религия или вяра, образование, убеждения, политическа принадлежност, лично или обществено положение, увреждане, възраст, сексуална ориентация, семейно положение, имуществено състояние и много други признаци.

Дискриминация има тогава, когато е налице преднамерено официално или неофициално разделяне на хората в отделни групи по някакъв техен общ признак, при което им се дават права, привилегии, възможности, които ги поставят в привилегировано положение или им се налагат задължения, ограничават се възможности и/или отнемат права и свободи, които ги поставят в по-неблагоприятно положение.

Източник: <http://kak-da.combg.eu>

“Не съм съгласен с това, което казвате. Но ще пожертвам целия си живот, защитавайки право ви да изказвате собствено си мнение“.

Волтер

Толерантност означава търпимост към друг начин на живот, поведение, обичаи, чувства, мнения, идеи, вероизповедания. По такъв начин толерантността е свързана със свободата на инакомислещите в широкия смисъл на тази дума. Не в смисъла, който се е утвърдил в политическата сфера, който е по-близък до понятията милосърдие и снизхождение.

Този феномен е толкова важен в съвременния живот, че през 1995 година ЮНЕСКО приема Декларация за принципите на толерантността, включващи: уважение, приемане и правилно разбиране на богатото многообразие на култури в нашия свят; формите на изразяване и начини на проявяване на човешката индивидуалност; хармония в многообразието; тенденция за постигане на мир и съдействие за замяна на културата на войната с култура на мира.

Толерантността изразява способността да се установи и съхрани общуването с хората, отличаващи се в някакво отношение от нас. Разбира се, трябва да се има предвид, че съществуват граници на търпимост, т.е. наличие на някакви морални предели, разрешаващи да не се смесват толерантните отношения с позволяването във всичко и безразличие към ценностите, хранещи убеждения. В противен случай ще ни се наложи да се съгласим с определението на Г. К. Честъртон: „Толерантността е добродетел на хората, които не вярват в нищо“.

Според сферите на проявление можем да говорим за политическа, научна, педагогическа и административна толерантност. По отношение на личността психолозите различават няколко вида толерантност.

Естествена (натурална) толерантност

Този вид толерантност означава любознателност и доверчивост, присъщи изначално на малкото дете. Те не се определят и не определят качествата на неговото „Аз“. Процесът на изграждането на личността, т.е. неговата персонализация, все още не е довела до разделението на индивидуалния и социален опит, към съществуването на обособени планове на поведение и преживяване и т.н.

Наличието на естествена толерантност позволява на детето да приема родителите си във всякакъв вид, включително до крайно жестоко отношение към себе си. В последния случай толерантността създава психическа защитеност и позволява да се съхранят позитивните отношения в семейството, но от друга страна невротизира формиращата се личност, намалява способността на самовъзприемане, чувствата и преживяванията.

Морална толерантност

Този вид означава търпимост, свързана с личността (външното „Аз“ на човека). По-малко или повече е присъща на възрастните хора и се проявява в стремежа да сдържат своите емоции, използвайки механизмите на психологическата защита.

Тук намира място известна условност, защото човек не проявява нетърпимостта, която е вътре в него, тя си остава там вътре. Ситуационният модел на такова отношение представлява варианти от типа „обстоятелствата така се стекоха, че ми се налага да ви търпя, но...“

Подобна схема, за съжаление, се явява като основа на множество съвременни прояви на масовата култура и семейното възпитание. Конфликтът на поколенията също произхожда от проявяваната квази-търпимост на участниците по отношение ценностните си постановки.

Нравствена толерантност

Колкото и да е странно, по отношение на терминологията имаме парадоксалния случай синонимното значение на думите „морален“ и „нравствен“ да се разминават. За разлика от моралната, нравствената толерантност на езика на специалистите предполага възприемане и доверие, които се асоциират със същността или „вътрешното Аз“ на човека.

Нравствената толерантност включва както уважение на ценностите и смисъла, значими за другите, така и осъзнаване и приемане на собствения вътрешен свят, своите собствени ценности, цели и желания, преживявания и чувства. Това дава на дадената личност преимуществото да не се страхува и да издържа на напрежения и конфликти, които не се разминават на никой в живота.

Това е истинската, зряла толерантност. За оценка на нейното ниво специалистите са разработили съответстващи психологически портрети и са използвали няколко критерия. Те могат да помогнат на желаещите да се убедят в собствената си толерантност.

Какво е присъщо на толерантния човек (Т) и нетолерантния (Н)?

1. Познание за себе си

Т: Адекватно преценява себе си и обкръжаващите. Способен е да бъде самокритичен, старее се да се ориентира в проблемите си, в собствените си достойнства и недостатъци.

Н: Забелязва предимно достойнствата си, а на околните – недостатъците, за които има обвинително мнение.

2. Защитеност

Т: Уверен е в себе си, не се съмнява, че ще се справи с всяка възникнала ситуация или задача.

Н: Страхува се от социалното си обкръжение и от себе си – във всичко вижда опасност.

3. Отговорност

Т: Не прехвърля отговорността върху другите, сам отговаря за постъпките си.

Н: Смята, че случващите се събития не зависят от него и следователно не е отговорен за случващото се около него. Безпричинно подозира, че околните му вредят.

4. Потребност в определяне

Т: Стреми се към работа, творчество, самореализация.

Н: Склонен е да се поставя на втори план – „нека да бъде някой друг, само да не съм аз...“

5. Чувство за хумор

Т: Винаги реагира на шеги, способен е да се надсмива над себе си.

Н: Апатично или мрачно възприема хумора. Раздразнено реагира дори на безобидните шеги по свой адрес.

6. Авторитаризъм

Т: Предпочита демократичните отношения.

Н: Предпочита твърдата власт.

Както се вижда, толерантността не е просто отделно взето качество, а резултат от взаимно свързаните черти на личността. Затова поемането на задачата „ще стана търпим!“ може да доведе само до увеличаване на моралната толерантност.

Да се издигнете до нравствена толерантност е възможно, само ако започнете да опознавате себе си и вървите в посока към вътрешна хармония. И тази хармония ще нараства според мъдрия израз на Джебран Калил Джебран „ще се разтваря като лотос с безброй листенца...“

КОМЕНТАР ПО ТЕМАТА

Йонут Сербу, Букурещ, Румъния: „Главна тема на този ден бе културата на толерантността, или как културата се свързва с толерантността. В сесията доброволците споделиха, че сега наистина са разбрали защо е важно да бъдат толерантни и да приемат другите хора такива, каквито са.“

10.07.2013, Велико Търново, България

Качества на толерантния и нетолерантния човек¹⁵:

Толерантен човек	Нетолерантен човек
Адекватна оценка.	Не признава достойнствата на другите;
Самоуверен.	Страхува се, вижда опасност във всичко.
Отговорен за своите действия.	Не поема отговорност за случващото се.
Търси работа, креативен.	Отношение “Всеки друг, но не и аз!”
Смее се на шегите, дори когато се отнасят за него самия.	Мрачен, особено, когато шегата е за него.
Предпочита демократичен начин на поведение.	Предпочита автократията.

Толерантност не е самостоятелно качество, а е резултат от взаимосвързаните черти на личността. Така че приемането на задачата “да издържите” може само да доведе до морална толерантност. А да израснете в моралната толерантност е възможно, само ако познавате себе си и постигнете вътрешна хармония.

“... от изключителна важност за нас е да придадем ново значение на думата ‘толерантност’ и да разберем, че нашата способност да ценим всеки един отделен човек е етичната база за мир, сигурност и межкултурен диалог.

Мирното бъдеще зависи от нашите всекидневни действия и жестове. Нека преподаваме толерантност в нашите училища и общности, в нашите домове и на работните места и преди всичко, в нашите сърца и умове.”

Федерико Майор,
генерален директор на ЮНЕСКО

Как се увековечава нетърпимостта?

Например: **“Не можеш да отидеш да си играеш с нея, тя е ромка ... тя не може ... защото ние – аз и баща ти, не говорим с роми ....”** (Пример за ролеви модел)

• **Между индивидите:** При отсъствие на собствен опит отделните хора базират впечатленията и мненията си един за друг върху допускания. Тези допускания могат да се повлияят от позитивните или негативните убеждения на онези, които са или най-близо, или най-влиятелни в живота им, включително родители или други членове на семейството, колеги, образователи и/или ролеви модели.

Например: **Всяка седмица най-популярната медия в България показва роми да ровят в боклука...**

• **В медиите:** Индивидуалните нагласи могат да се повлияят от образите на други групи, представени в медиите и пресата по положителен или отрицателен начин. Въпреки това обаче съществуват изследвания, които предполагат, че медийните образи може не винаги да влияят върху отделните хора.

¹⁵ Текстът по-долу е използван от Наръчника “Придобиване на социални и граждански компетенции за работа в ромска общност”, изготвен в рамките на Проект Roma In EU, Project no: 2011-1-ES1-LEO05-36463.

Например: **Повечето училища в България, в които ходят ромски деца, нямат дори картина на ромския флаг или други предмети, представящи ромската култура...**

- **В образованието:** Съществува училищна учебна програма и образователна литература, която представя пристрастни и/или негативни исторически свидетелства за световните култури. Образованието или училищното обучение, базирано на митове, е способно да демонизира и отнеме човешкия облик на други култури, вместо да популяризира разбирателство между културите и толерантност към многообразието и различията. Дори липсата на учебна програма, която да представя история и традиции различни от нашите би могло да създаде разделение между хората, поради липсата на информация и знание за “другите”.

Какво може да се направи за справяне с нетърпимостта?

За да се насърчи толерантността, страните в даден конфликт и третите страни трябва да напомнят на себе си и на другите, че толерирането на толерантността е за предпочитане пред толерирането на нетърпимостта. По-долу следват някои полезни стратегии, които могат да се използват като инструменти за насърчаване на толерантността.

- **Междугрупов контакт:** Съществува доказателство, че инцидентен междугрупов контакт не намалява непременно междугруповите напрежения и може всъщност да задълбочи съществуващата неприязън. Въпреки това обаче чрез близки междугрупови контакти групите могат да базират своите мнения един за друг върху личен опит, което може да намали предубежденията. За да дадат резултат близките междугрупови контакти, трябва да се поддържат в продължение на седмица или по-дълго.

- **При диалог:** За да се подобри комуникацията между двете страни, се прилагат диалогови механизми, като например групови разговори или семинари за разрешаване на проблеми, които осигуряват възможности за двете страни за изразяване на техните нужди и интереси. В такива случаи ангажираните в семинара или в подобни форуми действащи лица усещат, че техните тревоги биват чути и признати. Споделянето на личен опит от ежедневието, миналото или какво мислим за бъдещето може да намали предразсъдъците. Контактите между групите трябва да се организират и поддържат за периоди от седмици или повече, за да имат ефект.

- **Какво могат да направят отделните личности:** Индивидите трябва непрекъснато да се фокусират върху това да бъдат толерантни към другите във всекидневния си живот. Това включва съзнателно предизвикване на стереотипите и допусканията, с които обикновено се сблъскват при вземането на решения за другите и/или при работа с другите в социална или професионална среда.

- **Какво могат да направят медиите:** Медиите трябва да използват положителни образи за насърчаване на разбирателството и културната чувствителност. Колкото повече групите и индивидите са изложени на положителни медийни послания за други култури, толкова по-малко има вероятност да се обвиняват едни други. Особено общностите, които нямат голям достъп до външния свят и са податливи на твърденията на медиите. Вижте раздела върху стереотипите в тази глава, за да научите повече за това как медиите поддържат негативните образи на различните групи.

- **Какво може да направи образователната система:** Нашата представа за толерантност се формира още от училищната скамейка. Учителите са средството за насърчаване на толерантност и мирно съжителство. Например училища могат да създават толерантна среда, като помагат на младите хора да се опознаят и да уважават и разбират различните

култури. В България, през последните две години имаше училища-модели, които създаваха и осъществяваха преподаването в мултикултурна и толерантна среда, в която децата да изследват и израстват заедно. Децата имаха възможността в класните стаи и/или по време на извънкласните дейности — чрез часовете по незадължителни предмети, като например: “Етнически фолклор” — да се опознаят едни други, да научат повече за различните култури край тях, техните истории, традиции и обичаи. Това доведе до повишаване на нивото на задържане на деца в училищата, понижи проявите на агресия и повиши успеха в училище.

И така... когато раздавали толерантността...

Източник: www.belladonna-bg.com

... Първи пристигнал Скорпионът. Попитал: “Какво е това толерантност” и става ли за пиене? Изслушал отговора, помръкнал, записал си нещо в черния тефтер и си отишъл, размахвайки отровна опашка...

За Козирога било някак си недостойно да се бутва в общата група и затова изпратил куриер – Стрелеца.

Стрелецът взел пълна кошница с толерантност, но по обратния път се увлякъл, поел в друга посока и... загубил кошницата. Ядосал се и написал бележка на Козирога, че “подобни тъпи задачи се дават само от рогати кози!” и заминал нанякъде с леко сърце.

Загубената от Стрелеца толерантност била намерена от склонния да се запасява Рак. Той си я прибрал и я скътал някъде. Понякога я намира и я изважда – всичката наведнъж, друг път пък се страхува да не му я откраднат и отново я покрива на тайно местенце.

И когато чуе Рака да говори, че целият свят около него е пълен не със сърдечни приятели, а с коварни вълци, облечени в овчи кожи, това означава, че той просто е забравил къде точно е скътал този път кошницата с толерантност...

Везните пристигнали навреме, вежливо помолили за чифт толерантност, но ако може по-изящен такъв, и до ден днешен те почти не го ползват, тъй като се чудят коя точно от двете е най-добре да употребят...

Водолеят бил един от първите, които пристигнали, но го изгонили от сбирката, когато започнал да говори, че “Този, който е създал толерантността, всъщност е направил някакъв абсолютен боклук по чертежи от списание “Млад техник” и, че Той – Водолеят, когато му остане време, може да я направи къде-къде по-сносна!”

... Девата толкова дълго и вгълбено изчислявала какво количество толерантност от висша степен ѝ се полага като гост № 5508-84, че пропуснала своя ред... Ето защо за нея останал само мъничък образец толерантност (но от висша степен!) и за да не разстройва допълнително, тя си го разпределила сама. От тогава насам Девата ходи и подлага на изпитание чуждата толерантност, а своята – мъничката, висшата, почти никому не показва...

Овенът много искал да пристигне пръв, но по пътя срещнал Рибата, която вече била запасена с толерантност. На Рибата ѝ се отдало да избяга, но толерантността ѝ пострадала... Там, където Овенът се появявал, тя започвала да нервничи и да се криви, а той пък имал лошия навик да се пръква почти навсякъде... След сре-

щата им на пътя Овенът също си тръгнал към вкъщи, защото той да не е “последният глупак, че да не бъде първи, ами да е след Рибата, моля ви се!” (така си мислел рогатко)... Но пък думичката ‘толерантност’ така му се понравила, че той дори я издълбал на любимата си бейзболна бухалка...

Лъвът изобщо не отишъл, защото и понятие си нямал какво е това ‘толерантност’, а разбираемо, че щом той дори не бил чувал за подобно нещо, значи такава неизвестна безполезна хич не му е и нужна...

Телецът пристигнал и убедително обяснил, че вече си има своя собствена толерантност – the best!, по-добра никъде няма, а който не е съгласен, да си гледа работата! А защо изобщо отишъл? Ами за да си каже неговото си и всички да са наясно.

...В късната нощ, когато всички отдавна си били отишли и останала само мъгънниичка утайка, съдържаща смеси от всякакви сортове толерантност, пристигнал задъханият Близнак, който закъснял, защото ‘нещо-си-там-станало’...

Огледал се той и събрал всички остатъци. Ето защо толерантността у Близнака се проявява по различен начин и понякога е доста трудно да бъде уловена...

Въпросник за стереотипи

Идентифициране на следните стереотипи:

Стереотип	Описание
Бизнесмен	
Богат човек	
Типичен човек на вашата възраст	
Беден човек	
Умен студент	
Упорит човек	
Млада майка	
Пенсионер	
Чужденец	
Ром	
Шофьор на автобус	

Декларацията за принципите на толерантността

Източник: ЮНЕСКО, 16 ноември 1995 г.
„Декларация на принципите на толерантността”

Въвеждане

По инициатива на ЮНЕСКО Общото събрание на Организацията на обединените нации обяви 1995 г. за година за толерантност и определи ЮНЕСКО за водеща агенция през тази година. В съответствие със своя мандат и за да се насочи световното обществено внимание към спешната нужда от толерантност, държавите-членки на Организацията на обединените нации за образование, наука и култура (ЮНЕСКО) на Общата конференция (състояла се в Париж на двадесет и осма сесия на Генералната конференция от 25 октомври до 16 ноември 1995 г.) тържествено прие на 16 ноември 1995 г. (на 50-та годишнина от подписването на Конституцията на ЮНЕСКО) Декларацията за принципите на толерантността.

Предисловие

Имайки предвид, че Хартата на Обединените нации “Ние, народите на Организацията на обединените нации, решени да спасят следващите поколения от бича на войната, ... да потвърдим отново нашата вяра в основните права на човека, в достойнството и ценността на човешката личност. ... и за тези цели да практикуват толерантност и живеят заедно в мир един с друг като добри съседи”.

Припомня, че в преамбюла на Конституцията на ЮНЕСКО, приета на 16 ноември 1945 г., се посочва, че “мирът трябва да се основава на интелектуалната и морална солидарност на човечеството”.

Позовавайки се също така на Всеобщата декларация за правата на човека, потвърждава, че “всеки има право на свобода на мисълта, съвестта и религията” (член 18), “на убеждение и на изразяването” (член 19), и че образованието “трябва да съдейства за разбирателството, толерантността и приятелството между всички народи, расови или религиозни групи “(член 26), отбелязвайки съответните международни инструменти, включително:

- Международния пакт за граждански и политически права,
- Международния пакт за икономически, социални и културни права,
- Международния пакт за икономически, социални и културни права,
- Конвенцията за премахване на всички форми на расова дискриминация,
- Конвенцията за предотвратяване и наказване на престъплението геноцид,
- Конвенцията за правата на детето,
- Конвенцията от 1951 г., отнасяща се до статута на бежанците и Протокола от 1967 г.
- Конвенцията за премахване на всякакви форми на дискриминация срещу жените,
- Конвенцията против изтезанията и други форми на жестоко, нечовешко или унищително отнасяне или наказание,
- Декларацията за премахване на всякакви форми на нетолерантност, основана на религия или убеждения,
- Декларацията за правата на лицата, принадлежащи към национални или етнически, религиозни и езикови малцинства,

- Декларацията относно мерките за елиминиране на международния тероризъм,
- Виенската декларация и програма за действие на Световната конференция за защита на правата на човека и основните свободи,
- Копенхагенската декларация и програма за действие, приета от Световната среща на високо равнище по въпросите на социалното развитие,
- Декларацията на ЮНЕСКО за расата и расовите предразсъдъци,
- Конвенцията на ЮНЕСКО и препоръките срещу дискриминацията в областта на образованието,
- имайки предвид целите на третото десетилетие за борба с расизма и расовата дискриминация, Световното десетилетие за образование, за човешки права, както и Международното десетилетие на местните хора по целия свят,
- имайки предвид Препоръки на регионалните конференции, организирани в рамките на Организацията на обединените нации, Година на толерантността в съответствие с Генералната конференция на ЮНЕСКО 27C/Resolution 5.14, както и на заключенията и препоръките на други конференции и срещи, организирани от държавите-членки в рамките на програмата “Година на ООН за толерантност”,
- разтревожени от постоянното увеличаване на актове на нетърпимост, насилие, тероризъм, ксенофобия, агресивен национализъм, расизъм, антисемитизъм, изключване, маргинализация и дискриминация, насочени срещу национални, етнически, религиозни и езикови малцинства, бежанци, работници мигранти, имигранти и уязвимите групи в обществата, както и актове на насилие и сплашване, извършени срещу физически лица, упражняващи свободата си на убеждение и на изразяването му – всичко това е заплаха за укрепването на мира и демокрацията както на национално, така и на международно ниво и пречка пред развитието му,
- подчертавайки отговорностите на държавите-членки за разработване и насърчаване на зачитането на правата на човека и основните свободи за всички, без разлика на раса, пол, език, национална принадлежност, религия или увреждане, както и за борба с нетолерантността,

Приемат и провъзгласяват тържествено тази Декларация за принципите на толерантността.

Решението да се предприемат всички положителни мерки, необходими за насърчаване на толерантността в нашите общества, е, защото толерантността е не само заветен принцип, но и необходимост за постигане на мир и за икономически и социален напредък на всички народи.

Ние заявяваме следното:

Член 1. Смисълът на толерантността

1.1. Толерантността е уважение, приемане и оценяване на богатото многообразие на културите на нашия свят, на нашите форми на изразяване и начини на човешкото битие. Това се насърчава от знания, отвореност, общуване и свободата на мисълта, съвестта и убежденията. Толерантността е хармония в многообразието. Това не е само морален дълг, но и политическо и правно изискване. Толерантността е добродетел, която прави възможен мира, способства за замяната на културата на войната с културата на мира.

1.2. Толерантността не е концесия или снизхождение. Толерантността е преди всичко активно отношение, предизвикано от признаването на универсалните

човешки права и фундаменталните свободи на другите. При никакви обстоятелства не може да се използва за оправдаване на нарушения на тези основни ценности. Толерантността е да се упражнява от лица, групи и държави.

1.3. Толерантността е отговорността, която отстоява правата на човека, плурализма (в това число културния плурализъм), демокрацията и върховенството на закона. Тя включва отхвърляне на догматизма и абсолютизма и утвърждава стандарти, установени в международните инструменти за правата на човека.

1.4. В съответствие с правата на човека практиката на толерантност не означава толериране на социалната несправедливост или изоставяне или отслабването на своите убеждения. Това означава, че човек е свободен да се придържа към собствените си убеждения и приема, че другите се придържат към техните. Това означава да приемем факта, че човешките същества, естествено разнообразни по външния им вид, положение, реч, поведение и ценности, имат право да живеят в мир. Това означава също, че нечий възглед не бива да се налагат над възгледите на другите.

Член 2. Държавно равнище

2.1. Толерантност на държавно равнище изисква справедливо и безпристрастно законодателство, прилагане на закона и по съдебен, и по административен процес. Тя изисква също така икономическите и социални възможности се предоставят на разположение на всеки човек, без каквато и да е дискриминация. Изключване и маргинализация може да доведе до чувство на неудовлетвореност, враждебност и фанатизъм.

2.2. За да се постигне едно по-толерантно общество, държавите трябва да ратифицират съществуващите международни конвенции за правата на човека, както и да се изработи проект за ново законодателство, където е необходимо, за да се осигури равнопоставеност и възможности за всички групи и индивиди в обществото.

2.3. От съществено значение за международната хармония е хората, общностите и нациите да приемат и уважават мултикултурния характер на човешкото семейство. Без толерантност не може да има мир, а без мир не може да има развитие или демокрация.

2.4. Нетолерантността може да доведе до маргинализирането на уязвимите групи и тяхното изключване от социално и политическо участие, както и насилие и дискриминация срещу тях. Както бе потвърдено в Декларацията за расата и расовите предразсъдъци, “всички лица и групи имат право да бъде различни” (член 1.2).

Член 3. Социални измерения

3.1. В съвременния свят толерантността е по-важна от всякога. Това е епоха, белязана от глобализацията на икономиката и от бързото увеличаване на мобилност, комуникация, интеграция и взаимозависимост, мащабни миграции на населението, урбанизация и променящи се социални модели. Тъй като всяка част на света се характеризира с разнообразие, ескалацията на нетърпимост потенциално заплашва всеки регион. Тя не се ограничава само до която и да е страна, а е глобална заплаха.

3.2. Толерантността е необходима и на нивата на семейството и общността. За насърчаване на толерантността и оформянето на отношения на откритост, взаимно слушане и солидарност трябва да се говори в училищата и университетите, а чрез неформално образование – у дома и на работното място. Средствата за комуникация са в състояние да играят конструктивна роля за улесняване на свободен и отворен диалог и дискусии, разпространение на ценностите на толерантността и да подчертават опасностите от безразличието към повишаването на непоносимост при групи и идеологии.

3.3. Както беше потвърдено от Декларацията на ЮНЕСКО за расата и расовите предразсъдъци, мерки трябва да се предприемат, за да се гарантира равенството по достойнство и правата на лица и групи, когато това е необходимо. В тази връзка особено внимание трябва да се обърне на уязвимите групи от населението, които са социално или икономически слаби, така че да имат законова защита и силни социални мерки, по-специално по отношение на жилищното настаняване, заетостта и здравеопазването, да се спазва автентичността на тяхната култура и ценности, както и да се улесни техния социален и професионален напредък и интеграция, най-вече чрез образование.

3.4. Трябва да се направят подходящи научни изследвания и мрежи, които да координират отговора на международната общност на това глобално предизвикателство, включително да се направи анализ от социалните науки на първопричините и на ефективните мерки за противодействие, както и изследвания и мониторинг в подкрепа на тази политика, решения и определяне на действия от страна на държавите-членки.

Член 4. Образование

4.1. Образованието е най-ефективното средство за предотвратяване на непоносимост. Първата стъпка е хората да научат какви са техните споделени права и свободи, така че да могат да бъдат удовлетворени, както и насърчаване на волята за защита на другите.

4.2. Образование за толерантност трябва да се счита за спешно наложително. Ето защо е необходимо да се насърчават систематични и рационални методи за толерантност преподаване, които ще са насочени към културни, социални, икономически, политически и религиозни източници на нетолерантност – корените на насилието и социалното изключване. Образователни политики и програми следва да допринесат за развитието на разбирателство, солидарност и толерантност сред физическите лица, както и сред етнически, социални, културни, религиозни и езикови групи и народи.

4.3. Образование за толерантност трябва да се стреми да противодейства на влияния, които водят до страх и изключване на всички останали и трябва да помогне на младите хора да развият капацитет за независима преценка, критично мислене и етични разсъждения.

4.4. Ние обещаваме да подкрепяме и да приложим програми за социалната наука и образование за толерантност, човешки права и ненасилие. Това означава да се отделя специално внимание на подобряване на обучението на учители, учебни програми, съдържание на учебници и уроци и други образователни материали, включително и нови образователни технологии, с оглед образоването на грижовни и отговорни граждани, отворени към други култури, които могат да оценят стойността на свободата, уважението на човешкото достойнство и различията и са в състояние да предотвратят конфликти или да ги разрешат чрез ненасилствени средства.

Член 5. Ангажимент за действие

Ние се ангажираме да насърчаваме толерантността и ненасилието чрез програми и институции в областта на науката, образованието, културата и комуникациите.

Член 6. Международен ден на толерантността

С цел да генерираме обществената осведоменост, да подчертаем опасностите на нетолерантност и да реагираме с подновен ангажимент и действия в подкрепа насърчаване на толерантността и образованието, ние тържествено провъзгласяваме 16 ноември за Международен ден на толерантността.

Взаимодействие между ромски и неромски младежи

Автор: Спаска Петрова-Михайлова

Европа: Понятието за многообразие

Европа винаги е играела важна роля в глобалната икономика, политика и история. Днес Европа е не само географско или политическо понятие, но и серия от понятия за различните европейски институции, за всеки, който живее в нея, както и за останалия свят. Тези понятия имат много и разнообразни интерпретации, винаги обединени от едно – Европа е нашият общ дом.

Разбирайки другите и себе си малко по-добре, „междукултурното общуване“ може да бъде един от инструментите в усилията ни да разберем сложността на съвременния свят. **То даже може да бъде един от ключовете за отваряне на вратата към едно ново общество.** „Междукултурното общуване“ може да ни позволи по-добре да посрещнем предизвикателствата на днешните реалности.

Можем да го разберем не само като упълномощаване за лично справяне с новите обстоятелства и процеси, но и за справяне с възможността за такава промяна, която да има положително и конструктивно въздействие върху обществата ни. **Нашите „междукултурни способности за общуване“ днес са ни необходими повече от когато и да било.**

Младите хора и междукултурното общуване: предизвикателства

Младите хора изживяват нещата много по-интензивно и са отворени за всякакви промени. Често те са икономически и социално зависими и чувствителни към обстоятелствата, в които са поставени. Младите са най-отворени за процеса на междукултурно общуване, за взаимно опознаване, за откриване и изследване на многообразието.

Младите са тези, които празнуват глобалната култура в дънки и с рейв партита.

Съвременната култура поставя ударение върху бързината, силните чувства и мигновите резултати, представяйки света по-скоро като серия от интензивни моменти без взаимна свързаност.

В по-голямата си част образованието, което хората получават, дава отговори, готови понятия и прости модели на обяснение.

Медиите и рекламите работят опростенчески, задълбочавайки стереотипите и предразсъдъците. **Междукултурното общуване се занимава с многообразието и различieto; плурализма, сложността и отворените въпроси; и, в крайна сметка, осмислянето и промяната.** Когато младите се третират като консуматори, индивидуалните – предимно материалистични, желания са основен приоритет. Един особен тип свобода се пропагандира: „по-силният оцелява“. Професионалната и икономическа несигурност подсилват

конкуренцията. Межкултурното общуване е за вас и мен, за взаимоотношения и солидарност, за сериозно приемане на другия.

Процесите на межкултурно общуване с млади хора трябва да се основават на реалностите на тези хора. Следователно трябва една добре планирана ситуация на межкултурно обучение както да се справя, така и да интегрира противоречащи си тенденции. Когато те се обсъждат открито, могат да станат отправни точки за честен межкултурен диалог.

Къде може да общуват младите хора

- В семействата
- В училище
- В различните клубове
- В читалищата
- В центровете за развитие на общността
- През свободното време
- В дискотеката
- И на много други места, където биха срещнали съмишленици

Държавни граници и човешки различия

Източник: Учебник „Свят и личност“, 12 клас, издателство Просвета

1. Възникване на малцинства

Малцинствата – етнически езикови, религиозни, възникват в Европа в началото на XX в., когато се разпадат три империи и се създават множество нови национални държави. Те са резултат от необходимостта участващите по един или друг начин в Първата световна война държави да установят или утвърдят своите **национални** граници. Това общоевропейско прокарване на граници създава за първи път в световната история **проблема „малцинство“ като проблем на междудържавните отношения.** Държавите победителки търсят механизми за овладяване на проблема, за да се стабилизира европейското пространство, като се укрепи **националното съвместно съществуване** на европейските държави.

Такива са историческите условия, а и начинът, по който проблемът малцинство възниква и в българската национална държава. Този начин на възникване на проблема в голяма степен определя **представата за малцинство** (политическа и всекидневна); възможността да се „забравя“ наличието на така възникналите „малцинства“; политическото заиграване със заплахата „малцинство“, както и съществуването на страх от някои малцинства.

2. „Покровителство на малцинствата“

В редица договори, сключени между съюзените и сдружени сили и национални държави след Първата световна война, има раздел „Покровителство на малцинствата“. Самото **наличие** на такъв раздел означава, че се **признават етнически, религиозни и езикови малцинства в европейските национални държави.** И в същото време с малцинство се

обозначава „група“, която се формира поради факта на тези договори, т.е. тя се оказва създадена от тях. От друга страна очакваната сила на действие на включените в раздела разпоредби се свързва с новосъздадената наднационална организация Общество на народите. А **разпоредбите** включват: еднакво третиране на „всички жители“; равни граждански и политически права на всички „поданици“ независимо от раса, език или религия; свободно ползване „от който и да е било език, било в частните си или търговски отношения, било в религията, в печата, или в каквито и да било издания или в публични събрания“; „право да основават, управляват и контролират със свои средства благотворителни, черковни или обществени заведения, с право да се ползват свободно в тях от езика си и да упражняват свободно религията си“; право „да се учат в основните училища на своя език“.

3. Емиграция на малцинствата

Важен момент в договорите е регламентирането на **взаимната и доброволна емиграция на малцинствата**. Той е важен по две причини: 1) като доказателство за **свързване на „малцинаството“ с територията**, защото става въпрос за доброволно изселване от територии, преминали в границите на друга държава; 2) като национало и наднационално приет **вариант за решаване на възникналия проблем „малцинство“**.

Има бежанци „от територията“, има изселили се „в съответните територии“, има и „принадлежащи към малцинствата“ – хора, които по някакви причини не могат или не искат да се откъснат от територията си, на която **вече не принадлежат** по „народност, вяра и език“. Защото **територията е станала част от друга национална държава**.

Социално конструиране на малцинствата

1. Човешки различия

Проблемът за малцинството е проблем за човешкото различие. За различието на другите, което не можем (или не искаме) да приемем, но и няма как да „унищожим“ (казано със или без кавички). За различието на другите, което те искат да запазят за себе си (или просто няма как да отстранят от себе си) и да наложат в публичното пространство. За значимото човешко различие. Различие, което е значимо за тези, които са негови носители и/или за тези, спрямо които „те“ са различни. Различие, което е бариера между тях, което прави незабележимо, незабелязвано, незначимо подобие между тях.

2. Ние – Те

Винаги има **някакво „ние“**, задаващо нормата, спрямо която различието се локализира в „те“ като отклонение от нормата. Отклонение, което се санкционира по множество начини – от ограничаване на права през повече или по-малко видимо изтласкване и ограничаване до невидимото отстраняване и незабелязване.

Всяко различие между човешки индивиди **може** да се окаже значимо в определен културен контекст – ако и доколкото то **е или се възприема като определящо** човешките действия и отношения. След което да се превърне в основание за наименование на така обособена социална група и/или за съзнателно разграничаване и самоопределяне на дадена общност като малцинство. Така произведеното разграничение се възпроизвежда в социалните практики, подкрепя се от типизациите на съответните човешки индивиди и действия и заедно с това усилва тяхната валидност.

3. Национална държава и мултикултурно общество

От друга страна, защото е национална, модерната държава има мултикултурно общество. Тя **конструира една нова общност**, тъкмо защото общностите, от които е съставена, имат свои специфични исторически формирани особености – те са етнически, често пъти етнорелигиозни, по правило и езикови. Националният език и националната образователна политика имат за цел да направят всеобщо достъпно публичното пространство на националната държава, а като „страничен” продукт фактически произвеждат **доминираща културна традиция**. Т.е. „националната култура” се оказва наследник на културната традиция на доминиращата етническа група. Другите културни традиции са не просто изтласкани от публичното пространство, но и белязани като „некултурни” традиции или най-малкото като културни традиции, които нямат място в границите на **тази** национална държава. А **техните „носители” (етнически, религиозни, езикови общности) се превръщат в малцинства**.

Ако в публичното пространство се поддържа **равенството на индивидите** независимо от техния произход и избория от тях модел на поведение, ако те се отнасят един към друг **като равнопоставени**, т.е. **като граждани**, а отношенията им се регулират от формалните норми, то културната **специфика** сякаш неизбежно се изтласква в частните пространства, където индивидите живеят „своя” живот. Изтласкването ѝ в частното пространство обаче означава за споделящите я индивиди непризнаване на значимостта на тяхната културна специфика.

4. Отношението „ние – те” на всекидневно равнище

Съществуването на „ние” и „те”, на мнозинство и малцинства **ограничава възможностите за всекидневно взаимодействие**. За „нас” не може да съществува нищо неразбираемо в другата културна традиция, която „ние” сме определили като „ненормална”. „Ние” имаме обяснение за всяко конкретно „тяхно” различие. Разбира се, без да си даваме сметка, че това обяснение на тяхното различие се прави от външната гледна точка на една културна традиция, която не е тяхната и в която това различие не се вписва.

Например за българина няма никакво колебание по въпроса защо ромите днес в България са в това положение, живеещи в истински гета, необразовани... „Те искат да бъдат такива, да живеят така.” Няма и неяснота по въпроса защо ромските деца не посещават училище – за циганите образованието не е ценност”. Това „знание” на българите за ромите се предава безпроблемно като достоверно и достатъчно. То оформя представите на българите за ромите, отношението към тях със своя негативизъм блокира възможностите за социално въздействие. Това знание обаче не е резултат от мой собствен опит с различаващ се от мен друг, а е наследствено от опита да се избягва белязаният като отклоняващ се от нормата „друг”.

Като че ли се движим в затворен кръг: **Всяко относително обособено социално образувание санкционира съществуването на „ненормално” различие и съответно изгражда образите на „ненормално” различие. Националната държава** по един или друг начин налага доминиращата културна традиция, отграничава групи, които се санкционират като носители на „ненормално” различие и се превръщат в малцинства. **Всеки човек**, усвоявайки социалния опит, приема като нормално съществуването на „ненормално”

различие и съответно образите за него и борави с тях, стремейки се да направи максимално безпроблемно своето съществуване в света.

Кръгът изглежда затворен, когато се поставя акцент върху групите – върху потребността да се идентифицирам с други хора, **да се чувствам сигурен чрез принадлежността си към някакви общности**. Но тъкмо в множествеността на групите, с които се идентифицирам, на общностите, към които принадлежа, се крие възможността за индивидуалното взаимодействие да пропука рамките на стягащата го предопределеност. Освен това като се **идентифицирам с различни** групи, като **принадлежа на различни** общности, като **играя различни** социални роли, **аз, дори без да съзнавам, признавам значимостта на различни човешки качества и особености, на различни ценности и представи**. Различието е проникнало в самия мен. Колкото повече проглеждаме за различията „вътре” в самите нас, толкова по-голям е шансът, разпознавайки другите като различни, да не ги изтласкваме, защото не са като „нас”.

ВЪПРОСИ

Кои етнически общности в България могат да се определят като малцинство?
Какво знаем за техният живот и култура и от къде го знаем?
С какви стереотипи за тях всекидневно боравим и как сме усвоили тези стереотипи?
Кога казвам сам на себе си: „Как можа да постъпиш така?”

Малцинства и образователни институции.

Регламентирано равноправие и фактически ограничения.

1. Гледната точка към „не-нашите”

Културната специфика (като наследена и усвоена културна традиция) не създава проблем в моите отношения с другите хора, ако и доколкото аз приемам „нашите” норми, ценности, модели на действие, образци на поведение и т.н. като самоочевидни. Тогава другите безвъпросно се разполагат в две отделни обемни групи: „наши” и „не-наши”. От своя страна „не-нашите” се разпадат на множество конкретни групи, всяка от която има (или ѝ се приписва) културна специфика или се предпоставя, че дадено различие е достатъчно значимо, за да обособява индивидите, които го „притежават”, в особена група. Така на мен ми остава единствено **да се науча да разпознавам „от пръв поглед” непознатите други като принадлежащи към съответната група**. Оттам нататък „нашето” ми **предоставя знание** за това какво да правя с тях: да ги избягвам или да влизам в определени (какви, кога) взаимодействия с тях и да очаквам от тях определени неща.

2. Социални взаимодействия и културно различие

Важно е обаче да видим **как културното различие не създава проблем във всекидневните социални взаимодействия** в типологично различни ситуации:

• **Във взаимодействието си с друг аз мога да не забелязвам (или за мен да не е значима) неговата културна определеност**. Най-елементарен пример: гладен съм, искам да си купя хляб, влизам в магазина, давам парите на продавача и той ми подава хляба. Какво значение за мен би могла да има етническата принадлежност на продавача? Друг пример: Обичам да танцувам, отивам на дискотека – мястото ми харесва, музиката също. Какво значение за мен би могла да има етническата принадлежност на другите, с които танцувам и се забавлявам?

• **Когато влизам във взаимодействие с представител на друга културна традиция.** „Нашата” културна традиция ми е предала правилата на отнасяне към него, начина на възприемане на неговото различие, представите и очакванията за поведението му, а и моделите на взаимодействие с него. **Аз не забелязвам** (или за мен не е значима) **неговата индивидуална особеност**. Фактически аз не взаимодействам с конкретния човек, а с представата за „него като...”.

• **Когато и доколкото избягвам взаимодействия с „ненормално” различния друг, разпознавайки го като „такъв”.** Може да вземем и първия пример: влизам в магазина и от пръв поглед разпознавам продавача като „циганин”. За мен като българин е очевидно, че „циганите са мръсни”. Предразсъдъкът сработва безотказно – аз напускам магазина и търпя да търся „българския продавач”.

Във всички подобни случаи **културното различие не поражда проблем за мен във взаимодействията ми с другия човек, доколкото аз не си задавам въпроси – аз имам готови отговори и модели на поведение**. Защо го правя? Какво е това, което може да ме мотивира да пренебрегна познатия начин на поведение, да си задам въпрос, вместо да разчитам на сигурния отговор?

Дълбоко във всеки от нас е формирана нагласа да гледаме на другите по-скоро като носители на колективна идентичност, да се отнасяме към тях като към представители на добре оформени и относително затворени (отвън или отвътре) групи. Значително по-трудно е да се отнасяме към другия като към човешка **индивидуалност**, която непрекъснато произвежда своята уникалност, като по своеобразен начин модифицира различни колективни идентичности.

РАЗДЕЛ III

Как да разиваме проекта ефективно

Автори и съставители:

Ромелия Михтиева, Момчил Баев

Работа с институции

Подходът в работата с институции често е строго индивидуален, но има няколко важни неща, които трябва да се следват, за да бъде това общуване максимално ефективно и да води до положителни резултати. Общото между повечето институции е структурата на йерархията им. Така например: Министерство на здравеопазването и Министерство на образованието и науката имат своите регионални подразделения във всички 28 области на страната – Регионална здравна инспекция и Регионален инспекторат по образованието. Начело стои директорът/началникът на дадената институция, а под тях в йерархично отношение са различните дирекции и съответно експерти. Подобна е и структурата в общината.

Защо работата с институции е толкова важна за работата ни?

Чрез институциите най-лесно можем да достигнем до целевата група (Напр. РИО – училища – ученици).

Институциите са тези, които имат контролни и регулативни функции в съответната сфера и често пъти се нуждаем от разрешение на някоя институция, за да извършваме дадени дейности. Така например, ако искаме да организираме обучение или кампания в някое училище, ни трябва разрешението на неговия директор.

Най-успешният вариант за работа с институциите е, ако ги привлечем за наши партньори, за което е необходимо просто да ги поканим, като им представим подробно нашата идея и им докажем защо е важна тя.

В работата с институциите трябва да преминем през няколко основни стъпки, които ще намерите по-долу в тази тема.

1. Изготвяне на карта на институциите, с които бихме могли да работим, за да формираме партньорства по места.

Първото и най-важно нещо, което трябва да извършим относно работата с институции, е изготвянето на карта. Т.нар. „карта на институциите” на местно ниво ще бъде от полза при планирането на бъдещи дейности. За да направим тази „карта”, е необходимо да разпишем какви институции съществуват на местно ниво и кои от тях какво отношение биха имали към работата ни. Можем условно да ги разделим на четири типа – работещи в сферата на образованието, на социалните дейности, на правата на човека и на здравеопазването. Във всяка от тези сфери посочете какви институции съществуват на областно ниво. Това могат да бъдат Регионален инспекторат по образованието, директори, училища, читалища и други в сферата на образованието. В сферата на правата на човека може да

посочите Комисията за защита от дискриминация, която има регионален представител във всеки областен град. В сферата на здравеопазването това е Регионалната здравна инспекция, която въпреки че е тясно специализиран орган, често пъти работи с младежи и развива доброволчески дейности.

Когато съберете всички институции, е важно да посочите техните координати в своята „карта”. Включете телефони, факс, сайт, е-мейл адреси и др. Важно е да посочите и някои имена за контакт. Така например е важно да знаете как се казва началникът на РИО или Директорът на Дирекция „Образование” в общината. Същевременно имайте предвид, че колкото по-високо е в йерархията някой представител на институция или организация, толкова по-зает е той и толкова по-малък е шансът да се видите и говорите с него лично. Затова имайте контакти и на други в същата институция, които са на експертно ниво. Те са тези, които вършат работата на оперативно ниво и дори могат да са ви полезни. Когато разполагате с цялата тази информация, ще ви е много по-лесно да планирате своите дейности и да знаете към кого да се обърнете за подкрепа и партньорство.

Разполагайки с информацията за институциите, с които бихме могли да си партнираме на местно ниво, ни остава само да осъществим контакт с тях.

2. Как да осъществим контакт с дадена институция?

Осъществяването на контакт с дадена институция далеч не е толкова „извънземно”, колкото звучи. В същото време това е особено отговорна задача, която трябва да бъде изпитана в детайли, защото в противен случай, нещата може да се объркат. Най-лесният и понякога най-подходящ начин за осъществяване на контакт е чрез изпращане на официално писмо до началника (ръководната фигура) на дадената институция. В писмото може да бъде дадена информация относно проекта и целите му, както и да се каже за съществуването на младежка доброволческа група за толерантност на територията на областта. От началника може да поискате да ви свърже с някой от експертите си (които вие или той сметнете за добре), който да контактува с вас и да ви оказва подкрепа при подготовката и реализирането на дадени дейности по проекта. С други думи, нужно е ръководната фигура в институцията да заяви подкрепата си, а оттам нататък някой негов подчинен поема нещата в свои ръце. Вие трябва да разберете кой е той. Ако пишете писмо до кмета на града/общината, може да занесете писмото лично в деловодството, където ще ви дадат входящ номер, който трябва да запазите. В големи администрации като тези на общината или областната управа отнема повече време, докато писмото стигне до кмета. Ако отговорът се бави, можете да отидете отново и да попитате каква е резолюцията на кмета по писмото ви, за да научите кой в общинската администрация ще е отговорен за последващи дейности. По тази причина е важно да пазите входящия номер, който получавате в началото, за да може да разберете в следващ момент какво се случва с писмото ви.

3. Кои са институциите, с които ще работим най-тясно?

Общините (най-вече тази в областния град), Регионален инспекторат по образованието (РИО), училищата, както и Университетите, намиращи се на територията на дадената област.

4. Как успешно да си партнираме с дадена институция?

Успешно партньорство с дадена институция може да се затвърди едва след извършване на съвместна работа. След като се свържете например с експерт от общината и започнете да поддържате контакт, вие лесно може да го убедите в това, че заедно с мла-

дежката доброволческа група за толерантност извършват обществено полезна дейност, която е в полза на жителите на общината и като цяло на областта. Обикновено общините подкрепят активните младежи и ги считат за голям плюс в своето населено място. Практически съвет за плодотворно партньорство може да бъде, когато организирате кампания в своето населено място. Подобно събитие задължително налага подкрепата и на общината. За целта, когато пишете писмо до кмета, първо поканете общината в негово лице да бъде партньор на събитието, а когато едно партньорство е налице, налице са и споделени ангажименти и отговорности. С други думи, в своето писмо може да помолите кмета да ви предостави безвъзмездно зала, в която да проведете свое събитие.

Не забравяйте в писмото си да изтъкнете колко важно е вашето събитие за младите хора и за развитието на обществен и културен живот на града.

С това не бихме могли да изчерпим всички възможни ситуации и съвети при общуване с институциите, защото всеки случай се нуждае от индивидуален подход, но дава основни насоки за съвместната работа.

Организиране на застъпнически кампании и кампании за повишаване на общественото внимание

Автори и съставители:

Ромелия Михтиева, Деян Колев

Използвана литература: Наръчник за граждански организации, Провеждане на кампании за насърчаване на избирателната активност

Общностен мониторинг – наръчник

Увод

Както вече знаете, кампаниите са една от главните дейности, които доброволците по проект „Младежта е Толерантност” ще извършват. Кампаниите ще бъдат както с цел привличане на общественото внимание, така и застъпнически, и информативни. В организирането на всяка една кампания обаче стоят няколко основни стъпки. По-надолу може да се запознаете с тези стъпки, а след това да преминете и към реалното осъществяване на кампании. Ако все пак смятате, че не сте достатъчно готови, може да опитате да разработите план за организиране на кампания с някои от примерите, които ще намерите в края на темата. УСПЕХ!

Кампаниите често се различават съществено помежду си, но има няколко елемента, които са общи за всички:

- Стратегическо планиране
- Коалиционно изграждане
- Медийна / информационна кампания
- Диалог / преговори с властимащите
- Отбелязване на победата

ЕТАП 1: СТРАТЕГИЧЕСКО ПЛАНИРАНЕ

Първа стъпка: изясняване на проблема

- Изяснете си кой е основният проблем, който ви пречи да постигнете това, към което се стремите: уверете се, че това е проблемът. Ако не атакувате основния проблем, кампанията няма да постигне очакваните резултати, дори и да е успешна. *Когато човек е болен от пневмония, той не трябва да лекува само температурата, която вдига. Температурата е допълнителен, но не основен проблем. Следователно лечението на пневмония не е в парацетамола, който ще смъкне температурата, а в откриването на причината и ликвидирането ѝ.*

- Изяснете си кои са основните заинтересовани страни и какво е тяхното отношение към проблема: някои също като вас страдат от проблема (те ще станат ваши съюзници), а други имат полза от него (тях трябва да неутрализирате). *Във всяко общество има различни групи с различни интереси. Не очаквайте, че всеки ще подкрепи целите на застъпническата кампания – ще има и хора, на които тя няма да се хареса, защото нарушава техния интерес. Важно е да знаете кои ще са тези хора и какво да предприемете, за да не ги превърнете във врагове и за да не неутрализирате реакцията им.*

- Изяснете си кои от властимащите – институции и лица, могат да разрешат проблема. Изяснете си кои нормативни актове имат отношение към проблема. Това е изключително важно за всяка застъпническа кампания. *Така например ако искате в училището във вашето село да има медицинско лице, няма смисъл да ходите в Областна управа – областният управител няма правомощия, нито бюджет, за да удовлетвори вашето искане. Общинската администрация е институцията, пред която трябва да се застъпвате, защото училищата са общински. Друга възможна институция е директорът на училището.*

- Изяснете си какво е отношението на властимащите към проблема и какъв е техният интерес: не забравяйте, че човек често се ръководи не само от разумни и логични аргументи. *Така например общинската администрация обективно няма интерес да въвежда нови длъжности, като медицинско лице в училище. Но навярно в администрацията има и хора с медицинско образование, които осъзнават важността на тази стъпка. Навярно сред управляващите (кмет, заместник-кмет, общински съветници) има хора, чиито деца учат в училището, в което искате да се въведе медицинско лице – те по-лесно ще се съгласят с идеята. Възможно е дори чисто емоционални причини (например кметът е учил в това училище преди много години) да повлияят при вземането на решение. Опитайте се да “отгатнете” отношението на властимащите! Опитайте да намерите подходящите аргументи, които да ги повлияят! Направете това още тук, на ниво “стратегическо планиране”!*

- Изяснете си по какъв начин вземат решения институциите, от които зависи разрешаването на проблема: *например, нужно ли е решение на общинския съвет за разкриване на щат “медицинско лице в училище X” или е възможно това да се случи с решение на кмета.*

1. Цели и задачи

При организирането на кампании винаги трябва да си набелязваме *дългосрочни цели и краткосрочни задачи*. Дългосрочните цели са същите като мисията ни, а краткосрочните задачи са това, което искаме да постигнем с конкретната кампания. Например:

Дългосрочната ни цел е борба с антиромските стереотипи и ксенофобията, а краткосрочна задача на кампанията да бъде популяризиране на младежкия клуб и дейностите му.

След като сме изяснили целите си, идва време на това да нахвърляме задачи. В листа със задачите може би ще влязат много неща, които ще се наложи впоследствие да бъдат пресяти. Това пресяване може да се случи лесно чрез задаването и отговарянето на няколко въпроса:

- Задачите конкретни ли са? Може ли да обясните защо всяка от тях е важна?
- Задачите измерими ли са? Как ще разберем дали са постигнати?
- Задачите изпълними ли са?
- Задачите реалистични ли са? Отговарят ли на организационните ни умения?

Разгледайте листа със задачите си отново и го коригирайте, след като сте отговорили на въпросите си.

2. Изготвяне на план за кампанията

Защо е важно да изготвим план за кампанията си? Защо разписвайки план, пред себе си ние ще имаме списък с всички дейности и задачи, отговорниците и крайните срокове за изпълнение.

Ето и няколко въпроса, с които да си помогнем при изготвянето на план за кампанията ни:

А) Какви дейности сте предвидили? За всяка дейност помислете:

- Какви конкретни задачи изисква?
- Какви средства са нужни?
- Кой може да свърши тази работа?
- Какъв е срокът?

Б) Има ли стъпки, които трябва да се извършат предварително?

- Ако извършваме поредица от събития, трябва ли да се проведат в определен порядък, за да са ефективни?

В) Кое е най-доброто провеждане на тези дейности за да бъде влиянието им най-ефективно?

Г) Насочени ли са всички дейности към целта?

- Ако има дейности, които се отклоняват от целта, е добре да бъдат изключени или омаловажени.

След като отговорите на тези въпроси, сами може да изработите план за кампанията си.

3. Изработване на послание

Процесът на изработване на послание обикновено започва с изготвянето на *основно послание*. То включва няколко кратки, точни и ясни твърдения, които отразяват:

- вашия анализ на проблема,
- причината за проблема,
- предложеното от вас решение,
- действието, което искате вашата целева група да предприеме.

Щом отговорите на горните въпроси, вашата следваща стъпка е да изготвите *конкретно послание*. То е създадено за вашата целева публика въз основа на анализа на:

- Какво ще бъде най-силно убедително за тази публика?
- Какво действие искате вашата целева публика да предприеме?

4. Методи

- Разпространение на печатни материали

Разпространението на печатни материали може да се случи по няколко различни начина:

– един от вариантите е пускане на материали в пощенските кутии на хората. Така те ще ги приберат с пощата си и ако представляват интерес за тях, ще ги разгледат вкъщи, на спокойствие;

– втори вариант е раздаването им на публични места. Така отново няма да бъдем сигурни за това кой е прочел листовката и кой я е изхвърлил, но за сметка на това до голяма степен можем да разчитаме на личния контакт. Личният контакт често оказва влияние върху хората – така вече проектът и доброволческият клуб си имат не само име и кауза, но и лице. Срещайки се лице в лице с доброволците, хората ще бъдат по-склонни да повярват в мисията ни;

– плакати

Доброволците могат и сами да изготвят такива плакати с цел популяризиране на събитие, което организират. Плакатите могат да съдържат информация и изображения. Плакатите трябва да бъдат разлепени само на позволените/предназначените за това места.

Ходещи плакати. Ходещите плакати определено биха привлекли внимание, но при тях има риск публиката, към която искаме да насочим посланието си, да ни помисли за викач на някой близък ресторант.

– медии

За да добие повече популярност събитието ни, е нужно да получим и медийно отразяване. Тук идва въпросът: **Как да привлечем медийното внимание и трябва ли да платим, за да ни отразят?** Най-лесно можем да привлечем медийното внимание чрез пускане на прессъобщение. Предварително трябва да сме изготвили списък с е-майл адресите на всички местни медии. Повече информация относно изработването и значението на прессъобщенията може да намерите в темата „Работа с медии”. И не забравяйте: **НИЕ НЕ ПЛАЩАМЕ ЗА МЕДИЙНО ОТРАЗЯВАНЕ!** Ако журналист ви предложи да напише материал за вашата дейност срещу заплащане, откажете му! Много други медии биха ви отразили напълно безплатно.

5. Признаване на усилията на доброволците

След организирането на голяма кампания, усилия за която са хвърлили всички доброволци, е нужно да им се даде признание. Един от начините за това е след края на събитието да се организира парти, на което да се поканят всички доброволци.

Да, младежите не извършват доброволчески дейности, очаквайки материално възнаграждение. Това, което искат (и им се полага), е признаване на труда им. Координаторът на събитието трябва да им благодари и да ги поздрави за добре свършената работа.

Като допълнителен стимул може да се учреди и награда „Доброволец на месеца”, който да бъде удостоен с грамота.

Кампания с раздаване на рекламни материали, организирана от младежки доброволчески Клуб К7 към Център „Амалине”, Велико Търново, за превенция и контрол на ХИВ/СПИН (17.05.2013, Международен ден за съпричастност със засегнатите от ХИВ/ СПИН)

Ходещ плакат (Автомат за презервативи). Снимката е от същата кампания.

Как се организира обучение: чек лист

Автори:

Симеон Тодоров
Елеонора Тодорова

Увод

Важна част от работата ни като Младежки координатори и доброволци по проект „Младежта е Толерантност” е организирането на обучения. Два са основните типа обучения, които ще организираме по време на работата си. Първият вид обучение е обучение на връстници, а вторият – обучение на обучители на връстници. По-долу ще намерите подробна информация за логистиката при организирането на тези два типа обучения. Това, което не трябва да забравяме, е, че информацията, която споделяме по време на обучения, е специфична и трябва да сме добре запознати с нея. Обучителите трябва да подхождат сериозно към темите, тъй като те са хората, които трябва да дават добър пример на връстниците си. Но най-важното все пак си остава забавлението!

Ромелия Михтиева, Център „Амалине”

1. Подготовка на организацията и провеждането на обучението – техническа част

№	Дейност	Отговорен	Срок
1.	Определяне на подходящо място за провеждане на обучението – зала, класна стая или друго подходящо местоположение.		
2.	Осигуряване на техническо оборудване – компютър, мултимедия, флипчарт.		
3.	Осигуряване на материали – бели листове, маркери, материали и химикали за участниците, други необходими помощни материали в зависимост от темата на обучението.		
4.	Предварително информирание на участниците най-малко една седмица преди датата на провеждането и напомняне няколко дни преди това.		
5.	Други дейности, специфични за организацията и целевата група.		

Препоръки:

- Понякога техниката си прави лоша шега с водещите и има риск да не работи, за което е добре да бъдете подготвени.

- Направете си предварителен списък с нужните ви материали – листове, маркери, химикали, рекламни брошури и разпечатани презентации, за да не се окаже на място, че нещо сте забравили.

Как се организират обучения

- Осигурете отговорник от екипа, който да се ангажира с техническото обезпечаване на обучението.

2. Подготовка и осъществяване на програмата

№	Дейност	Водещ	Времетраене
1.	Представяне на темата, водещите и времетраенето на програмата		
2.	Представяне на участниците		
3.	Определяне на правилата на работа с помощта на участниците – мобилни телефони на тих режим, спазване на времето за почивки и връщане в работния процес		
4.	Работна сесия		
5.	Кафе пауза		
6.	Работна сесия		
7.	Обяд		
8.	Работна сесия		
9.	Кафе пауза		
10.	Обратна връзка от участниците и закриване на деня		

Препоръки:

- **Представете се пред участниците** – за тях е важно да получат информация за водещите, техните компетенции, интереси или други специфични характеристики.

- **Представете накратко програмата**, времето за работа и почивки. Това ще внесе яснота на участниците за началото и кога да очакват обучението. Раздайте на всеки участник програма или я напишете на голям бял лист или дъска.

- **Представяне на участниците** – в зависимост от темата и характера на обучението може да изберете различни начини за представяне – чрез игра или просто да дадете думата на всеки да сподели нещо за себе си и да назове своето име.

- **Определяне правилата на работа** – помолете участниците да се включат, като самите те предложат различни правила на работа, което ще направи процеса съвместен и по-приятен от участващите младежи, деца или други хора. Ако участниците не вземат отношение, което е вероятно да се случи, предложете вие – телефоните да бъдат поставени на тих режим, да се спазва времето за работа и почивка, да се изслушват участниците. По този въпрос можете да използвате предмет и само човекът, който го държи, говори. Това е лесен начин за въвеждане и изпълняване на правилото за изслушване.

- **Уточнете кога ще се задават въпросите от участниците** – по време на сесията, в хода на работата или в края на всяка сесия.

Работни сесии – препоръки:

- Давайте възможност на участниците да споделят своето мнение – това е важно, за да се чувстват включени в процеса на работа, не ги изолирайте

- Бъдете позитивни към участващите, не ги критикувайте, дори и да не приемате или не сте съгласни с тяхното мнение по някои теми. Споделяйте и своите виждания, но не очаквайте, че те ще съвпадат с тези на участниците.

- Ако целевата група се състои от млади хора, комбинирайте интерактивните игри и занимания с по-теоретично насочени теми, за да има възможност за повече активност от страна на участниците.

- Бъдете добре подготвени за теоретичната част – това ще ви внесе сигурност и вяра в собствените възможности и ще гарантира спокойното провеждане на обучението.

- Ако не можете да отговорите на някой от поставените въпроси, просто отговорете, че нямате информация по темата, но при първа възможност ще се запознаете с нея и ще я осигурите на този, който задава въпроса.

- Осигурете възможност за работа в малки групи по зададени от водещите теми, което е сигурен начин всички участници да бъдат включени и активни в обучението. Осигурете равно време на всяка от групите, за да се представят.

- Винаги определяйте време, в което ще се работи в групата, и колко дълго ще трае представянето, за да си осигурите края на обучението в часа, в което то е обявено.

Умения за вербално общуване

Източник: Наръчник за комуникатори/ посланици на ромските женски здравни проблеми (Фиона Лойд)

“Нашето общуване ще бъде ефективно само, когато хората желаят да чуят нашите послания; ако са отворени към нас и ако ни вярват. Това ще бъде възможно само тогава, когато ние се отворим към тях и общуваме от сърце към сърце. Но не можем да бъдем отворени, ако самите ние имаме в себе си тревоги или стрес. Затова ние трябва да научим как да освободим негативната енергия и чувството на неспособност и как да превърнем нашия гняв в борба за промяна.”¹⁶

Световните най-добри комуникатори имат нещо много важно: способността да накарат публиката да се идентифицира с тяхното послание и да го запомни.

Как да го направим?

1. Давайте **човешка гледна точка** или **човешко „лице“** вместо сложни статистики. Например, представете си, че здравно НПО прави кампания против холерата. Вие искате хората да разберат, че холерата наистина е опасна – прибавете това, че болестта може да засегне и тях, ако не вземат необходимите предпазни мерки.

Не казвайте: “20% от населението вероятно са в риск от холера през този дъждовен сезон”.

Вместо това кажете: “Помислете за 4-ма души, които познавате. Един от тях може да заболее от холера през този дъждовен сезон. Това може да се случи дори на Вас!”

Сега имате цялото внимание на слушателя си. Той/тя е готов/а да получи Вашето послание.

2. Повтаряйте **ключови думи** и **ключови идеи**.

Ако искате публиката ви да запомни важна информация, повтаряйте тази информация ЧЕСТО! Използвайте прост, ясен език, за да изразите ключови идеи.

3. Задавайте **въпроси!**

Когато задавате въпрос, вашите слушатели незабавно се свързват с вас. Те започват да свързват това, което казвате, с техния собствен опит. Въпросите отварят ума и подсилват взаимодействието между вас и хората, на които говорите. Например: “Когато мислите за някой, който живее с ХИВ/СПИН, каква картина Ви идва наум?”

4. **Мотивирайте** хората, без да „проповядвате” или да звучите „умно”.

Добрите комуникатори никога не слагат себе си пред слушателите си. Вместо това те говорят с тях на **същото ниво**.

*“Когато говорите с хората, опитвайте се да **споделяте идеи** с тях – не им казвайте какво трябва да правят! Отидете при тях с уважение: като някой, който разбира техните проблеми. Смейте се с тях, заедно пейте песни, хранете се заедно. По този начин Вие ставате като брат или сестра.”¹⁷*

¹⁶ Comment by PLWHA communicator

¹⁷ Indonesian conflict resolution trainer

Ето някои въпроси, които хората често задават за вербалното общуване:

1. Как мога да се почувствам по-уверен?

Опитайте да си повтаряте тази лесна „рецепта за релаксация”¹⁸. Оставете тялото си да отговори на думите:

- Гърбът ми е дълъг и широк.
- Вратът ми е свободен.
- Раменете ми са свободни.
- Мога да почувствам как главата ми се издължава извън тялото ми.
- Мога да почувствам как столът (земята) ме крепят.

2. Как мога да остана спокоен, когато някой е агресивен или емоционален?

Поемете дълбоко въздух и се опитайте да останете спокоен. Не преборвайте агресията с агресия: по този начин само ще звучите негативно или отбранително. Приемете емоцията на другите и след това им покажете, че искате да разберете нещата от тяхната гледна точка. Хората често звучат ядосани, а всъщност те страдат от травма или емоционална болка. „Обуйте техните обувки” (поставете се на тяхното място), без да ги съдите:

Пример: “Усецам, че таиш силни чувства за това. Можеш ли да ми помогнеш да разбера ЗАЩО се чувстваш по този начин?”

(Вижте в последващия раздел как да се справим с „агресивни” журналисти.)

3. Как мога да използвам езика на тялото по-позитивно?

Езикът на тялото е различен в зависимост от културната принадлежност и социалното обкръжение. Ето малко примери за **негативен** език на тялото. Уверете се, че тези примери не се отнасят за Вас!

• **Затворен език на тялото** – който не предразполага другите за общуване, който изолира другите хора (кръстосани ръце/ неосъществяване на зрителен контакт).

• **Заплашителен език на тялото** – когато един човек нахлува в личното пространство на друг, приближавайки го прекалено или използвайки агресивни жестове.

• **Нестабилен (несигурен) език на тялото** – който показва страх, липса на увереност и нежелание за включване в общуването (наведена глава, отдръпване настрани, вероятно нежелание да срещне погледа на други хора, макар че това може да е различно според културната принадлежност).

Какъв тип език на тялото да усъвършенстваме ние?!

• **Открит (отворен) език на тялото** – който предлага приятелско отношение и желание за общуване и слушане (усмивка; отворена, уравновесена поза; уважение към личното пространство на другите). Запомнете, ако се появите гневно или враждебно настроени, хората в групата ще го усетят! Често те несъзнателно „отразяват” или копират вашия език на тялото. Бъдете особено внимателни в зрителния контакт: поглеждате ли всеки или забравяте да погледнете хората в края на редицата?

И... някои съвети за комуникатори, които провеждат обучения

Научете се да разпознавате сигналите на езика на тялото на групата.

Кой изглежда отегчен? Объркан? Уморен? Ядосан? Запитайте се защо. Може да е нещо, което вие сте направили; може би обучителната материя е неподходяща; може би пък нещо се случва в самата група. Не пренебрегвайте тези сигнали! Помислете над това, което забелязвате и направете нещо. Кажете нещо неосъдително, като: „Забелязвам, че

¹⁸ Adapted from ‘Your Voice and How to Use it ’ by Cicely Berry (Virgin Books, 1994)

някои хора изглеждат изморени. Така ли е? Да си направим ли петминутна почивка? Или да продължим?”

4. Как да общувам с голяма аудитория?

Много е просто: съсредоточете се над посланието си и винаги си представяйте, че говорите само на **ЕДИН човек**. Ако си представите ЕДИН човек, много по-лесно е да говорите по по-човешки и въздействащ начин.

В същото време се уверете, че езикът на тялото ви обхваща **ВСИЧКИ** от аудиторията. Станете или седнете, стойте така, че да можете лесно да виждате всички. Често осъществявайте пряк зрителен контакт.

5. Как да подобря уменията си за общуване по телефона?

Когато общуваме по ТЕЛЕФОНА или РАДИОТО, ние трябва да сме допълнително предпазливи, защото не можем да бъдем видяни, следователно ясното предаване на посланието ни става по-трудно.

В момента на вдигането на телефонната слушалка вие ставате „гласа” на Вашата организация: еднакъв към всеки, с когото говорите.

И така, ако звучите ядосано, скучно или изморено, това е начинът, по който човекът на телефона ще възприеме вашата организация. Ако, от друга страна, звучите загрижено, позлотворно и позитивно, такава представа ще създадете за организацията си.

Каква представа за вашата организация придобиват хората, когато позвънят в офиса?

Ето някои насоки, които ще Ви помогнат да развиете по-професионален телефонен маниер.

- Когато се обаждате или отговаряте на обаждане, подгответе се да отдадете **100% от вниманието си за другия човек**. Спрете да говорите и с някой друг в офиса! Спрете да работите на компютъра! Запомнете: когато общуваме по телефона, ние не можем да се видим, което означава, че лесно можем да се объркаме или ядосаме, ако не сме внимателни.

- Пригответе си **лист и химикал**, за да си водите бележки от разговора.

- Опитайте се да сте **ВЕЖЛИВИ, ПОЗИТИВНИ, ПРИЯТЕЛСКИ НАСТРОЕНИ и ЯСНИ** едновременно, дори ако другият човек е объркан или груб!

- Отговаряйте на телефона ясно, поздравявайки, след което казвате името на вашата организация. **Представете се** и разберете името на човека, който се обажда.

- **УСМИХВАЙТЕ СЕ**, когато разговаряте по телефона: усмивката е равна на осъществяване на зрителен контакт. Усмихването също така повишава тембъра на гласа ви, като го кара да звучи енергично и професионално.

- Опитайте се никога да не **звучите негативно**. Ако не можете незабавно да помогнете на обаждания се, предложете алтернатива. Например, ако не знаете отговора на даден въпрос, не казвайте просто: „Не знам”. По-добре кажете: „Може ли малко по-късно да Ви дам тази информация?”

- Винаги казвайте на обаждания се **какво смятате да направите**, особено ако го прехвърляте към друг член на екипа ви. Никога не казвайте просто: „Изчакайте малко!”. По-добре кажете: „Мисля, че нашият директор може да Ви помогне с отговора на този въпрос. Може ли да изчакате? Ще се опитам да Ви свържа с офиса му”.

- Ако приемате обаждане, **благодарете** на обаждания се и му позволете да затвори първи.

- Ако се разправяте с ядосан или емоционален човек, **запазете спокойствие!** Не забравяйте да създавате позитивна и загрижена представа и **показвайте, че проявявате разбиране** към това, че обаждащият се е разстроен.

- **Повтаряйте отново важната информация**, за да избегнете объркване и за да сте сигурни, че и двамата разбирате по еднакъв начин нещата. Например: “Така, ако съм разбрал/а правилно, трябва да дойда в училището в сряда в два часа. Така ли е?”

КОИ СМЕ НИЕ?

Преди да обсъдим комуникативните умения, нека поговорим за това КОИ сме ние и КАКВО искаме да направим!

1. Помислете за организацията, за която работите. Представете си, че описвате тази организация на Ваш приятел. Опишете с едно изречение какво се опитва да постигне Вашата организация.

.....
 .....

2. Ако работата на Вашата организация е успешна, как ще се подобри животът в общността? Какви позитивни промени ще има? Например ще има ли по-голямо разбиране по здравните въпроси за ромската жена? Ще намалее ли заклеияването и дискриминацията?

.....
 .....

3. Какъв е „образът” (или „гласът”) на Вашата организация? Какво искате да мислят хората за Вас? Направете списък на думи, които описват същността на Вашата организация (като например: приятелска; грижовна; помагача).

.....
 .....

4. Назовете „погрешните представи” на хората (медиите) за Вашата организация и за работата, която вършите? Защо мислите, че имат тези „погрешни представи”?

.....
 .....

Предаване на посланието: лист за проверка

Ето и един лист за проверка, за да Ви помогне да планирате ефективно начините да разгласите Вашите послания. Използвайте чеклиста, когато обсъждате комуникационните стратегии на Вашата организация.

КАКВО

Какво е основното послание, което искаме да предадем?

Какво ще убеди хората да приемат посланието?

Какво искаме да направят хората, или да знаят, след като са чули нашето послание? (например: да разберат правата си като пациенти, когато посещават лекар? Да променят сексуалното си поведение, за да могат да предотвратят пренасяне на ХИВ/СПИН? Да се спре дискриминирането на ромските жени, които са бременни?)

ЗАЩО

Защо искаме хората да приемат нашето послание?

Защо хората може и да НЕ искат да приемат посланието ни?

КОЙ

Коя е нашата целева аудитория?

Кого най-обичат да слушат те? (Някой от нашата организация ли е? Някой от тяхната общност? Някой неформален лидер, известен певец!?)

КАК

Как ще изпратим посланието си? Статия във вестника? Обучение или обществен семинар? Плакат? Брошура или бюлетин? Чрез пиеса или специална песен? Използвайки традиционната култура?

КЪДЕ

Къде да идем да дадем посланието си? В радиостанция? Във вестника? В гимназията? Женско НПО? Нощен клуб?

КОГА

Кога ще изпратим посланието си? Кога хората ще бъдат най-готови и отворени да го чуят? Ако подготвяме пиеса за жените на пазара, дали би било по-добре да бъде сутринта или следобед, когато вече прибират стоките? Ако правим радиошоу за тийнейджъри, кога биха го слушали те?

Работа с медии

Източник: Наръчник за комуникатори/посланици на ромските женски здравни проблеми (Фиона Лойд)

1. Изграждане на позитивни отношения с медиите

Много организации не харесват медиите, като обвиняват журналистите за това, че „търсят сензации” или „изопачават фактите”.

Журналистите, от своя страна, понякога се чувстват манипулирани. Защо? Защото организациите очевидно очакват от тях да дават „пълна гласност” на въпросите, които не винаги са толкова ценни като новина. В същото време журналистите са обвинявани в проявяване на „негативно отношение”, когато задават въпроси, които читателите, слушателите или зрителите биха искали да зададат!

Понякога това е непечеливша ситуация.

Но каквото и да е емоционалното ни чувство на безсилие, ние **имаме нужда от медиите** и **медиите имат нужда от нас**. По някакъв начин всички ние трябва да намерим начин да работим заедно по-конструктивно – да изградим позитивна, професионална връзка, основана на уважение.

Първо трябва да разберем **какво искат журналистите**. Отговорът е прост: те искат **новини**. Как да се научим да откриваме и разпознаваме новината в нашите истории?

Ако започнем да мислим като журналист, това се оказва не чак толкова сложно.

Добрият журналист знае, че когато пише статия, трябва да си отговори на два въпроса:

1. Какво се случва?

2. И какво от това?

Вторият въпрос е по важен, защото той определя облика на новината.

Сега вече разбираме от какво имат нужда журналистите. Но как да започнем да изграждаме позитивни отношения с медиите?! Ето някои насоки:

- Създайте тясна група от журналисти, с които бихте могли да работите: от печата, радиото и телевизията. Научете **кога** е най-подходящо да им се обаждате (журналистите имат свободно време преди крайните си срокове). Също така можете да ги каните често на кафе, да се срещате с тях, за да ги информирате какво правите, какво планирате да направите.

- Ако имате добро отразяване на новина, обадете се на журналиста, за да му благодарите.

- Ако нямате, решете как да се справите с това. Дали си струва да вдигнете шум и после да се оплачете на редактора?! А можете ли да намерите по-дипломатичен начин, за да се оплачете, без да си създавате постоянни врагове?

- Не търсете просто медийно присъствие за събития или кампании: мислете мащабно. Дали Вашият местен вестник приема половин мнение?! Предложете да напишете статия за настоящата Ви кампания или използвайте страницата „Писма до редактора” по-пълноценно.

- Бъдете предвидливи и действайте! Не чакайте медиите да Ви доближат; поемете инициатива. Преди това обаче се уверете, че не им губите времето! С други думи, уверете се, че имате ценна новина, която да предложите!

ЗАПОМНЕТЕ: Здравето е сложна тема. Терминологията често е трудна за разбиране. Съществуват много абривиатури и много трудни медицински понятия.

Журналистите работят под голямо напрежение. Обикновено те нямат време да правят проучвания. Това е причината, поради която те често имат погрешни представи по здравните въпроси. Понякога журналистите използват езика на сензациите, когато пишат по темата, защото мислят, че това ще звучи по-„интересно”.

Като комуникатори ние имаме нужда да *разберем* трудностите, които срещат журналистите, за да можем да им *помогнем* да станат по-добри професионалисти и по-отговорни към дадената тема.

Ние самите трябва да бъдем добър пример, което означава, че когато говорим с медиите по нашите въпроси, трябва да сме **по-ясни и точни**. Също така трябва да имаме по-сложната информация на хартиен носител (като брошура или снимков фактов материал), за да могат журналистите да го прилагат за прецизност и уточняване.

Ето малко **ДОПЪЛНИТЕЛНИ** насоки, които да Ви помогнат да изградите по-добри взаимоотношения с журналист, който Ви интервюира:

НЕ КАЗВАЙТЕ: “Искам да видя списъка с въпросите, които ще ме попитате”.

ЗАЩО НЕ? Журналистът ще почувства, че се опитвате да го цензурирате или ограничите. Журналистите усилено опитват да бъдат независими. Вие трябва да разберете това.

КАКВО МОЖЕТЕ ДА КАЖЕТЕ ВМЕСТО ТОВА? “Бихте ли ми казали въпросите, които Ви интересуват по-специално? Тогава бих могъл/ла да подготвя информацията, която Ви е нужна.”

НЕ КАЗВАЙТЕ: “Ще се съглася на интервю, само ако ми покажете какво сте написали, преди да го пуснете за печат”.

ЗАЩО НЕ? Отново изглежда, че Вие се опитвате да контролирате това, което ще напише журналиста. Как бихте се почувствали ВИЕ, ако бяхте журналист и някой се отнася с Вас по този начин?

КАКВО МОЖЕТЕ ДА КАЖЕТЕ ВМЕСТО ТОВА? В края на интервюто: *“Благодаря за Вашия интерес. Моля, чувствайте се свободен да ми се обадите по-късно, ако се нуждаете от повече информация или ако искате да изясним някое от обсъдените неща. По всяко време можете да ми се обадите на този номер”.*

ОЩЕ ЕДНА НАСОКА: Журналистът изглежда ли напълно объркан? Притесняват ли се, че той или тя не разбира важна информация или въпрос? Не ги карайте да се чувстват глупаво! Вместо това кажете нещо подобно:

“Хората често смятат туберкулозата за доста объркваща. Ето най-важните точки, които бихме искали хората да разберат...”

Уверете се, че имате под ръка написани материали (брошури или снимков фактов материал), за да го дадете на журналиста, което би могло да му изясни въпроси или информация.

Още малко **идеи от здравни комуникатори:**

- Няма нужда да „подкупвате” журналистите да потулят историята Ви. Ако не струва като новина, те сами ще я прикрият.

- Не се свързвайте с журналистите само тогава, когато искате конкретна история да бъде потулена. Поддържайте каналите на общуване отворени: например, като се включите в местното си радио, за да се представите.

- Особено за телевизията: научете се как да давате истински силен 30-секунден коментар, 20-секунден дори е по-добре! Подгответе думите си, за да може да ги кажете уверено и силно.

- Медиите обичат **ИСТОРИИТЕ ЗА УСПЕХА**, не само истории за „жертви”!

- Обученията не са интересен материал за новини, но човешките истории са. Но едно обучение може да осигури на медиите *добра почва* за по-дълбока история. Не се разстройвайте обаче, ако Вашето НПО не е в основата на историята!

- Ако поканите „важни хора” на събитие, уверете се, че са подходящи и че няма да „отвлекат” Вашето събитие за тяхна сметка!

- Ако правите пресбрифинг, уверете се, че сте подготвили ясно, кратко и информативно прессъобщение, което да поднесете на журналистите, които присъстват.

2. Медийни кампании

Преди да можете да направите ефективна медийна кампания, Вие трябва да разберете Вашите местни медии (ромските и неромските медии), както и какво мислят те за вас. Пробвайте своето познание, като отговорите на следните въпроси:

- 1) Кои радиостанции са достъпни до Вас? Кой слуша тези радиостанции?
- 2) Кой е човекът, който Ви свързва с радиото?
- 3) Кои честоти на радиостанциите осигуряват възможност за реклама? Кои радио-програми не сте пробвали?
- 4) Относно местното радио, кой е връзката ви с него?

- 5) Кои телевизионни програми сте използвали / бихте могли да използвате?
- 6) Избройте вестниците и списанията, които са Ви достъпни. Кой е Вашият човек за връзка с тях?
- 7) Познавате ли човека за контакти, с когото да се свържете в националната медийна агенция?
- 8) Каква мислите, че е представата на медиите за Вашата организация? Защо? Как бихте искали да промените това?

Когато можете да отговорите на тези въпроси, тогава може да започнете да планирате своята кампания.

1. Идентифицирайте Вашата **ЦЕЛ** – каква информация искате да предадете? Какво искате вашата публика да направи с тази информация? Искате да променят възгледите си ли? Или да предприемат нещо друго?!
2. Определете своята **целева публика**. Защо би могла да не е отворена за Вашето послание? Как можем да я убедим да ни слуша?
3. Определете своите **ключови теми** и мислете над това да звучи като **новина**: „ку-кичката“, която да привлече интереса на журналистите.
4. Определете кои медии искате Вие да **привлечете, как и кога**.
5. Открийте **ЧОВЕШКОТО ЛИЦЕ** в историята си – истинските примери ще съживят историята Ви.
6. Помислете за **факти и доказателства**, които да подкрепят Вашето послание.
7. Помислете за ключови **фрази и послания**, които да помогнат на хората да запомнят Вашето послание.
8. Погледнете в **миналите публикации на медията**. Били ли са някога **изопачени** или **представени по погрешен начин** в миналото от съответната медия? Нуждаете ли се от контрол над това? **Как? Какъв?**
9. Бъдете подготвени да отговаряте на враждебни хора със спокоен, уравновесен тон.
10. Преди да направите интервю, проиграйте какво ще говорите, но с колега. Дори можете да ползвате ролева игра за това, като помолите свой колега да бъде журналист.

ЗАПОМНЕТЕ:

Ние можем да използваме различни възможности, за да предадем посланията си, особено международните празнични дни. Ние трябва и да сме подготвени. Журналистите могат да ни се обаждат за малък коментар... Подготвени ли сме да им отговорим?!

3. Писане на прессъобщения

Ето и нещо, което може би не бихте искали да чуете: 90% от всички прессъобщения завършват в кошчето за боклук! Защо? Защото често организациите объркват ценните истории с тези, в които няма новина. Те забравят да се съобразят с това, от което се нуждаят журналистите. Това е жалко, защото ако пишете наистина **ДОБРО** прессъобщение, може да откриете, че е пуснато, и то без никакви големи промени по него.

Има изказвания от журналисти за това какво **харесват те** и какво **не харесват** относно прессъобщенията, които получават.

А. КАКВО НЕ ХАРЕСВАТ ЖУРНАЛИСТИТЕ:

- Прессъобщенията понякога са прекалено дълги – една страница е достатъчна.

- Прессъобщенията не пристигат навреме при журналистите, за да ги публикуват в срок.

- Има прекалено много ЖАРГОН (объркваща терминология).

- Прессъобщенията не пристигат на място достатъчно бързо.

- Хората забравят да сложат информация за **важни детайли** (като време, дата, място на срещата и др.).

- Хората понякога забравят да оставят повече от един телефонен номер за контакти: често е трудно да се свържеш с офис телефони.

- Хората често объркват “ценните” истории с “журналистически ценните истории”! Тогава се опитват да накарат журналистите да се чувстват виновни, ако не отразят историята.

- Повечето от прессъобщенията не отразяват **НОВИНА**.

- Хората не мислят за различните нужди на СЕДМИЧНАТА и ДНЕВНА преса, или пък за нуждите на един **НАЦИОНАЛЕН** вестник.

В. КАКВО ХАРЕСВАТ ЖУРНАЛИСТИТЕ

- Журналистите харесват **ЦИТАТИ** в прессъобщенията – може и да не ги използват, но поне имат възможност да го сторят.

- Добре е да дадете снимки от хубави, успешни моменти, или поне тези, които вече са налице.

- Ако е подходящо, предложете хора, които биха могли да бъдат интервюирани (журналистите може да поискат да напишат подробности).

- **ПОДДЪРЖАЙТЕ ЧЕСТИ ТЕЛЕФОННИ РАЗГОВОРИ!** Но не се отказвайте, ако журналистите нямат време да разговарят с Вас. Журналистът често се опитва да победи времето. Разберете кога **МОГАТ** да разговарят с Вас.

- Вземете под внимание включването на фактология във Вашето прессъобщение, където е подходящо.

- **Поддържайте и обновявайте** листа си с медийни контакти... изглежда непрофесионално, ако продължавате да пращате съобщения до някой, който вече не е на тази работа!

ЗАПОМНЕТЕ:

- Прессъобщенията могат да бъдат ефективен начин да позволим на медиите да знаят нещо, което искаме да разпространим, но то трябва да бъде **КРАТКО, ЦЕННОСТНО КАТО НОВИНА И ЯСНО**.

- Много внимателно трябва да преценим **КОЛКО** медийно внимание всъщност искаме – не всички медийни реклами са полезни.

- Понякога е по-добре да намерим други начини, за да предадем посланията си: като директна комуникация с целевата ни аудитория.

- Ако медията разбере историята ни „погрешно”, трябва да решим дали да отговорим или не – дали да поправим този проблем, или да го игнорираме, за да **НЕ** привличаме допълнително внимание?

На следващата страница, ще видите пример на обикновено прессъобщение от НПО. То информира за пиеса, за да акцентира върху трафика на деца. Прессъобщението трябва също да включва и логото на НПО-то.

Какво смятате за начина, по който е написано прессъобщението? Авторът опитвал ли се е да следва насоките, които обсъдихме по-рано?!

Една различна драма за детския трафик

Необичайна нова пиеса за трафика на деца ще се играе тази седмица в Хилтън. Актьорите (всички са тийнейджъри) играят себе си, оцелели от трафик. За първи път те ще разкажат историите си пред публика с подкрепата на местно НПО, наречено СДТ(Срещу детския трафик).

Двучасовата пиеса, която се казва „Моят дом, моето сърце“, обединява музика, поезия и драма. Всяко представяне ще бъде последвано от сесия с въпроси и отговори, където публиката ще има възможност да говори директно с актьорите.

“СДТ с удоволствие работи с толкова смела група от младежи”, каза Директорът на СДТ, д-р Сюзън Малоуни. “Надяваме се пиесата да помогне на други тийнейджъри да осъзнаят потенциалната опасност от трафика. Тази пиеса би могла да спаси животи.”

Първото представление ще бъде този петък в местна гимназия. СДТ планира до края на тази година да представи пиесата в още 20 училища в Хилтън.

ДАТА НА СТАРТИРАНЕ:	18 март 2005
ЧАС:	19:30pm
МЯСТО:	Алеята на гимназията, 4-то Авеню, Хилтън
ЛИЦЕ ЗА КОНТАКТИ:	Мария Томас (офис: 463 9120; мобилен: 082 736 5410)
ТЕМА:	“Детския трафик в нашия регион”, осъществено от СДТ по заявка.

4. Радио интервюта

Ето и някои съвети от други здравни комуникатори за това как да се справим на радиоинтервю. Какво мислите Вие за техните идеи?

“По радиото трябва да говорим така, сякаш хората ни виждат! Не бива да се опитваме да звучим като експерти или „големи хора“, а просто приятелски”.

“По радиото усмивката е равна на осъществяване на зрителен контакт. Има различни видове усмивки, така че дори да говорим за нещо сериозно, все пак трябва да предложим на слушателя усмивка за утеха или съчувствие, за да отворим сърцата им.”

“Можем да говорим за нашия собствен опит, без наистина да идентифицираме себе си. Можем да кажем, например: “Познавам жена, която се депресира толкова много, след като разбра, че е серопозитивна, че се опита да се самоубие. Е, това беше преди три години, а днес тази жена управлява група за самопомощ за други хора от нейната общност, живеещи с ХИВ/СПИН.” Ние наистина говорим за себе си, но по някакъв начин това запазва анонимността ни.”

А. КАК ДА ЗВУЧИМ:

Често радиожурналистите ще Ви се обадят, за да Ви помолят за бърз коментар (който записват) по настоящ въпрос. Те обикновено се нуждаят от коментара Ви СЕГА, така че нямате много време да се подготвите.

Какво би било добре да запомните?

- **Не хабете думи** – изказвайте се кратко и просто.
- Казвайте **ясни и позитивни изречения**. Опитайте се да не сте негативни.
- Представете си, че говорите на **ЕДИН слушател** и направете изказването истинско за нея или за него.

• Избягвайте безсмислени статистики. Вместо това намерете **човешката страна на въпроса**.

• Опитайте се да не звучите като „експерт” или „официално”. Запазете **приятелски и професионален тон**. Вие винаги трябва да излъчвате представата за Вашата ОРГАНИЗАЦИЯ във всичко, което казвате от нейно име.

- Ако сте нервни, поемете дълбоко въздух и успокойте вратът и раменете си.
- Когато свършите, спрете! Ако е необходимо, журналистът ще Ви зададе и друг въпрос.

В. ЗАДЪЛБОЧЕНИ ИНТЕРВЮТА

• Преди да започнете, помолете журналиста да Ви каже **накратко** какво тя или той искат от Вас (Колко дълго искат да продължи интервюто? Какви основни теми биха искали да обхванат?). Не очаквайте журналиста да Ви осигури листа с въпросите – това не е тяхната работа!

• Преди да започнете, помислете за **КЛЮЧОВИТЕ** послания, които бихте искали да предадете, дори ако не са Ви зададени точно въпросите, които сте искали. **НИКОГА** не опитвайте да предавате повече от три послания: публиката Ви няма да е в състояние да ги запомни!

• Ако журналистът не Ви зададе въпросите, които бихте искали, **внимателно насочете разговора** така, че да можете да отбележите ключовите си въпроси.

• **Не се ядосвайте** ако журналистът задава трудни или предизвикателни въпроси; това е нещото, което те трябва да правят, а това не значи, че Вие сте на „противоположни страни”.

• Непрекъснато си припомняйте за „**Вашия един специален слушател**” и говорете на него или нея – дори, ако отговаряте на въпроси на журналиста.

• **СПОКОЙНО** – Вие сте тук, за да общувате!

ЗАПОМНЕТЕ: когато се подготвяте за интервю, помислете за въпросите, които **НЕ БИХТЕ ИСКАЛИ** журналистът да Ви зададе! Преди самото интервю се упражнете как да отговорите на тези въпроси, за да звучите спокойно и професионално.

С. РАДИО РАЗГОВОРНИ ШОУТА

Разговорните шоута могат да бъдат прекрасна възможност да разберете какво мислят хората за Вашата организация и да взаимодействате с тях по приятелски, професионален начин.

Също така разговорните шоута могат и да са заплашителни. Защо? Защото **не можете да видите** хората, които се обаждат! Това може да Ви накара да се почувствате по-нервни от обикновено и по отбранителни.

Опитайте се да се успокоите, усмихнете се и съчувствайте на позвънилия. Ако обаждащия се е емоционален или ядосан, опитайте се да разберете защо се чувства така. Не третирайте тези хора като Ваши „врагове”. Опитайте да кажете нещо подобно: “*Чувам, че се чувствате необорим по този въпрос. Бихте ли ми помогнали да разбера защо се чувствате така?*”

Насоки за телевизията

Много от насоките, дадени за радио презентациите, се отнасят и за телевизията. Но телевизионните оферти са особено предизвикателство. Всичко е в представянето.

ЗАПОМНЕТЕ: Камерите понякога са жестоки. Ако сте неспокойни, зрителите няма да могат да се фокусират над посланието Ви. Вашето появяване може да е ключът към успеха или провала.

Ето няколко съвета, които да помогнат да изглеждате професионално и спокойно по телевизията:

- **Не носете нищо искрящо** – избягвайте много ярките цветове, големи шарки, райета и разсейващи вниманието бижута (които отразяват светлината).

- **Белите дрехи** могат да причинят **проблеми**.

- **Не носете слънчеви очила** – карат Ви да изглеждате злобно.

- Ако сте интервюирани в студио, помнете, че светлините са много горещи. Носете нещо, което няма да Ви накара да се изпотите.

- **Запомнете:** “Гърбът ми е дълъг и широк” (*този съвет е даден някъде в тези бележки*).

- **Никога не изглеждате отегчени**, дори, когато наистина сте!

- Гледайте интервюиращия в очите и не се страхувайте да се усмихнете или да жестикулирате, когато е нормално да го направите. **Избягвайте широко разперените жестове**, които може да Ви накарат да изглеждате недостойно.

- Както в радиото: представете си, че наистина говорите на ЕДИН човек – някой, който се интересува от това, което казвате.

- Както в радиото: бъдете **естествени, топли и човешки**. **Не се опитвайте да впечатлявате**, а по скоро се концентрирайте над възможно най-опростено себеизразяване.

5. Креативни начини да споделим нашите послания

По какви начини Вашата организация общува с хората, на които служите?

Помислете над въпросите по долу:

1. Общувате ли лице в лице? Чрез събития или обучения? Други събития?

.....

.....

2. Какви писмени материали разработва Вашата организация – брошури, плакати, бюлетини?

.....

.....

3. Какви медии използвате? (радио, телевизия, вестници, списания?)

.....

.....

4. Използвали ли сте някога традиционната култура или „алтернативна” медия като начин за оповестяване на Вашите послания? Дайте примери:

.....

.....

.....

Нека разсъждаваме над въпрос 4. Как можем да бъдем по-креативни (градивни), като използваме традиционната култура или „алтернативна“ медия като начин за оповестяване на нашите послания? Ето няколко примера от други страни:

• **Танцуване за мир** (Sulawesi, Indonesia)

Общностните лидери на остров Сулавеси били притеснени за нарастващото насилие между хората от различните религии. Те решили да организират и създадат традиционен танцов фестивал, наречен „модеро“. По време на фестивала хора от всички религиозни общности танцували цялата нощ в огромен кръг, докато местни музиканти пеели песни. Песните описвали скорошния конфликт, но говорили и за нуждата от мир и хармония. Докато хората танцували, нямало възможност за сблъсъци или разногласия. Танцът „модеро“ помогнал да се възстанови приятелството и доверието в общността.

• **Саронги** (малайско облекло) и **здравни послания** (Tanzania, East Africa)

В Танзания жените носят красиви памучни саронги, за които има традиционни пословици и мъдрости. Някои НПО-та решили умно да се възползват от саронгите като начин за разпространяване на информация по въпроси, свързани с ХИВ/ СПИН. Съвсем скоро след това станало много модерно да се носят тези специални саронги!

• **Мъжкият марш срещу изнасилването** (Александра, Южна Африка)

Южноафриканско НПО, занимаващо се с борба срещу домашното насилие и похищенията, организирано по-различна демонстрация. Няколкостотин млади мъже марширували по улиците на общност, където похищенията били много голям проблем. Младите мъже носели знамена, на които пишело „Истинските мъже не изнасилват!“ и пеели песни, подтиквайки техните братя да преустановят това поведение. Когато младите стигнали до местния футболен стадион, там ги чакали много жени, които ги приветствали. Жените правели традиционна церемония за пречистване и прошка – церемония, която обикновено се практикува за африканските воители, завръщащи се от битка. Това бил символичен начин да се донесе изцеление на една общност, изпълнена с болка. След церемонията много мъже дошли в НПО-то, за да говорят за собствените си преживявания като насилници или похитители и за да опитат да открият начин да променят живота си.

Има още много други примери за творчески начини за предаване на послания. Какво мислите за тези?

• Работете с театрални групи от местната общност за организиране на пиеса, относно разпространяването на исканото от Вас послание.

• Проведете пиесата в училища или магазини – навсякъде, където бихте могли да намерите Вашата целева аудитория. В края на представлението направете сесия с въпроси и отговори с хората, които са гледали пиесата.

• Работете с местни художници, които да изработят голяма външна рисунка (стенопис) на обществено място (като болница, например). Рисунката може да съдържа посланията, над които бихте искали хората да помислят.

• Работете в сътрудничество с известни местни спортни звезди – някой, който е много известен сред Вашата целева аудитория. Поканете тази личност да бъде „гласа“ на Вашата организация. Например: Ако се опитвате да насърчите младите хора да използват презервативи, те биха приели посланието много по-лесно от някой, от когото се възхищават.

• Хората от Вашата общност харесват ли хвърчилата? Организирайте фестивал, на който хвърчила да разнасят посланията и информацията, която искате да разпространите. В края на деня всички може да пуснат хвърчилата, така че информацията да продължи да се разпространява и по-надалеч.

Успех !

РАДИО	ПЕЧАТ	ТЕЛЕВИЗИЯ
<i>Идея на историята Ви</i>	<i>Идея на историята Ви</i>	<i>Идея на историята Ви</i>
<i>Какво трябва да направим?</i>	<i>Какво трябва да направим?</i>	<i>Какво трябва да направим?</i>
<i>Кои са нашите "златни" (ценни) послания?</i>	<i>Кои са нашите "златни" (ценни) послания?</i>	<i>Кои са нашите "златни" (ценни) послания?</i>

РАЗДЕЛ IV

РАБОТА С ДОБРОВОЛЦИ

Работа с доброволци

Съставител:

Мая Донева

Източник: www.nonprofit.about.com

Как да намерим доброволци за нашата кауза и как да ги привлечем ефективно?

В тази сесия се споделят няколко ефективни начина за привличане на доброволци както в краткосрочен, така и в дългосрочен план. В началото трябва да се отделят 5 минути на учителя за представяне на най-важното относно доброволчеството и каква е нужната бройка доброволци в зависимост от каузата. След това продължаваме с презентацията относно разликите между дългосрочните и краткосрочните планове за доброволчество (професионални доброволци: доброволци, раздаващи брошури; доброволци, пишещи проекти и даващи идеи; доброволци, които просто участват в дейности, които организират). След презентацията се провежда кратка дискусия (15-20 минути за презентация и дискусия).

След тази малко по-академична част ще поработим по малко по-креативен начин в занятието „Нарисувай ми перфектния доброволец“. Участниците ще бъдат разделени в две по-малки групи от по 12 човека всяка. Всяка група разполага с 10-15 минути да нарисова перфектния доброволец и да се опита да избере три най-важни и основни качества, които той трябва да притежава. След като приключат с изработването на плакатите, участниците трябва да ги представят (разкажат) пред останалите и да обяснят защо според тях перфектният доброволец изглежда така и защо трябва да притежава точно тези три основни качества. След представянето на плакатите заедно с двете групи ще разиграем „мозъчна атака“ по въпроса „Къде да намерим доброволци?“. Ще обсъдим отговорите и с малко помощ от страна на учителя ще разпознаем подходящите начини за подход към младите хора в зависимост от средата, в която са (около 40-45 минути всичко).

Ще завършим с така нареченото „Отношение с доброволците“. Какво получаваме от доброволческата работа и как да промотираме доброволчеството като нещо „яко“. Тук ще изложим и дискутираме някои добри примери от цял свят за „якото доброволчество“, някои примери за това как доброволчеството помага на кариерното и личното развитие на младия човек (време за работа около 20-25 минути).

Дългосрочен и краткосрочен план за доброволчество – как да разпознаем нуждите, които имаме, и от каква важност е това?

Когато се нуждаете от голям брой доброволци в кратък срок за дейност, изискваща минимална квалификация, може да сформирате „гореща линия”. Това се извява в широко разпространение на информация и включва:

- *Разпространение на брошури,*
- *Плакати,*
- *Провеждане на беседи,*
- *Изявления в медиите,*
- *От уста на уста.*

Целево набиране на доброволци

Определената кампания изисква внимателно планирано проучване сред малка аудитория. Използвайте този метод, когато се опитвате да привлечете доброволци със специфични умения или доброволци, на които каузата е присъща (като например в нашия случай – ако ни трябва доброволци за работа в ромска общност, трябва да бъдем сигурни, че тези доброволци са толерантни или поне „open minded” за работа с малцинства).

За кампанията с точно определена цел трябва първо да си отговорим на няколко въпроса:

- *Какво ни е нужно?*
- *Кой може да предостави това?*
- *Как можем да се свържем с тях?*
- *Какво би ги мотивирало?*

Преминаването през тези въпроси ще ни помогне да разпознаем и намерим доброволците, от които имаме нужда.

Веднъж локализирали къде можем да намерим такива доброволци, лесно може да насочим съобщението си директно към тях (зависи от целевата група, години, отношение, кауза – трябва да имаме едно наум).

Набиране на конкретен кръг от доброволци

Този тип набиране ни позволява да идентифицираме младежите, които вече имат директен или индиректен контакт с организацията ни и да се свържем с тях чрез посланието си. Тези младежи могат да бъдат:

- *Наши клиенти, техните семейства и приятели.*
- *Приятели на нашите доброволци и колеги.*
- *Хора в съседство с нашата организация.*
- *Хора, засегнати от дадения проблем, като им предложим начин за решение.*

Набирането на конкретен кръг от доброволци включва тези, които вече са свързани с нашите дейности или с проблема, с който се борим, които са се свързали с нас чрез нашите приятели или колеги от екипа. Напълно непознати хора много трудно биха били убедени да станат доброволци. В общи линии, много по-лесно е да отпратиш топла покана към приятели, отколкото студен призив към непознати.

Нашето послание към бъдещите доброволци

Без значение кой метод от горепосочените ще използваме, посланието ни трябва да бъде завладяващо. Посланието, което ще изпратим, трябва да обяснява защо каузата ни е добър начин за уплътняване свободното време на бъдещите ни доброволци. Потен-

циалният доброволец трябва да бъде убеден, че времето, което ще отдели, ще бъде пълноценно, а не пропиляно. Трябва да формулираме посланието си кратко, точно и ясно, посочващо нуждата от доброволческа работа и ползите от нея. То трябва да подчертава необходимостта на общността от предоставянето на тази услуга, но също така да подчертава предимствата за доброволеца. Това включва възможността да направи добро, но също така и да придобие умения и ценен опит.

Питане

Накрая – бъдете сигурни в това да отправите директно посланието си към потенциалните доброволци. Най-ефективният начин да направим това е да помолим служители или доброволците от организацията си да поканят своите приятели и познати да се запознаят с доброволческата дейност. Не пропускайте да ги запознаете добре с дейностите и да им дадете подробна информация, за да се почувстват сигурни в това да задават въпроси.

Набиране на доброволци онлайн

След като вече сте намерили доброволци по старомодния начин, който описахме по-горе, може да опитате и нещо различно. Това може да бъде онлайн платформа за набиране на доброволци, което е лесен и удобен начин за намиране на известен брой потенциални доброволци.

Тук са посочени няколко такива платформи, които може да разгледате в интернет:

- *Idealist*
- *Network for Good*
- *Timeheroes.org* (Само за България)
- *The Social platform* <http://www.socialplatform.org/VolunteerSolutions>
- *Volunteers of America*
- *VolunteerMatch*
- *Points of Light*

Вземане на решения

Автор

Венцеслав Панчев

Източник: Наръчник по умения, Сдружение център за социални практики, 2009

Вземането на решение е процес, при който групата/екипът достигат до решение, заключение или отсъждане чрез обсъждане. Това е една от най-важните характеристики на ефективната екипна работа.

Има няколко метода за взимане на решение при екипна работа:

• **Авторитарно решение** – такова решение имаме когато човекът с най-голям авторитет/статус/позиция в екипа вземе решението еднолично. Това решение е подходящо, когато отговорен за решението в тима е единствено въпросният човек.

- **Решение на малцинството** – когато малка група от екипа повлияе върху мнозинството и наложи своето виждане за възможно решение. Този метод за взимане на решение може да предизвика проблеми в екипа, ако това малцинство се опита да прокара решение, което мнозинството отхвърля.

- **Решение на мнозинството** – “демократичният” процес е налице, когато по-голямата част от екипа се обедини около едно възможно решение. Това е най-популярният метод, който е много удобен, когато има времеви лимит и решението не води до негативни последици за хората от малцинството.

- **Консенсус** – това означава да бъде намерено решение, което се приема от всички в групата. Този метод е приложим, когато екипите имат достатъчно време, изобретателност, за да подпомага процеса, активно участие на всички членове и уважение и доверие между хората в екипа.

- **Единодушие** – когато с пълно единодушие хората от екипа застават зад едно от решенията. Важните решения за екипа трябва да се вземат с единодушие.

Когато екипът е готов за вземане на решение, много е важно той да разбере какво решение трябва да бъде взето и как то ще бъде взето. За улесняване на този процес е разработен модел за вземане на решение, който има следните етапи:

1. **Изясняване на целта** – трябва да има ясна представа в екипа за решението, което трябва да бъде взето.

2. **Изработване на критерии** – критерият представлява основата, на която ще бъде взето решението.

3. **Разработване на възможни решения** – списък на възможните решения, които отговарят на горните критерии.

4. **Сравняване на различните решения** – събиране на информация за всяка от различните опции. Това ще помогне на екипа да прецени удовлетворителността на всяко от възможните решения.

5. **Вземане на решение** – екипът трябва да вземе решение, използвайки някой от методите, описани по-горе в текста.

(ПЕТИ) КАЗУС (от раздел V Приложения)

Вие пътувате с влак от Рим до Украйна. Пътуването ще продължи 2 денонощия. Вие сте първият, който влиза в едно от купетата на влака, така че имате възможност да изберете хората, които ще пътуват с вас.

(Забележка: Игнорирайте езиковите различия между пътниците.)

1. Един войник от Босна, който пътува обратно за вкъщи.
2. Полска проститутка, която е екстрадирана в Украйна.
3. Африканска жена, която продава кожи и кожени стоки.
4. Немски рап певец с алтернативен начин на живот.
5. Скинар с алкохолна зависимост.
6. Сляп акордеонист, който е ХИВ-позитивен.
7. Сръбкиня с 1-годишно дете, която няма виза.
8. Датска феминистка, която е агресивна.
9. Френски фермер, който говори само френски и носи кошница със синьо сирене.
10. Италиански DJ, който е добре изглеждащ и привлекателен и е с висок стандарт на живот.
11. Извънредно дебел швейцарски брокер.
12. Албански циганин, който току-що е излязъл от затвора.

За работата в малка група изберете общите критерии на всички за избор на пътниците.

Всички заедно в малката група, моля, изберете седем други пътници, които ще пътуват с вас. Изборът трябва да се основава на мнението на всички.

Един човек трябва да следи за спазването на правилата на малка група и дали на всеки мнението е взето предвид.

Решаване на казуси

Автор

Ромелия Михтиева

В работата си по този проект ще се срещаме с много и различни казуси. Част от нашата работа ще бъде да помагаме за разрешаването на тези казуси. Тук ще обсъдим два от вариантите за разрешаване на даден казус/ социален проблем. След като се запознаете с методите за разрешаване на конфликти може и сами да опитате с примерите дадени в раздел V „Приложения”.

Разрешаване на казус чрез: **РАЗИГРАВАНЕ**

Ефективно решение на даден казус по-лесно може да бъде намерено чрез работа в малка група. Разиграването също може да се случи по два начина:

1. Пред малък кръг хора (доброволци), по време на екипна среща или обучение на обучители.
  - Позволява разиграване без нужда от специални театрални умения и познания.
  - Не е нужна голяма публика, може да се разиграе почти навсякъде.
2. Пред по-голям кръг от хора и на „сцена”. „Форум театър”.
  - Предоставя голям брой мнения и предложения за разрешаване на проблема.

- Нужни са познания по темата „Форум театър”, за да се получи правилното му разиграване и да се достигне до желаното въздействие върху публиката.
- Може да се стигне до агресия и насилие!!! Нужна е добра подготовка и предвиждане на подобни ситуации.
- Добре е да се разиграва в присъствието на професионалист или полупрофесионалист по темата.
- Повече информация за „Форум театър” може да намерите в раздел IV.

Разрешаване на казус чрез: **РАЗПИСВАНЕ**

Този метод е добре приложим при условие, че се налага да се намери решение в по-малък срок от време. Удобен е за индивидуална работа или работа в малък екип (двама или трима души). По-долу ще намерите стъпките за разписване на казус и търсене на решението му.

1. Описание на ситуацията

Например: Цветелина е дете от ромски произход. Тя е в четвърти клас. Хубаво момиче с голямо желание да учи. Това, че е от ромски произход обаче, прави отношението на останалите деца към нея лошо. В класа системно стават кражби на пари и лични вещи, а единствената заподозряна е тя, макар да не е сторила нищо. Това кара момичето да се чувства зле и да губи желание да ходи на училище, въпреки голямата си любов към ученето. Съучениците ѝ постоянно я нагрубават и тя е на път да напусне училище.

2. Варианти за решение

Тук се изреждат всички възможни варианти за решение, които Младежката доброволческа група може да предложи

1. ....
2. ....
3. ....

3. Анализ на вариантите:

Тук се прави анализ на всеки един от вариантите, които са посочени в предната точка

1. ....
2. ....
3. ....

4. Предпочитан вариант

Избира се един или няколко от посочените варианти, които са най-подходящи.

5. Изводи

Прави се извод на цялата ситуация, на посочените варианти за решение, за анализите и за взетото решение.

1000 София, бул. „Дондуков“ 24, вх. Б, ап. 2
f.artist@mail.bg ; www.f-artist.org
www.exebicion.f-artist.org
тел: 02/4185637; GSM:0896 669213; 0896 669212

ЗА ФОРУМ-ТЕАТЪР или „ТЕАТЪР НА ПОДТИСНАТИТЕ“ или „СОЦИАЛЕН ТЕАТЪР“

Източник: Фондация Артист

Малко история

През 1971 г. Аугусто Боал – дипломиран режисьор, завършил в Ню Йорк, се завръща в родният си град Сан Паоло (Бразилия) и заварва тежката ситуация на бразилското общество тогава – 80% от обществените блага са концентрирани в 5% от населението. Осналите 95% от народа (22 мил. жители) живеят в крайна бедност, като роби – без собствена земя, домове и средства, изцяло зависещи от волята на земевладелци и крупни фабриканти. А. Боал с неговият театър „Арена“ поискал да създаде „театър за народа“ или още „театър на подтиснатите“ и така се ражда този вид театър като „**огледало на подтисничеството**“ – негово отражение и коментар. Ходейки от село на село със своята труппа, Боал постепенно създал театър, в който не се предлагат готови решения за живота на хората, а те сами избират (предлагат) как да го променят.

Бележка: Във Форум-театъра решенията винаги е редно да се решават **ПОЛОЖИТЕЛНО**.

А. Боал е гонен в Бразилия заради своите идеи и писания, тъй като със своите действия (Форум-театъра) той предизвиква народа за израстване, за самочувствие, за гражданско общество. Започва обиколки в Европа, за да пропагандира своя театър, но когато задава казуси в група (например в Париж или Лондон), хората посочват за свой проблем „как жените им да не разберат, че си имат любовници“. Често Боал се възмущавал от това „преситено“ общество и коментирал: „Не виждам истинско подтисничество в това общество“. Затова А. Боал останал да живее в страните от Скандинавия, където има най-много самоубийци на глава от населението. Това е негово вътрешно чувство – че неговият театър е потребен там.

Забележка: Форум-театърът много често добре работи при деца и тийнейджъри (където все още личността не е формирана докрай), или според А. Боал – преди да се е задействал инструментът „ченге в главата“. Пример за това е: ако някой в детството ти каже, че не можеш да рисуваш, ти повече не рисуваш до края на живота си.

Елемент при Форум-театъра е "Image theatre"

Това е формата, при която се задава действие и задължително другите го коментират.

Правило: Във Форум-театъра има една основна личност, която се идентифицира с проблема, която се нарича по примера на античния театър „ПРОТАГОНИСТ” и води към катарзис проблема.

Катарзисът чрез дискусия не е най-доброто решение за обществото. Препоръчва се **ДЕЙСТВИЕ (acting)** чрез игра !

Театърът (според Боал) е идентификация в 5 аспекта. Петте измерения на Форум-театъра са:

физически: 1. на право 2. наляво 3. надясно	и ментални: 4. спомени 5. въображение

Идентификацията или началото на Форум-театъра започва там, където ние започваме да се отделяме от физическото си тяло и започваме да играем различни роли.

Правило при Форум-театъра: Публиката при Форум-театъра е хубаво да има възможност за 3 желания за промяна или три решения (като в приказките) и те да са положителни!!!

Законодателният форум-театър

А. Боал прави една застъпническа кампания в обществото в Бразилия за местни избори с мотото „Имайте куража да бъдете щастливи”. А. Боал става кмет на Сан Паоло и така се ражда „законодателният театър” – внедрява различни групи за Форум-театъра в различните сфери на живота.

Правила на Форум-театъра:

1. Да има яснота и лекота .
2. „Протагониста” да е ясен за публиката и тя да му симпатизира.
3. Да може да се открие изход-решение, т.е. да се открие „вариант за промяна”.

Основната ценност на Форум-театъра са повечето гледни точки на нашата работа и да им се даде път (решения) по време на представлението.

Методи

- Изслушване
- Провокиране
- Въпроси
- Кратко (овладяно) разискване
- Театър на движението
- Понякога като при „игра на филм” (без думи)

Технология на Форум-театъра:

1 стъпка: Посочва се мястото на играта

2 стъпка: Играе се сцената

3 стъпка: Ако някой се идентифицира с някой от героите, може да стане и да го изиграе вместо „актьора“.

МЕТАФОРАТА във Форум-театъра :

Във ФТ е възможно всичко да се използва, всякакви средства и видове театър /само „театъра на абсурда „не върви/, но трябва да се придържа към правилото да е по-груб и естествен /като детска игра/, то толкова е по-успешен. Стремешът във Форум-Театъра да няма пасивна публика и много бързо да стане участник.

ОПАСНОСТ !

Всякакви общоприети образи и преднамерено написан текст рискуват да отдалечат публиката!

Бележка: Много често, особено при деца и тинейджъри, не се разбира, че могат да сменят актьора. Налага се да се обясни повече пъти по време на играта.

ПРАВИЛО: За тези, които са на сцената, е задължително да изслушват докрай варианта на човека от публиката и да го поощряват с ръкопляскане да излезе на сцената!

Според Иуан Броук един такъв участник във Форум-театъра променя на „физическо ниво“ гледната си точка, макар и за 5-10 минути и той си сяда по-различен, т.е. след време променя живота си вследствие на тази кратка проекция на ситуацията !

Метафората (знакът) може да се постигне само с положението на телата или с разположението на столовете!

Допуска се (възможно е) публиката да изпитва симпатия към няколко характера.

Може ситуацията да се разиграва в няколко варианта, през няколко дни или месеци!

Жокерът (по името на фигурата в тестето карти, която е неутрална) провокира и изкарва хората на сцената.

Има ситуации, в които публиката може изцяло да замени актьорите. Може да стане и опашка с хора, готови да сменят „протагониста“.

Принципи при Форум-театъра

- От дискусия бързо се преминава в действие!
- Анонимност на ситуацияите. Не е нужно човекът да бъде посочен, че има личен проблем, лично преживяно в семейството и т.н. Казусите се играят като условни ситуации, а не като конкретни проблеми на хората в публиката.

• Форум-Театърът е отворен да споделя и различна информация.

Жокерът във Форум-театъра играе ролята на готвача, чиято задача е да подготви сцената до точката на кипене.

Правило във Форум-театъра (но не винаги) е този, който ражда „подписничеството“, да не се заменя!

Може да се представи от публиката известен персонаж (например кмета на града, ректора на колежа и т.н.), който седи в залата. Редно е да се играе по-обобщаващо (без характерност), като преди това задължително се прикани да се изиграе сам!

- *Ключови думи при представяне на Форум-театъра са „лекота” и „простота”!*
- *Всеки Жокер трябва да си изработи свой стил!*
- *Форум-театъра не се разглежда като „догма”!*
- *Форум-театърът трябва да се развива и да се привнасят нови неща!*
- *Форум-театърът може да се играе НАВСЯКЪДЕ, където има скрити проблеми (напрежение) в групата.*

ЕТО И НЯКОЛКО ПРИМЕРНИ СЮЖЕТА:

Съставител: Ромелия Михтиева

1. Момче иска да признае чувствата си на момиче, в което е влюбено.
2. Мъж се прибира пьян вкъщи, където го чакат жената, тъщата, тъста и двете му деца.
3. Ромска девойка представя на семейството си своя приятел, който е нером.
4. Български младеж представя на семейството си приятелката си, която е ромска девойка.
5. Петнадесетгодишна ученичка иска на баща си пари за дискотека, без предварително да е поискала разрешение да иде на дискотека.
6. Студент първа година в престижен университет, етнически ром, крие произхода си от своите колеги и преподаватели. Оказва се, че негов познат, с когото са били приятели в детските години, учи в същия университет. Познатия казва на всички, че момчето е ром.
7. Три млади дами пушат пред входа на дискотека, когато ги заговарят момчета (също посетители на дискотеката). Момчетата питат момичетата с какво се занимават и те казват, че са доброволки в ромска неправителствена организация. Момчетата започват да ги обиждат, после се обръщат и си тръгват.

РАЗДЕЛ V

ПРИЛОЖЕНИЯ

КАЗУСИ

Първи казус

Лекар от ромски произход работи в болница от 5 години, но крие етническата си принадлежност. Един ден майка му получава пристъп и я откарват по спешност в болницата, в която работи той. Тя не говори български. Събира се целият екип. Жената обяснява какво ѝ е, но никой не може да я разбере.

Втори казус

Асен е студент от ромски произход и крие етническата си принадлежност. Единственият човек, който знае за неговата тайна, е дългогодишният му приятел и съквартирант Марин, който е българин. На изпит по вътрешни болести Асен не успява да подскаже на Марин и Марин не успява да завърши годината. След изпита се скарват жестоко и се сбиват. Асен се изнася в друга стая. След месец се организира студентски купон в общежитието, на който Асен отива с новата си приятелка. За беда Марин също е там.

Трети казус

Кирил и Анастасия са студенти в един университет. Имат щастлива връзка от 2 години, а от 1 година живеят заедно. Един ден в стаята им в общежитието пристига куриер, който носи писмо за Кирил. Пратката получава Анастасия, тъй като Кирил е на лекции. Тя отваря писмото и разбира, че човек с имената на приятеля ѝ е одобрен за участие в една ромска програма.

Четвърти казус

Ахмед е на 17 години, отличник е и е единственият ученик от ромски произход в профилирана паралелка. В час по математика учителката влиза ядосана, защото като идвала на работа, една джебчийка от ромски произход се бутнала в нея в автобуса и ѝ откраднала парите, без да се усети. Учениците виждат, че учителката е ядосана и я питат защо и тя започва да говори лошо за ромите и как са я ограбили. След това започва да изпитва ученици и един от учениците, които изпитва, е Ахмед. Ахмед се чувства неудобно, притеснява се и това му пречи да покаже реалните си знания. Знанията, които показва пред нея са за 5.00, а учителката му пише 4.00.

Пети казус

Вие пътувате с влак от Рим до Украйна. Пътуването ще продължи 2 денонощия.

Вие сте първият, който влиза в едно от купетата на влака, така че имате възможност да изберете хората, които ще пътуват с вас.

Забележка: Игнорирайте езиковите различия между пътниците.

1. Един войник от Босна, който пътува обратно вкъщи.
2. Полска проститутка, която е екстрадирана в Украйна.
3. Африканска жена, която продава кожи и кожени стоки.
4. Немски рап певец с алтернативен начин на живот.
5. Скинар с алкохолна зависимост.
6. Сляп акордеонист, който е ХИВ-позитивен.
7. Србкия с 1-годишно дете, която няма виза.
8. Датска феминистка, която е агресивна.
9. Френски фермер, който говори само френски и носи кошница със синьо сирене.
10. Италиански DJ, който е добре изглеждащ и привлекателен и е с висок стандарт на живот.
11. Извънредно дебел швейцарски брокер.
12. Албански циганин, който току-що е излязъл от затвора.

За работата в малка група изберете общите критерии на всички за избор на пътниците.

Всички заедно в малката група, моля, изберете седем други пътници, които ще пътуват с вас. Изборът трябва да се основава на мнението на всички.

Един човек трябва да следи за спазването на правилата на малка група и дали на всеки мнението е взето предвид.

Шести казус

Бременно момиче на 16 години от ромски произход чака 30 минути на опашка в хранителен магазин, краката я болят и се чувства зле, моли да я пуснат да прережи 3-ма души. Единият е българин на 40 години, който мрази ромите, другият е възрастна жена, а третият е ром на 22 години, който е студент.

Седми казус

Момче на 20 години от ромски произход е влюбено в момиче, което е българка и е на 18 години. Тя го харесва, започват да се виждат, но тя крие от родителите си, че момчето, с което излиза, е ром. Един ден родителите ѝ я виждат, хваната за ръка с момчето.

Осми казус

Две деца се сбиват в училище, защото едното казало „дебел черен циганин“ на другото. Детето, което било обидено, първо започнало боя. След като децата били разтървани, родителите на двете деца били извънредно извикани в училище.

ИНТЕРАКТИВНИ ИГРИ

Съставители:

Ромелия Михтиева

Полин Фиъелиер

1. Игра за организирано изключване/ Игра за толерантност

Подгответе си цветни стикери – колкото повече са участниците, толкова и различни цветове да има. Например ако има 10 участника, трябва да има два основни цвята (син и червен например), както и три различни от тях (жълт, зелен, розов). Например 4 сини, 3 червени, 1 жълт, 1 червен и 1 розов.

Всеки участник трябва да има залепен цветен стикер на челото и тогава играта започва.

Как се играе

Играта е лесно приспособима към различни възрастови граници.

Правилата

Трябва да поставите стикер на челото на всеки от участниците (така че да не го виждат). Стикери трябва да бъдат така подбрани, че да има няколко групи с повтарящ се цвят и няколко отделни човека с различни от основните групи цветове. На участниците се обяснява, че не им е разрешено да говорят помежду си, но могат да използват всякакви различни и изобретателни начини за комуникация, за да се разпределят в групи по цветове.

Ще видите как много скоро участниците ще се задълбочат в играта и ще започнат да отделят групите си тогава, когато хората с различен цвят стикери остават негрупирани и маргинализирани. Попитайте дали всеки смята, че е открил своята група.

Тогава може да заформите дискусия/ дебат, където участниците да споделят как са се почувствали по време на играта. Попитайте ги дали са разбрали какъв е смисълът на играта. Обвържете отговорите им с темата за дискриминацията и чувството да бъдеш изключен/ отхвърлен от другите за това, че си различен.

2. Игра за споделяне на сутрешното настроение (игра за деца)

Участниците стават прави и се нареждат в кръг, така че да се виждат един друг.

Когато участниците не се познават или се притесняват да говорят пред група, може да използвате няколко забавни метода.

Попитайте някой от участниците да опише как се чувства емоционално, като се оприличи с някой анимационен герой, като смърф например или с някое животно.

„Днес се чувствам като сънен/ щастлив/ сърдит смърф.”

Участниците могат да споделят с останалите от групата защо се чувстват така, но без да навлизат в подробности.

2.1. Друг вариант на тази игра може да бъде...

Раздайте по един цветен химикал/маркер на всеки човек в групата. Всеки участник рисува човек на дланта си. Човечето може да бъде усмихнато, тъжно, ядосано и т.н. в зависимост от това как се чувства участникът. След това всеки трябва да разкаже защо

се чувства така, като може да използва човечето на ръката си като медиатор между него и групата (един вид човечето да говори вместо него). Така срамежливите участници няма да се чувстват като под натиск.

3. Игра за опознаване между участниците

Фасилитаторът на играта задава въпроса: Какво е моето име? Тогава казва името си (може да каже също на колко години е и/или какво е хобито му/ може да се направи и с показване на жест с тяло), след това подканва всички от групата да станат прави и да се наредят в кръг. Участникът, който стои до фасилитатора, трябва да повтори това, което той е казал, а след това да представи и себе си. Всеки от кръга се представя, като преди себе си представя всички, които са преди него, като повтаря това, което са казали и/ или показали.

Друг вариант на тази игра: След като всички участници са се представили, фасилитаторът подхвърля топка на някой от участниците, а той от своя страна трябва да повтори имената на всички от групата. После той може да подхвърли топката на някой друг. Така участниците ще запомнят по- добре имената на останалите от групата.

4. Паспорт

Всеки от участниците получава картонче с размери 10x15 см. В средата на картончето всеки участник изписва името си вертикално, а след това от всяка от буквите на името си изписва името на друг участник от групата. Например:

А- нтон
Н- иколай
И- ван

5. 5 неща, които обичам и 5, които не харесвам

Възраст: над 8 години

Брой участници: 10+

Продължителност: 15 минути

Отбори: Индивидуални

Нужни материали: хартия, химикал за всеки участник.

Как се играе: Всеки записва на листа си пет неща, които харесва и пет, които не харесва. Тези неща могат да бъдат всякакви. Водещият събира листите на всички и ги разбърква. Тогава започва да чете написаните неща от първия лист. Участниците трябва да познаят на кого е листа. След това водещият преминава към следващия лист и т.н.

6. Завивката:

Възраст: Всяка

Брой участници: Минимум 6

Продължителност: В зависимост от броя участници

Отбори: 2

Материали: 1 чаршаф/ одеало

Как се играе: Важно е преди да започне играта, всеки от участниците да се представи.

След това участниците се разделят в две групи. Двама странични човека държат завивката между двете групи. По един човек от група застава от двете страни на завивката.

Участниците, държащи двата края, започват бавно да я смъкват надолу, откривайки лицата на играчите от двата отбора. Който първи назове името на другия, печели една точка за отбора си.

7. Игра на метла

Възраст: над 8 години

Брой участници: минимум 12

Продължителност: няколко минути

Нужни материали: Метла

Как се играе: Оформя се кръг. Лидерът застава в центъра на кръга, държейки изправена метла в ръката си. Когато лидерът пуска метлата с четката надолу (без да я хвърля директно на земята), той назовава името на човек от групата. За да не застане на мястото на лидера, назованият поименно трябва да хване метлата, преди четката ѝ да е опряла в земята.

8. Анекдот

Възраст: над 8 години

Брой участници: неопределен

Продължителност: В зависимост от броя участници

Нужни материали: Листи хартия и химикали;

Как се играе: Всеки участник получава лист хартия с изписан номер, на който трябва да опише ситуация/ история, която е преживял. Водещият събира историите и ги разлепя на различни места в залата. След това раздава на участниците лист начертани кутийки и изписани номерца, отговарящи на тези върху историите. Всеки участник, обикаляйки и четейки историите, трябва да познае чия история на кой участник принадлежи. Когато направи съвпадение, записва името на човека срещу номерчето на историята върху своя лист.

9. Игра на портрети

Нужни материали: По един лист хартия на участник и маркери в различни цветове.

Как се играе: Участниците се нареждат в кръг около маса, а водещият им задава да нарисуват върху листа си очите на съседчето им отдясно. На гърба на листа трябва да се напише името на човека. След това участниците разменят листите си. При предаването на листите всеки трябва да добавя различен елемент, за да стане накрая завършена хумористична карикатура.

След това двама по двама, разменяйки си въпроси, участниците ще трябва да се опознаят по-добре помежду си.

1. Възраст
2. Хобита
3. Братя и сестри
4. Животни
5. Любим цвят
6. Любимо ястие
7. Държава, която вече е посетил/а
8. Държави, които мечтае да посети
9. Най-откаченото нещо, което е правил някога.

Тогава всички участници излагат портретите си на стената. Всеки поотделно трябва да открие на портрета човека, с когото се е опознавал.

10. Започнете дискусия

Фасилитаторът моли участниците да застанат в средата на стаята върху лента, разделяща залата на две. След това започва да задава въпроси (играта лесно се пригажда към различни теми). В единия край на стаята се залепя табелка „да“, а в другия „не“. За да отговорят на въпроса, участниците трябва да изберат и да се придвижат до съответния край на залата, който предпочитат. След това трябва да дадат обоснование на отговора си.

Кооперативни игри/ игри за работа в екип:

11. Оркестърът

Фасилитаторът започва да ръководи хор, като подава различни звуци акомпанирани с движения. Всички участници са поканени да се включат в оркестъра и създаването на нова мелодия. В тази игра имитирането на други мелодии не е разрешено. В резултат от тази игра може да се достигне до какофония, но за сметка на това в повечето случаи играта е много забавна.

12. Лошия възел

Участниците се подреждат в кръг с протегнати напред ръце. Затварят очите си и правят няколко крачки напред. Очите си отварят едва, когато всеки от тях е хванал и с двете си ръце други двама участници. След като всички ръце са заети, налице имаме голям човешки възел. Целта на играта е участниците да разплетат възела, без да пускат ръцете си.

12.1. Паяк

Възраст: над 8 години

Брой играчи: неопределен

Продължителност: в зависимост от броя на участниците

Нужни материали: Кълбо прежда

Как се играе?

Всички се подреждат в кръг. Един човек държи кълбото прежда и го подхвърля на друг човек, като задържа крайчето на преждата в ръката си. Когато хвърля кълбото, човекът трябва да назове името на този, на когото го подава. В резултат от играта в средата на кръга се оформя една хубава мрежа, подобна на тази, която паякът плете.

13. Лудо топче

Групата се подрежда в кръг с един разказвач. Разказвачът говори и показва действия. Групата следи и повтаря действията му заедно с него. Историята започва така: „В ръката си държа едно топче (може да опише как си го представя). Подхвърлям го нагоре-надолу, нагоре-надолу. Изведнъж обаче топчето полудява и се вселява в китката ми. Китката ми започва да се върти. След това топчето се премества в лакътя ми. След това в рамото. След това в другото рамо, след това в шията ми, след това в другото рамо, след това в кръста, след това в дясното ми коляно, в десния глезен, в левия глезен, ляво коляно...

(разказвачът определя „къде се намира топчето“, като по този начин прави упражнение за физическо раздвижване на участниците.

* Играта продължава около 5 минути;

14. Слон, миксер, тостер

Групата се нарежда в кръг. Един обяснява условията на играта: В играта има три команди – слон, миксер, тостер. Разказвачът посочва участник X и му задава една от трите команди. При задаване на команда „слон“ участник X слага ръка пред лицето си (за да наподоби хобот), а участниците, стоящи от двете му страни, оформят (отново изпълнявайки ръцете си) ушите на слона. При задаване на команда „миксер“ участник X вдига ръцете си над главите на участниците, стоящи от двете му страни, а те започват да се въртят (подобно на бъркалките на миксера). При задаване на команда „тостер“ участниците, стоящи от двете страни на участник X, хващат ръцете си около него, а той започва да подскача и да казва „Дзинг! Дзинг! Дзинг!“ (подобно на филийка, изскачаща от тостер). След като е изпълнил командата, участник X посочва друг участник от групата и му задава една от горепосочените команди.

* Играта продължава около 5 минути;

15. Плодова салата

Групата се нарежда в кръг във вече оформен кръг от столове. Броят на участниците трябва да бъде с един повече от броя на столовете (ако участниците са 10, столовете да са 9). Всеки участник си намисля плод. Има един водещ. Водещият започва да изрежда различни плодове, като разказва история: „Започвам да си правя плодова салата. В салатата слагам (например) банани, ягоди, киви...“. Когато участник чуе плода, който си е намислил, става и започва да обикаля. Водещият трябва да изправи почти всички или всички участници от групата, а те да се разминават и да обикалят помежду си в кръга от столове. Когато водещият каже „сметана“ (знак, че салатата е готова) всеки, включително и водещият, трябва да седне на най-близкия свободен стол. Който остане прав, е новият водещ на играта.

* Играта продължава около 15 минути.